

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

“Musiqqa ta’limi” kafedrasi

”MUSIQA NAZARIYASI”

fanidan

O’QUV – USLUBIY MAJMUUA

1-kurs

NAMANGAN – 2021

O'quv-uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 20__ yil ____ ____ dagi № ____ -sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan o'quv dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar:

Asraqulova

Taqrizchi:

B. Shokirxonov

O'quv-uslubiy majmua Namangan davlat universiteti Musiqa ta'limi va madaniyat fakulteti kengashining 20__ yil "____" ____ dagi ____ -sonli yig'ilishda ko'rib chiqilgan va foydalanishga tavsiya etilgan

Kengash raisi:

Z. Sultanova

1. Uslubiy majmua mundarijasi

I. " Musiqi nazariyasi" fani bo'yicha maruzalar matni

II. Amaliy mashg'ulotlari

III. Mustaqil ta'lim

IV. Glosariy.....

V. Ilovalar.....

a) tarqatma materiallar

b) testlar

v) fan dastur.....

g) silabus.....

d) baholash mezoni.....

MA'RUZA MATINLARI.

1- MAVZU: MUSIQIY TIZIM.

«Tovush» tushunchasi. «tovush» tushunchasi qator turli hodisalarni o'z ichiga oladi. tovush *manbasi* sifatida biror egiluvchan jism xizmat qilishi mumkin. Ma'lumki, jismning *tebranishi* havoda to'lqinsimon tebranishlar yuzaga kelishiga sababchidir. bu xildagi tebranishlar *tovush to'lqinlari* deb ataladi. tovush to'lqinlarining eshitish organiga ta'sir qiluvchi harakati eshitish nervi orqali bosh miyaga o'tib, tovush sezgisini vujudga keltiradi. Musiqiy tovush va uning xususiyatlari biz yashayotgan olam turli tovushlarga to'ladir. Misol uchun: guvillagan, taqillagan, shitirlagan, g'ichirlagan va boshqa shunga o'xshash tovushlarning barchasi real voqelikdagi tovushlardir. bularni *shovqinli1 tovushlar* deb atashadi. kuylayotgan qo'shiqchining ovozi va musiqa asboblari – rubob, nay, chang, skripka, fortepyano, goboy, truba va boshqa cholg'u asboblardan taraladigan tovushlar *musiqiy tovushlar* deb nom oldi. barcha tovushlar baland va past yoki uzoq va qisqa vaqt yangrashi, shu bilan birga o'ziga yarasha rang-barangligi bilan farqlanadi. shovqinli bilan musiqiy tovushlar o'rtasidagi farqi shundaki, har bir musiqiy tovush aniq belgilangan balandlikka ega bo'ladi.

shovqinli tovushlar esa bunday xususiyatga ega emas. Musiqaning asosiy vositasi, ya'ni ifodalilik vositasi – musiqiytovushlardir. Lekin zamonaviy musiqada shovqinli tovushlar ham keng qo'llaniladi. Musiqiy tovush, I. sposobin fikricha, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, musiqiy madaniyatning asrlar davomidagi rivojlanish jarayonida ishlab chiqilgan muayyan tovushlar tizimining bir parchasidir. tovushlar tizimi musiqiy fikrni ifodalash va badiiy obrazlarni gavdalandirish uchun xizmatqiladi. Har bir musiqiy tovushning xarakteri to'rtta asosiy xususiyatlar bilan aniqlanadi. Ular *balandlik*, *qattqlik*, *tembr* va *cho'zim*. tovushning *balandligi* tebranayotgan jismning *tebranish tezligiga* bog'liq. tebranish qanchalik tezbo'lsa, tovush shunchalik baland eshitiladi, va aksincha.1 Masalan: doira, nog'ora, baraban, tarelka, qoshiqlar tovushlari.

Demak, tovushlar balandligi bo'yicha baland, o'rta va past tovushlarga ajratiladi. baland tovushlar «nafis», «muloyim», «jarangli», «billur» kabi so'zlar bilan ta'riflanishi mumkin. Vatandoshimiz mashhur ayol opera ijrochisi Muyassar Razzoqova va dunyoga mashhur ayol opera ijrochisi italiyalik Monserrat baland ovoz egalaridir. Xor asarlardagi soprano ovozi partiyasi asosan o'z ichiga baland tovushlarni qamrab oladi. skripka, fleyta, nay cholg'ular ham baland tovushlarni taratadi. Past tovushlar – «yo'g'on», «qo'polroq»«chuqur»,«mayin» kabi so'zlar bilan ko'proq ta'riflanadi. Atoqli maqom ijrochisi Munajat Yo'lchiyeva past ovozning sohibasi. Dunyoga mashhur bo'lgan rus opera ijrochisi Fyodor Shalyapin

ham erkaklar ovozlaridan eng past, ya'ni bas ovozda kuylardi. Musiqa asboblardan truba, kontrobas, fagot kabilar past tovushlarga ega. O'rta tovushlar xor ovozlari alt bilan tenor, cholg'ulardan violonchel, klarnet, valtorna, rubob, dutorga xarakterlidir. Ularganisbatan «yumshoq», «qalin», «odam ovoziday» so'zlarni qo'llash mumkin. Tenor ovozi egalari – yurtdoshimiz mashhur opera ijrochisi Ismoil Jalilov, jahondagi eng atoqli «tenor»lar–Plachido Domingo, Xosekarreras, Luchchano Pavarotti, Andrea Bachechi kabi xonandalardir. tovushning qattiqligi jismning tebranish kengligi (amplitudasi)dan kelib chiqadi. tebranish kengligi qancha keng bo'lsa, tovush shunchalik qattiq eshitiladi, va aksincha. Qattiqlikning darajasi (jaranglash kuchi) dinamikalar so'z bilan ataladi. Tovushning cho'zimi jismning tebranishi davom etishiga bog'liqdir. Real vaqt soniya, daqiqa, soat va hokazolar bilan o'lchanadi. Musiqadagi vaqt muayyan tovush cho'zimi bilan o'lchanadi (II bobni ko'ring). Musiqada har bir tovusho'zcho'zimibo'yicha undan oldingi va keyingi tovushlar bilan muayyan darajadaaniq uyushtiriladi, vaqt bilan belgilanadigan munosabatga kirishadi. Mana shundan kelib chiqib, musiqaga xos bo'lgan aniq uyushtirilgan vaqtga bog'liq tuzilish(struktura)vujudga keladi. tovushning tembri deb uning rang-barangligiga deyiladi. Gap shundaki, har qanday tovush, ayniqsa musiqiy tovush, murakkab tarkibga ega. tovush manbai (jism) butunligicha tebranib, asosiy tebranish tezligini, ya'ni eng yaxshi eshitiladigan past balandlikdagi tovushni hosil qiladi. bu tovushga asosiy ton deb aytiladi. biroq, shu bilan bir vaqtning o'zida jismning umumiy uzunligidan teng yarmi, uch qismdan bir, to'rtidan bir, beshdan bir va h.k. qismlari ham tebranadi. Har bir qismning tebranish tezligi o'ziga mos tovushni yaratadi. bunday ikkinchi, uchinchi darajali tovushlarning balandligi asosiy tovushdan ko'ra ikki, uch marta balandroq eshitiladi. Chunki, jismning uzunligi qancha qisqa bo'lsa, shunchalik uning tebranish tezligi oshadi va hosil bo'lgan tovushning balandligi yuqorilashadi. Ushbu qo'shimcha, tarkibiy tonlar obertonlar yoki garmoniklar deb ataladi (3-misolga qarang). Asosiy ton jarangida obertonlarning qattiqlik bo'yicha o'zaro nisbati, ularning bor yoki yo'qligi tovushning individual sifatini, boshqa tovushlarga o'xshamasligini ta'kidlaydi. Masalan: qo'ng'iroqchani ko'rmayturib, uning jarangini shaqildoq jarangidan ajrata olamiz yoki onajonimizning ovoz tembri ko'p ovozlar ichida bizga «o'zgacha» bo'lib eshitiladi.

Mazkur to'rtta sifat har bir tovushda, shuningdek, musiqiy fikr va obrazlar ifodalaydigan qator tovushlar birikmasida albatta namoyon bo'ladi. Musiqiy tizim. Tovushqator. Pog'onalar Musiqiy tizim deb milliy va tarixiy o'ziga xosligidan kelib chiqqan muayyan bir musiqiy madaniyatda tatbiq qilingan *tovushlar oralig'idagi o'zaro nisbatlarning uyg'unligiga aytiladi*. boshqacha aytganda, barcha musiqiy tovushlar majmui musiqiy tizimni hosil qiladi. Tizim tovushlarining o'z balandligiga qarab yuqorilama yoki pastlama tartibda ketma-ket joylashishiga musiqiy tizimning *tovushqatori*,

tizimning tovushiga esa *pog'ona* deyiladi. Pog'onalarni tovush qatordagi joylashuv tartibiga ko'ra rim raqamlari bilan belgilanadi: birinchi pog'ona — I, ikkinchisi— II, keyingilari—III, IV, V va hokazo. *Pog'onalardan asosiylari* bo'lib yettitasi hisoblanadi va har bittasiga mustaqil nom bilan lotincha alifboning harfi biriktirilgan:

Pog'onaning nomi	do	re	mi	fa	sol	lya	si
Harfiy belgisi	C	D	E	F	G	A	H

1 Oberton – yuqori ton demakdir.

Ut que . ant la . xis

re . so . na . re fib . ris

mi . ra ge . sto . rum

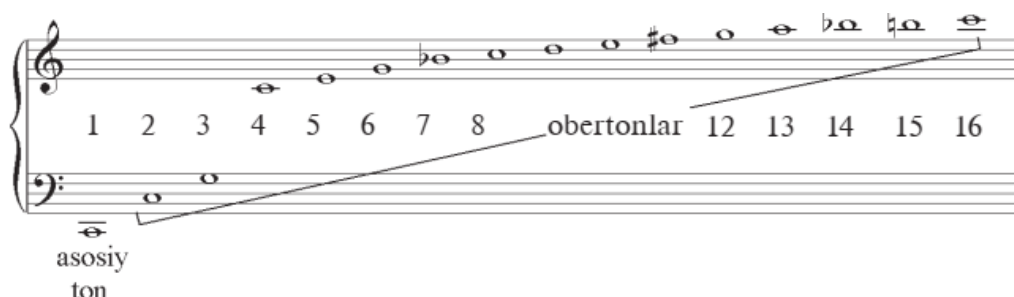
fa . mu . li tu . o . rum

sol . ve po . lu . ti

la . bi . i re . a . tum

Sanc . te Jo . han . nes.

tovushlarning harfiy belgilari antik dunyo davridayoq qo'llanilgan, nomlari esa (si tovushdan tashqari) XI asrda italiyalik musiqa nazariyotchisi rohib Gvido d'Aretso (992—1050-yillar) tomonidan qo'shiqchilik amaliyotiga kiritildi. Notalarni o'qish jarayonini yengillashtirish maqsadida olim o'sha davrda ma'lum bo'lgan avliyo Ioann shulachilarning homiysi)ga atalgan diniy gimndan foydalandi. Gimnning har bir misrasi oltita pog'onali tovushqator (o'sha paytdagi kasbiy musiqada hukmronlik qilgan tovushqator) – geksaxordning ketma-ket har bir tovushidan boshlab kuylanardi. bundan buyon, geksaxordning har bir pog'onasi gimnning muvofiq misrasidagi boshlang'ich so'z bog'ini bilan ataladigan bo'ldi: I pog'ona – Ut, II – Re, III – Mi, IV – Fa, V – sol, VI – Lya. tovushqatorning VII pog'onasi esa XVI asrning oxiridagina yangi o'zgargan musiqiy tizimga Ansel tomonidan kiritiladi va mazkur gimnning so'ngi so'zlari—sanctejohannes— boshlang'ich harflaridan tuzilgan si bo'g'inunga nom qilib beriladi. Musiqa san'ati tarixida bir necha musiqiy tizim (soz)rivojlangan. Ularning shakllanishiga musiqiy tafakkurning tadriji sababchidir. Ilk musiqiy tizimlar miloddan avvalgi asrlarda yaqin sharq mamlakatlari— Misr, Mesopotamiya, kichik Osiyoda paydo bo'lgan. shubhasiz, tizimlarning shakllanishi sozlashni talab qiladigan musiqiy cholg'u asboblari rivojlanishiga bog'liq. Cholg'ularni sozlashda tabiiy tovushqatorning birinchi obertonlaridan foydalanilgan. Avval — oktava (tovushqatorning birorta pog'onasidan 8-pog'onasigacha bo'lgan oraliq; 8 ta pog'ona), kvinta (5 tapog'ona), kvarta (4 tapog'ona), keyingi paytlarda — tersiya (3 ta pog'ona)ga asoslangan tizimlar.

Tabiiysoz yoki obertonlar qatori Masalan, qadimgi musiqiy tizimlaridan biri — pentatonika kvinta intervaliga 2 asoslangan. Pentatonika tovushqatorini tashkil etadigan tovushlar (masalan, do, re, mi, sol, lya) kvintalar qatori (do—sol—re—lya—mi)dan kelibchiqadi. Pifagor sozi deb ataladigan musiqiy tizim tovushqatori ham akustika jihatidan sof kvintalar asosida tuzilgan edi. bu soz bir

ovozlik (melodik tafakkur) keng rivojlangan davrda hukmronlik qilgan edi. Uyg'onish davrida yangi garmonik tafakkur shakllana boshlaydi. Rivojlanayotgan xor ko'povozlilik uchun italiyalik musiqa nazariyotchisi Jozeffo Sarlino(1517—1590-y.y.)yangi tizimni nazariy asoslab beradi. bu tizimda akustika

jihatidan sof tertsiyaga ahamiyat berilgan. Mazkur tizim sof yoki tabiiy soz deb nom oladi. Vaqto'tgach, sof sozning kamchiliklari (masalan, birorta intervalning har xil pog'onalarda turlicha yangrashi, ko'p ovozlikda keskin noohangdoshliklarga olib kelardi) asta-sekin keyingi musiqiy tizimning paydo bo'lishinimajburlyadi. XVII asr oxiri va XVIII asr boshida zamonaviy bir tekis temperatsiyalangan³ soz vujudga keladi. Ushbu soz nemis organchi 1 *Pentatonika* (yunoncha *πέντε* – besh va *ton* – tovush) – *oktava chegarasidagi besh pog'onali tizim*. 2 *Interval* (lotincha – *intervalum*) – *oraliq, ikki tovush oraliq'i*. *Kvintaintervali*–5ta pog'onani qamrab oladigan interval. 3 *Temperatsiya* (lotincha – *temperatio*) – *to'g'ri nisbatlar, bir tekislik* Andreas Verkmeyster tomonidan ilmiy asoslangan bo'lib, tovushlar engaronizmi 1 muammosini yechadi. endi sof sozdagi ziddiyatlar bartaraf qilinib, balandlik bo'yicha yaqin joylashgan tovushlarning jarangi tekislanadi, ya'ni ikkita qo'shni pog'ona bitta balandlikka ega bo'lishi mumkinligi katta ahamiyat kasb etadi. Musiqada yangi mazmun va obrazlarni gavdalandirishda turli-tuman tonalliklarmurakkab akkordlar, modulatsiyadan foydalanish, cholg'u asboblarining rivojlanishi, ularning ifodaviy va ijrochilik imkoniyatlari kengayishiga yo'l ochiladi. Lekin, bu sozning ham kemptik tomonlari mavjud. Aynan tovushlar engarmonizmi tufayli tovushlarning o'zaro intilish kuchi pasaygan. shuning uchun, bir ovozlik kuylarining ohangi o'z ifodaviyligida birozso'ngan. Oktavalitizim. Diapazon. Registrzamonaviy musiqa tizimi va uning tovush qatori odam qulog'i eshita oladigan 88 ta tovushdan iborat. bularning hammasini fortepyano yoki royal («cholg'ular qiroli»)da chalib eshitish mumkin. Forte pyano klaviaturasi² oq (52 ta) va qora (36 ta) klavishlarga ajratilgan. Uning chap tomonida balandligi past tovushlar, o'rtasida o'rta balandlik tovushlar, o'ng tomonida baland tovushlar joylashadi.

Demak, butun klaviaturaning 52 ta asosiy pog'onasi yettita nom bilan aytibchiqiladi: do, re, mi, fa, sol, la, si, do, re, mi, fa, sol, la, si, do, re, mi va hokazo. bunday holat tabiiy soz tovushqatori bilan bog'liqdir. Har qanday tovushdan boshlab (uni asosiy ton qilib olsak) yuqoriga qarab sanaganda, tovushqatoridagi sakkizinchi pog'onasi uning birinchi obertoni bo'lib chiqadi. Asosiy ton bilan

birinchi obertonining jarangi esa akustika jihatidan butunlay uyg'unlashib ketadi. shunday ekan, har sakkizinchi pog'ona birinchi pog'onaning boshqa balandlikdagi takrori bo'lib, uning nomi bilan ataladigan bo'ldi. 1 *Engarmonizm* (yunoncha *en* – ichidagi, *harmoniya* – ohangdoshlik). 2 *Klaviatura* (lotincha) – kalit; muayyan tartibda joylasgan klavishlar tizimi. Yaqin masofada joylashgan ikkita bir xil nomga ega bo'lgan tovushlar oralig'i oktava deyiladi, masalan, *do* dan *do* gacha yoki *fa* dan *fa* gacha va hokazo. butun tovushqatorni *do* tovushdan keyingi *do* gacha hosil bo'lgan

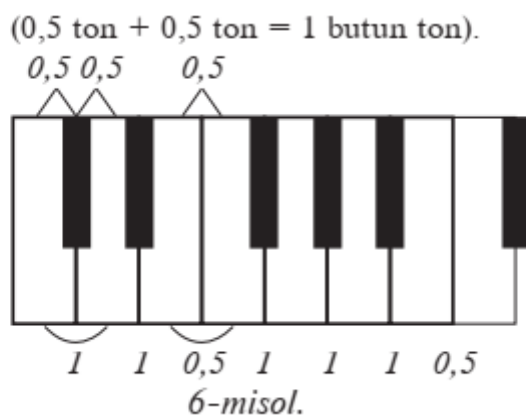
oktavalarga bo'lish qabul qilingan. Har bir oktava quyidagicha nomlanadi (pastki tovushlardan boshlab sanaladi): *subkontroktava* (uchta tovushdan iborat), *kontroktava*, *katta oktava*, *kichik oktava*, *birinchi oktava*, *ikkinchi oktava*, *uchinchi oktava*, *to'rtinchi oktava* va *beshinchi oktava* (bitta tovushdan iborat). shunday qilib, musiqa tizimidagi tovushqator 7 ta to'liq va 2 ta to'liqsiz oktavalardan iborat. klaviaturada oktavalar joylashishi 5-misolda ko'rsatilgan. Harfiy belgilashda oktavalarni ajrata olish uchun katta va kichik harflardan foydalaniladi. subkontroktava, kontroktavavakatta oktavaning tovushlari katta harflar bilan, kichik oktavadanbeshinchi oktavagacha tovushlar kichik harflar bilan yoziladi. Faqat birinchi oktava tovushlarini belgilaydigan harflar ustiga qo'shimcha qilib «1» raqami yoziladi. Masalan: birinchi oktavaning *re* tovushi —d1, *la*—a1; ikkinchi oktavaning raqami—«2»: d2, g2; uchinchi oktava — «3», to'rtinchi—«4»,beshinchi—«5»raqami bilan belgilanadi. kontroktavaning ham raqam ko'rsatkichi— «1», subkontroktavaning — «2». biroq, bu oktavalar raqamlari harf larining ostiga yoziladi, masalan: A1, B1, E1, A2, H2.

birorta musiqa asbobi yoki ashulachi ovozining eng pastki tovushidan eng yuqori tovushigacha tovushqatorning umumiy hajmiga diapazon1 deb aytiladi. Hamma asboblardan faqat fortepiyano(royal va organ) diapazoni musiqiy tizimning butun tovushqatorini o'zida mujassamlashtiradi. boshqa musiqiy asboblarning diapazoni esa musiqiy tovushqatorning biror-bir qisminigina jamlaydi. Diapazon deb musiqiy asarning, yoki asardagi vokal yoxud cholg'u partiyasining tovushlari hajmiga ham aytiladi. Butun diapazonning davomida cholg'u asbob yoki ashulachining ovozi yangrashi bir xil emas. ko'p hollarda ularning yangrashi diapazonning birorta bo'lagida ifodaliroq, ravshan, erkin oqadigan bo'lsa, boshqasida keskin, chinqiroq yoki past, xira, zo'raki bo'lishi mumkin. Umuman olganda, diapazon o'z ichida ovozning yangrashi sifati—tembri bilan farqlanadigan uchta, ya'ni past, o'rta va yuqori bo'lakka ajraladi. Ularga registr 2 deyiladi. Demak, registr uch xil bo'lib, diapazonning bir bo'lagidir. 1 *Diapazon* (yunoncha – *dia pason*) – barcha torlar ustidan.

2 *Registr* (lotincha – *registrum*) – ro'yxat.

subkontr oktava	kontr oktava	katta oktava	kichik oktava	birinchi oktava	ikkinchi oktava	uchinchi oktava	to'rtinchi oktava	beshtinchi oktava
A ₂ B ₂ C ₃ D ₃ E ₃ F ₃ G ₃ A ₃ B ₃	C ₄ D ₄ E ₄ F ₄ G ₄ A ₄ B ₄	C ₅ D ₅ E ₅ F ₅ G ₅ A ₅ B ₅	C ₆ D ₆ E ₆ F ₆ G ₆ A ₆ B ₆	C ₇ D ₇ E ₇ F ₇ G ₇ A ₇ B ₇	C ₈ D ₈ E ₈ F ₈ G ₈ A ₈ B ₈	C ₉ D ₉ E ₉ F ₉ G ₉ A ₉ B ₉	C ₁₀ D ₁₀ E ₁₀ F ₁₀ G ₁₀ A ₁₀ B ₁₀	C ₁₁ D ₁₁ E ₁₁ F ₁₁ G ₁₁ A ₁₁ B ₁₁

shuni aytib o'tish kerakki, har xil ovozlari yoki asboblarning bir xildagi registrlari ko'pincha bir-biriga mos kelmaydi. Masalan, bas ovozning yuqori registrdagi tovushlari alt ovozining pastki registri bo'lib hisoblanadi, fleytaning pastki registri klarnetning o'rta registriga muvofiqdir. Temperatsiyalangan soz. Hosila pog'onalar. Alteratsiya belgilari. Tovushlar engarmonizmi yevropa musiqasining tarixiy taraqqiyotida joriy musiqa madaniyati, tafakkurining ifodachisi bo'lib, bir necha musiqiy soz xizmat qilib o'tgan. Chunonchi, pentatonika tizimi (oktava bilan chegaralangan 5 pog'onali tovushqator), qadim yunoniston ladlari tizimi (7 ta pog'ona), Pifagor sozi, tabiiy soz, geksaxordlar tizimi (6 ta pog'ona) va boshqalar. XVIII asr I yarmida yevropa musiqa amaliyotida 12 ta pog'onali bir tekis temperatsiyalangan soz mustahkam o'rnashadi. bu sozning «yashashga huquqini» I.S.Bbax amaliy faoliyati orqali tasdiqladi. Uning «Das wohltemperierteklavir» («yaxshi temperatsiyalangan klavir») (1722-y., 1744-y.) nomli asari barcha tonalliklarda yozilgan 48 ta prelyudiya bilan fugadan iborat bo'lib, yaqinda shakllangan sozni tatbiq qilishda musiqa tarixidagi birinchi badiiy tajribadir. Oktavasi balandlik bo'yicha teng nisbatda bo'lgan 12 tatovushdan iborat musiqiy tizim bir tekis temperatsiyalangan soz deb yuritiladi. Xullas, ushbu sozning oktavasi 12 ta teng qismga bo'linadi. Uning tovushlari bir-biridan eng kichik oraliq — yarim ton bilan ajralib turadi. Shunday qilib, bittaoktava 12ta tovush (yoki boshqacha aytganda 12 pog'ona, yoki 12 klavisha) va 12 yarim tonli oraliqdan tarkib topadi.

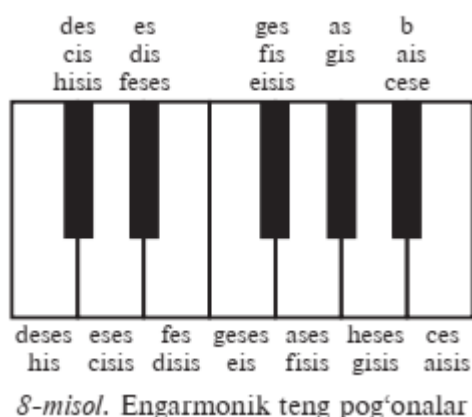

Oktavaning 12 ta pog'onasidan 7 tasi (oq klavishlar) asosiylaridir. Qolgan 5 ta pog'onasi (qora klavishlar) hosila pog'onalar deb aytiladi. Albatta, tovush qatordagi har pog'onasi yangi mustaqil bir tovushdir. Lekin, tarixan unday odat bo'lib qolganki, ular yaqin joylashgan asosiy pog'onadan hosil bo'lgan deb hisoblanadi. Hosila pog'ona — bu asosiy pog'onaning balandligini ko'tarish yoki pasaytirish yo'li bilan hosil bo'lgan pog'onadir. Uning nomi ham asosiy pog'onaning nomidan kelibchiqadi. Pog'onaning balandligini ko'tarish va pasaytirish jarayoniga alteratsiya1 deyiladi. Pog'onaning alteratsiyasi maxsus belgilar— alteratsiya belgilari yordamida amalga oshiriladi. Diez—#— asosiy pog'onani yarim tonga ko'taradi (klaviaturada oq klavishga eng yaqin joylashgano'ngtomonidagiklavisha), dubldiez—x — ikkita yarim tonga (1

tonga)ko‘taradi. Bemol — asosiy pog‘onani yarim tonga pasaytiradi (klaviaturada oq klavishga eng yaqin joylashgan chap tomonidagi klavisha), dubl bemol — — ikkita yarim tonga (1tonga) pasaytiradi. Bekar — — diez va bemol ta’sirini bekor qiladi. Harfiy belgilashda alteratsiya qilingan pog‘onaning harfiy ishorasiga *diez* — *is*, *dubl diez* — *isis*, *bemol* — *es*, *dubl bemol* — *eses* so‘z bog‘inlari qo‘shib o‘qiladi va yoziladi. Masalan, *f + is = fis* — fa-diez; *d+es=des* — re-bemol; *c+isis=cisis* — do-dubldiez; *g + eses = geses* — sol-dubl bemol. Istisno tariqasida: mi-bemolning harfiy belgisi *ees* emas *es qilib*, la-bemol — *aes* o‘rniga *as*, si-bemol — *hes* o‘rniga *b* yoziladi. Alteratsiyalangan pog‘onalarning harfiy ishoralari jadvali

Alteratsiya belgisi	harfiy ishorasi	c	d	e	f	g	a	h
#	is	cis	dis	eis	fis	gis	ais	his
x	isis	cisis	disis	eisis	fisis	gisis	aisis	hisis
b	es	ces	des	es	fes	ges	as	b
bb	eses	ceses	deses	eses	feses	geses	ases	bb, (bes), (heses)

bir tekis temperatsiyalangan sozda oktavdagi barcha yarim tonlarning teng ekanligi tufayli turlicha nomlanadigan tovushlarning balandlik bo‘yicha tekislanishi (aynana xshashligi)ga eri-1 Alteratsiya (lonincha –Alteratio) – o‘zgartirish a’nosini bildiradi. Masalan, tovushqatorning har qanday pog‘onasidan birxil yangraydigan, ya’ni pog‘ona va tonlarning bir xil miqdordagi oraliqlarni tuzish, butun asarni, unga ziyon yetkazmagan holda, boshqa balandlikka o‘tkazib ijro etish, turli cholg‘u asboblardan tashkilotgan ansambllar yaratish imkoniyati tug‘iladi. Balandligi birxil, ammo nomlanishi va yozilishi harxil bo‘lgan pog‘onalar tengligiga tovushlar engarmonizmi deyiladi. Masalan, *cis* bilan *des* tovushlar birxil balandlikka va bittaklavishga egabo‘ladi; fatovushga *eis* va

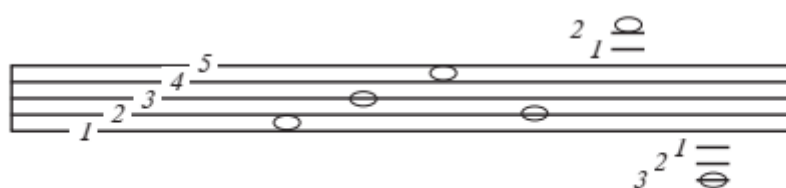
geses tovushlar balandligi teng

2-MAVZU:

NOTA YOZUVI TIZIMI.

Kalitlar. ko'p asrlar mobaynida musiqa asarlarini qog'ozga aniq tushirish uchun qulay ko'rgazmali yozuvtizimini topishga harakatqilingan edi. Musiqiy matnni qog'ozga tushirishda tovushning balandlik va cho'zim xususiyatlarini bitta belgibilan ifodalash zarur edi. bunday belgi nota1 degan nom oldi. Nota yozuvining ilk turi qadim yunoniston san'atida paydo bo'lgan harfiy notatsiyadir (notalartizimi). IX asrda g'arbiy yevropa musiqa nazariyotida tovushlarning nisbiy balandligini va kuyharakatiyo'nalishininevmabelgilariyordamida grafik aks ettirishga urinishlar qilinganedi.biroqulartovush balandligi o'zgarishini taxminan ko'rsata olar edi. Nevmayozuvi faqatgina *vokal musiqa* asarlarini qog'ozga tushirish uchun

qo'llanilardi.O'rta asrlar davrida ilm, yozuv, bilimlar «madaniyat o'chog'i» deb hisoblangan monastirlarda to'plangan edi. X asr oxirida korbi nomli fransuz monastir rohiblari tomonidan musiqiy yozuvga nevmalarni kesib o'tadigan gorizontol qizil chiziq kiritildi.Uning ustiga yozilgan nevmalar kichik oktavaning *fa* tovushi deb ataldi. 1 *Nota (lotincha – nota) – yozuv belgisi, belgi. Tovushning grafik ishorasi*hisoblanar edi. keyinchalik unga yana bitta – sariq rangli chiziq qo'shildi va qizil chiziqdan yuqoriroq joylashib, birinchi oktavaning do tovushinibildirardi.Musiqa nazariyasining haqiqiy islohotchisi, zamonaviy nota yozuvining asoschisi Gvido d'Aretstso(XIasr) geksaxordlar tizimi, pog'onalarni nomlashdan tashqari, to'rt chiziqli nota yo'lini ham barqaror qildi. kelgusida nota yo'lining chiziqlarini ko'paytirish va kamaytirish kabi harakatlar qilindi, ammo bu urinishlar muvaffaqiyatga uchramadi. Nihoyat, XIV asrda besh chiziqli nota yo'li barpo etilib, hozirgacha eng qulay nota yo'li sifatida qo'llanilmoqda. bunga sabab — beshta chiziqqa (qo'shimcha chiziqlarsiz) ashulachi ovozinig barcha o'rta balandli tovushlarini (tessitura1) yozib joylashtirishmumkinligihamda nota o'qishda mo'ljal qilib olingan o'rta chiziqningtezvaosonlikilantopilishidir.Nota yo'li *deb nota, alteratsiya belgilari, pauzalar joylashadigan beshta gorizontol parallel chiziqlar tizimiga aytiladi.* Chiziqlar pastdan yuqoriga qarab sanaladi.

9-misol.

Odatda nota yo'li boshida beshta chiziqni birlashtiradigan vertikal boshlang'ich chiziq o'yiladi. Notalar nota yo'lining chiziqlari ustiga va ular oralig'iga

yoziladi. Asosiy chiziqlardan tashqari qisqa qo‘shimcha chiziqlar ham ishlatilishi mumkin. Ular nota yo‘lining tepasidan yozilsa, pastdan yuqoriga tomon, yoki nota yo‘lining pastidan yozilsa, yuqoridan pastga tomon sanaladi. Boshlang‘ich chiziqning turlari. ko‘p hollarda musiqiy asar matni bir vaqtning o‘zida ikkita, uchta va undan ortiq nota yo‘lida bayon etiladi. shunda, barcha nota yo‘llari umumiy boshlang‘ich chiziq bilan birlashtiriladi. Unga qo‘shilib yana akkolada 2 deyiladigan qavs ham yoziladi. *Figurali akkolada* fortepyano, organ, arfa, bayan

1 *Tessitura* (italiyancha – *tessitura*) – mato. Ovozdag i ustunlik qiluvchi registr.

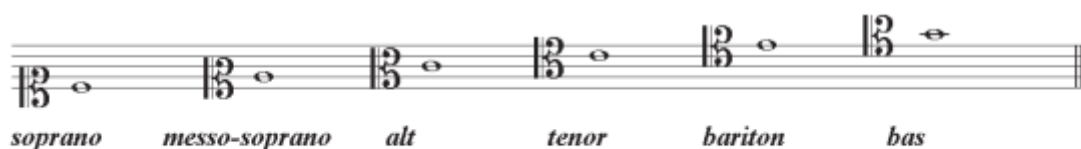
2 *Akkolada* (fransuzcha – *accolade*) – quchoqlamoq, qavs bilan birlashtirmoq.

uchun yozilgan asarlar nota matnida, to‘g‘ri akkolada ansambl, xor yoki orkestr uchun yozilgan asarlar nota matnida qo‘llaniladi.

10-misol.

Alteratsiya belgilari nota yo‘lida qo‘llanishi bo‘yicha ikki turga ajratiladi. Tasodifiy alteratsiya belgilari nota yoniga o‘ng tomonidan (16-, 17- misollarga qarang), kalit alteratsiyabelgilari asarning har qatoriga kalitdan so‘ng qo‘yiladi (15-,22-misollargaqarang). bir ovozning tessiturasidagi tovushlarni notalashtirish jarayonida yozuv qiyinchiliklarisiz bitta notayo‘liday ozilishi mumkin edi.boshqa ovozning tessiturasini notaga tushirish uchunko‘psonli qo‘shimcha chiziqlardan foydalanishga majbur qilardi. bundan tashqari, qo‘shimcha chiziqlarga yozilgan notalarni o‘qish jarayoni ham osonlikcha o‘tmaydi. Ushbu masalani bartaraf etish uchun bir qator kalitlar ishga solindi. kalitlardan har biri alohida bir ovoz uchun mo‘ljallangan. shunday qilib, soprano, alt, tenor, bas va boshqa kalitlar vujudga keldi. bu kalitlar Do kalitlari deb ataladi. Negaki, ular birinchi oktava do tovushning nota yo‘lidagi joylashuvini ko‘rsatadi. Baland ovozlar uchun kalit nota yo‘lining pastrog‘ida, past ovozlar uchun esa yuqorirog‘ida yozilib, qo‘shimcha chiziqlarga muhtojlikni hal qilardi. Kalitning muhim bir vazifasi — unga biriktirilgan tovushning notasini nota yo‘lidagi joylashuvini ko‘rsatib turishdir. (Hozirgi kunda Do kalitlaridan faqat alt bilan tenor kalitlari ayrim cholg‘u asboblari uchun qo‘llaniladi.)

11-misol. Do kalitlari tizimi.

Cholgʻu musiqasi rivojlanishi natijasida nota yoʻli katta diapazondagi asarlar tovushqatorini oʻz ichiga sigʻdirolmay qolgach, yangi kalitlar, yaʼni Sol bilan Fa kalitlari ishlatila boshlandi. Skripka kaliti birinchi oktavaning sol tovush nota yoʻlidagi ikkinchi chiziqqa, bas kaliti kichik oktavaning fa tovush toʻrtinchi chiziqqa yozilishini koʻrsatadi. Zamonaviy nota yozuvida skripka (Sol) va bas (Fa) kalitlarikalitlar tizimini tashkil etadi. bu tizim ikkita nota yoʻlini bitta qatorga birlashtirib, musiqiy tizimning butun tovushqatorini qamrab oladigan imkonga qodir boʻldi (5-misolga qarang). skripka bilan bas kalitlari asosiy kalitlarga aylanib qoldi. kalitlar tizimi birligi yana shu bilan taʼkidlanadiki, birinchi oktavali do tovush notasi, musiqiy tovushqatorning markazi sifatida, nota yoʻllari oʻrtasida faraz qilinadigan chiziqda joylashadi. Undan qarama-qarshi tomonlarga qarab ketma-ket joylashgan notalar esa bir-birining koʻzguli aksidir. kalitlarning yozilishida ham ularning oʻzaro aksi koʻrinadi.

12-misol. Kalitlarning va notalar joylashuvlarining koʻzguli aksi.

Tovush choʻzimlari. Choʻzimlarni uzaytiruvchi belgilar. Pazualar Nota tovushning yozuv belgisidir. Notaning nota yoʻlida joylashuvi (kalitning turi inobatga olingan holda) tovushning aniq balandligini koʻrsatadi. Notaning grafik koʻrinishi esa tovushning choʻzimi haqida xabar beradi. Notaning oʻzi oval shaklga ega. boʻyalmagan oval eng kata choʻzim deb hisoblanadigan choʻzimning belgisidir. Ungabutunchoʻzimdaginotadeyiladibutun choʻzimning teng yarmi ($1/2$) — yarimtalikchoʻzimdir. Uning notasi — chizigʻi, yaʼni shtili bor boʻyalmagan oval. eslatma: shtillar notaning oʻng tomonidan yuqoriga, chap tomonidan pastga qarab yozilishi lozim. Yarimtalik choʻzimning teng yarmi ($1/2$) yoxud butun choʻzim.

ning choragi ($1/4$)	choraktalik choʻzimdir. Chorak
—	

shtili bor bo'yalgan oval.	notasi —
----------------------------	----------

Choraktalik cho'zimning tengyarmi ($1/2$), yoki yarimtalik cho'zimning choragi ($1/4$), yoki butun cho'zimning sakkizdan birqismi ($1/8$) — sakkiztalik cho'zim yoki nimchorakdir. Notaning grafik ko'rinishi — bo'yalgan ovalga shtil bilan bayroqcha (dumcha) qo'shilgan. Eslatma: bayroqchalar har doim shtilning o'ng tomonidan yoziladi. Sakkiztalik cho'zimning teng yarmi ($1/2$), yoki chorakning to'rtidan bir qismi ($1/4$), yoki yarimtalik cho'zimning sakkizdan bir qismi ($1/8$), yoki butun cho'zimning o'n oltidan bir qismi ($1/16$) —

o'n oltitalik cho'zimdir. Uning notasi — bilan ikkita bayroqcha qo'shilgan.	bo'yalgan ovalga shtil
---	------------------------

O'n oltitalik cho'zim, o'znavbatida, ikkita o'ttizikkitalik cho'zimdan iboratdir. Notasi—bo'yalgan ovalga shtil bilan uchta bayroqcha qo'shilgan. Undan maydaroq cho'zim—oltmish to'rttalik—to'rttabayroqchaga ega.

Cho'zimlar soni	Tovush cho'zimlarining notali ishorasi				
1 ta					
2 ta					
4 ta					
8 ta					
16 ta					
32 ta					

13-misol. Cho'zimlarning asosiy bo'linish jadvali.

Cho'zimlarning asosiy bo'linishi deganda, har qanday cho'zimning ikkita ten qismga bo'linishi nazarda tutiladi. shu tariqada, butun cho'zim ikkita yarimtalik cho'zimdan, yarimtalik — ikkita chorakdan, chorak — ikkita nimchorakdan iborat va hokazo. Yoki sakkizta nimchorakning umumiy cho'zimi butun cho'zimga teng keladi; to'rtta nimchorak bitta yarimtalik cho'zimni hosil qiladi. (taqqoslang: real vaqtda 1 kun cho'zimi 24 soatdan iborat, 1 soat cho'zimi 60 daqiqadan iborat, 1 daqiqa 60 soniyaga teng keladi, 1 soatning cho'zimi 3600 soniya bilan barobar.) Nota shtillarining yozilishi notaning nota yo'lidagi joylashuvidan kelib chiqadi. Uchinchi (o'rta) chiziqda joylashgan notaning shtili

pastga ham, yuqoriga ham yozilishi mumkin. O'rta chiziqdan pastroq joylashgan notalarning shtillari yuqoriga qarab, o'rta chiziqdan teparoq joylashgan notalarning shtillari pastga qarab yoziladi.

14-misol.

bayroqchali notalar asosan xonanda ovozi (vokal) partiyasida qo'llaniladi. shunda, quyidagi shartga rioya qilish lozim: so'zning har bo'g'iniga to'g'ri keladigan nota boshqa notalardan alohida yoziladi; agar so'z bo'g'iniga bir necha bayroqchali notalar to'g'ri kelsa, ular to'g'ri chiziq — qovurg'acha bilan bir guruhga birlashtiriladi. Nota yo'lida ikki mustaqil ovozni yozish ham mumkin. Ovozlarni ajratish uchun yuqori ovoz shtillari yuqoriga, pastki ovoz shtillari pastga qaratilgan bo'ladi (15-misolga qarang).

OYMOJON ROM BO'LDI

Shermat Yormatov musiqasi

Quddus Muhammadiy she'ri

Solist

Oy-mo-ma-jon rombo'l-di, rom bo'l - di, Os- mon-gum-baz
tom bo'l-di, tom bo'l - di, Os-mongum-baz to - mi - ga
lo-chin bo'-lib qo'-na - miz Yo-rug'yul-duz yu - zi - ga, Muh-ri-miz-ni
qo'-ya - miz. O'z - be - kis-ton bay - ro - g'in Oy us - ti - ga
a.....

15-misol.

Cholg'u musiqa asarlarida mayda cho'zimli notalar asosan guruhlariga irlashtirilgan holda yoziladi (16-misolga qarang). Shunisi ham borki, guruhni tashkil etadigan notalar aksariyati uchinchi chiziqdan pastroq joylashgan bo'lsa, ularning shtillari yuqoriga qaratiladi va aksincha (17-misolga qarang).

16-misol.

17-misol.

Nota yozuvida asosiy cho'zimlarni uzaytiruvchi qo'shimcha belgilar ham tez-tez qo'llaniladi. Bularga nota yoniga (hamisha o'ng tomonidan) qo'yiladigan nuqta, yonma-yon turgan bir xil balandlikdagi notalarni birlashtiruvchi liga¹, nota tepasidan yoki ostidan qo'yiladigan fermata kiradi.

$\circ = \frac{3}{2}(\circ + \text{♩});$	Nuqta — tovush cho'zimini teng yarmiga uzaytiradi.
$\text{♩} = \frac{3}{4}(\text{♩} + \text{♩});$	Butun cho'zim nuqtasi bilan o'z ichiga uchta yarimtalik cho'zimni oladi.
$\text{♩} = \frac{3}{8}(\text{♩} + \text{♩});$	Nuqtali yarimtalik cho'zim uchta chorakning umumiy cho'zimga teng bo'ladi.
$\text{♩} = \frac{3}{16}(\text{♩} + \text{♩});$	Nuqtali choraktalik cho'zim uchta nimchorakning umumiy cho'zimga teng bo'ladi va hokazo.

18-misol

¹ Liga (eski italiyancha — *liga*) — aloqa, bog'liqlik.

2. *Repriza*¹ — qaytarish belgisi — asarning ma'lum bir qismini yoki uning o'zini boshdan oxirigacha qayta ijro etish uchun qo'yiladi:

O'zbek xalq qo'shig'i "O'zgancha"

$\text{♩}=82$

En di sen-dek, jo - no, jo nonqay - da - dir, yor ey!

Ko' rib gul yu - zing - ni bog'-da ban - da - dir.

23-misol.

3. *Volta* — asardagi qaytariladigan qismning oxirida o'zgaradigan taktlari ustiga qo'yiladigan kvadrat qavsdir. Birinchi voltadagi taktlar — asar parchasi birinchi marta ijro etilishi uchun, ikkinchi voltadagi taktlar — asar parchasining takroriy ijrosi uchun ko'rsatiladi.

A.Mansurov. "Quyosh bilan suhbat"

Na na na na na na na na

Na na na na na na na na

Na na na na na na na na na!

24-misol.

4. *Da capo al Fine* — ya'ni «boshdan to oxiri (Fine) so'zigacha» — uch qismli shaklda yozilgan asarda ikkinchi qismidan so'ng, birinchi qismni notama-nota takrorlashni talab qiladi; shunda, uchinchi qismning nota matni yozilmaydi.

5. *Segno* — (senio) takt ustiga qo'yiladigan belgi — asarda qaytarish boshlanadigan yoki tamom bo'ladigan joyini ko'rsatuvchi belgidir §

¹ *Repriza* (fransuzcha — *reprise*) — qaytadan boshlamoq.

CHUMOLI

R.Ishoqov she'ri

Alisher Rasulov musiqasi

Sho'x, quvnoq

Chu-mo-li chu-mo-li Char-chash ni-ma bil-may-di. chu-mo-li, Chu-mo-li
Meh-nat-qī-lib tin-may-di. Don yo-g'ib tin-mas ish -
dan Chu-mo-li, chu-mo-li. Mux-toj bo'l-may-di qish -
-da Chu-mo-li, chu-mo-li. Hur-mat-la-shar bir - bi-rin
Ha-lol-lik no-ni shi - rin.

25-misol.

Dal segno al capo — ya'ni «senio belgisidan to oxirigacha» qayta ijro etish demakdir.

Da capo al Segno poi Coda — ya'ni «boshdan to senio belgisigacha qayta ijro etish, so'ngra xotima (koda) ga o'tilsin» demakdir.

6. $\cdot/\cdot$ — biron-bir taktni bir necha marta ketma-ket qaytarishda ishlatiladigan belgi.

7. *Tremolo* — ikki tovush yoki tovushlar yig'indisi tez, tekis va ko'p marta almashib takrorlanishiga aytiladi.

26-misol.

8. *Con oktava* — muayyan tovushni ikki oktavada juftlab ijro etish. Nota ustiga 8 raqami yozilganda ko'rsatilgan tovush yuqori oktavadagi tovush, nota tagiga 8 raqami yozilganda tovush pastki oktavadagi tovush bilan birga ijro etiladi.

26-a-misol.

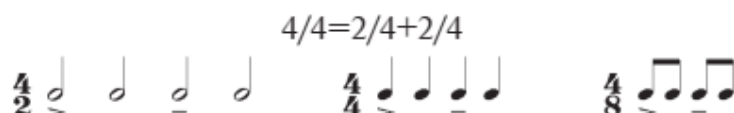
Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. Nota yozuvi nota, nota yo'li, kalit, tovushlarning asosiy cho'zidlari, cho'zidlarning asosiy bo'linishi, pauza kabi tushunchalarga ta'rif bering.
2. Har xil cho'zidlardagi nota va pauzalarni yozing.
3. Cho'zim uzaytiruvchi belgilarni qo'llab nota va pauzalarni yozing.
4. Musiqiy adabiyotda nota yozuvini qisqartirish belgilarini toping.

3- MAVZU: RITIM ODDIY METR.

Metr turlari. Oddiy metrlar. Oddiy taktlarda cho‘zimlarning guruhlanishi Metr turlarini takt ichidagi kuchli hissalarining soniga qarab ajratadi. Bitta kuchli hissaga ega takt *oddiy metr*ning ko‘rsatkichidir. Ikki, uchta va undan ortiq kuchli hissani o‘z ichiga olgan takt *murakkab metr*ning o‘lchov birligidir. Metr turlari uning ikki hissali va uch hissali hamda ularning turlicha qo‘shilishlari asosida barpo bo‘ladi. *Oddiy metr* (yoki oddiy takt) deb bitta kuchli hissani o‘z ichiga olgan, ikki yoki uch hissadan tashkil topgan metrga deyiladi. Oddiy metrlar ikki hissali va uch hissali metrlarga ajraladi va quyidagi o‘lchovlarda o‘z ifodasini topadi: ikki hissali o‘lchovlar — $2/2$, $2/4$, kamdan-kam $2/8$, $2/16$. $2/2$ o‘lchov alla breve deyiladi va o‘rniga belgi qo‘llaniladi. uch hissali o‘lchovlar — $3/2$, $3/4$, $3/8$, kamdan kam $3/16$. Nota yozuvini o‘qish jarayonini osonlashtirish maqsadida taktdagi mayda (bayroqchali) cho‘zimlarni takt hissalariga muvofiqlashtirib, alohida guruhlariga birlashtirish zarur bo‘ldi. Oddiy taktda bir xildagi cho‘zimlarni bitta guruhga birlashtirish tez-tez uchrab turadigan holatdir (17- 28-misolga qarang). shunday qilib, oddiy o‘lchovli taktlarda bitta, yoki takt hissalarini soniga qaraganda, ikki yoki uchta cho‘zimlar guruhlangan bo‘lishi mumkin. Pauzalar nota cho‘zimlaridek hissalariga bo‘ysunib guruhlanadi. Murakkab taktlarda cho‘zimlarning guruhlanishi. *Murakkab metr* oddiy metrlarning qo‘shilishi natijasida hosil bo‘ladi. Murakkab taktdagi kuchli hissalarining soni uni tashkil etuvchi oddiy metrlar sonidan kelib chiqadi. Masalan: $3/4 + 3/4 = 6/4$ — bu demakdir oltita chorakdan iborat taktda ikki aksentli hissamavjud. bilamizki, to‘liq takt faqat kuchli hissadan boshlanadi. Shunday ekan, keltirilgan misoldagi aksentli hissalaridan birinchisi eng kuchli hissadir. Ikkinchisi unga nisbatan sal kuchsizroq bo‘ladi. Shuning uchun u *nisbatan kuchli hissa* deb ataladi. 32-misol. Murakkab metrlar uch xil bo‘ladi: bir turdagi, aralash va o‘zgaruvchan metrlar. *Bir turdagi murakkab metrlar*, o‘z navbatida, ikki hissali va uch hissali metrlarga ajraladi. Murakkab ikki hissali metrlar oddiy ikki hissali metrlar qo‘shilishi natijasida hosil bo‘ladi. Ulardan to‘rt hissali metr (2 hissa + 2 hissa) ko‘p qo‘llaniladi — $4/4$, $4/2$, $4/8$. $4/4$ o‘lchovi C belgi bilan ham belgilanishi mumkin (28-misolga qarang).

$4/4 = 2/4 + 2/4$

33-misol.

Murakkab uch hissali metrlar oddiy uch hissali metrlar qo‘shilishi natijasida hosil bo‘ladi. Ulardan olti hissali (3+3) va to‘qqiz hissali (3+3+3) metrlar keng tarqalgan: $6/4$, $6/8$; $9/4$, $9/8$.

$$6/4=3/4+3/4.$$

34-misol.

Murakkab metrda yozilgan misollar musiqa adabiyotida ko'p uchraydi. Aralash metrlar ikki va uch hissali metrlar qo'shilishi natijasida hosil bo'ladi. Ulardan besh hissali metrlar (3+2 yoki 2+3) ko'proq uchrab turadi: $5/4=2/4+3/4$, $5/4=3/4+2/4$; $5/8$

35-misol.

36-misol.

37-misol.

Yetti hissali metrlar (2+2+3; 2+3+2; 3+2+2) kamdan kam uchraydi: $7/4=2/4+2/4+3/4$, $7/4=2/4+3/4+2/4$, $7/4=3/4+2/4+2/4$; $7/8=3/8+4/8$.

38-misol.

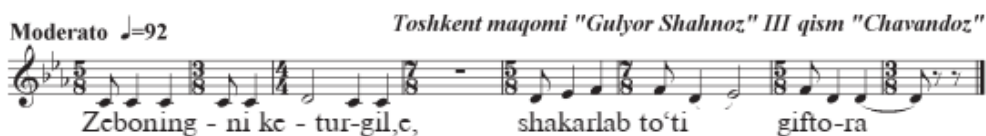
39-misol.

O'zgaruvchan metr musiqa asari davomida o'zgarib turadigan metrga aytiladi. O'zgaruvchan metr tekis va notekis almashinadi. tekis, ya'ni vaqti-vaqti bilan almashinadigan metrning o'lchovlari kalit yonida ketma-ket joylashgan ikkita kasr raqam bilan ifodalanadi.

40-misol.

Notekis almashinadigan metrning o'lchovlari har bir o'zgarish yuz berganda takt boshida qo'yiladi.

41-misol.

Murakkab taktda cho'zimlarning guruhlanishida uni tashkil qiladigan oddiy o'lchovlar alohida guruhcha tarzda bir-biridan ravshan ayrilishi zarur. Oddiy o'lchovli guruhchalarda, yuqorida aytilganidek, mayda cho'zimlarni guruhlash qoidalariga rioya qilish lozim.

Ritm. Sinkopa. Cho'zimlarning erkin ravishda bo'linishi Ritm 1 — bu metr asosida uyushtirilgan tovush cho'zimlarining izchilligi. «Ritm» so'zi tartibga solingan, to'g'ri uyushtirilgan harakatni bildiradi. bunday harakatni tashkillashtirish vositasi sifatidametrik aksentlari xizmat qiladi. Demak, metr ritmning asosidir.

Masalan: 27-misolda keltirilgan kuyning ritm, metr va metrikaksentlarining o'zaro ta'siri quyidagicha sxematik tasvirdako'rsatilgan:

42-misol.

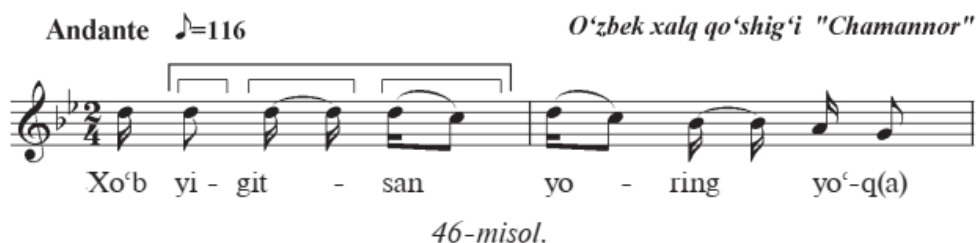
taktaro sinkopa — bir taktning kuchsiz hissasida yozilgan nota ikkinchi bir taktning kuchli hissasidagi xuddi shunday nota bilan liga yordamida bog'lanadi:

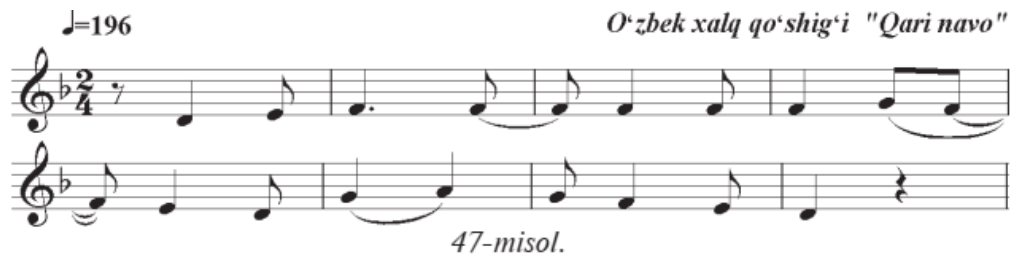
takt ichidagi sinkopa — taktning kuchsiz va kuchli hissalaridagi notalar liga bilan bog‘lanadi yoki u larning qo‘shilishidan hosil bo‘lgan bitta umumiy cho‘zimdagi nota bilan yoziladi:

Hissa ichidagi sinkopa — hissaning kuchli qismi cho‘zimi bo‘yicha kuchsiz qismidan qisqaroq bo‘ladi:

kechikib qoluvchi sinkopa — taktning kuchli hissasida pauza qo‘yiladi

kuchsiz hissalariga ataylab aksent berilishi — asarning janri yoki mazmuniga bog‘liq bo‘ladi.

48-misol.

Musiqada asosiy cho‘zimlarining ikkita teng maydaroq cho‘zimga bo‘linishi cho‘zimlarning asosiy bo‘linishi debaytiladi. Asosiy cho‘zimlarning istalgan (ikkitagaemas) teng qismlarga bo‘linishi erkin bo‘linishidir. Qaysidir asosiy cho‘zimning uchta teng maydaroq cho‘zimga bo‘linishi natijasida triol hosil bo‘ladi.

49-misol.

*L. Betxoven. Sonata op. 27, №2
("Oydin sonata")*

Adagio sostenuto

sempre pp a senza sordini

50-misol.

to‘rtta qismga bo‘linadigan cho‘zim beshta teng qismga bo‘linsa — kvintol, oltitaga sekstol, yettitaga — septol hosil bo‘ladi.

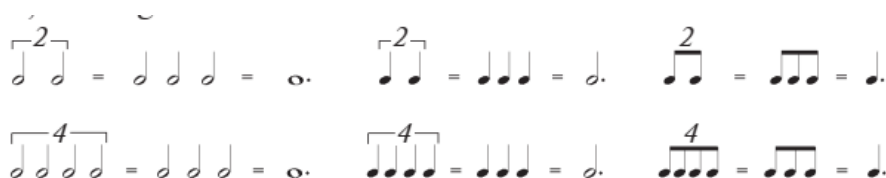
51-misol.

sakkizta qismga bo‘linadigan cho‘zim to‘qqizta teng qismga bo‘linsa — novemol, o‘ntaga — detsimol paydo bo‘ladi.

52-misol.

Nuqtasi bor cho‘zimlar asosan uchta teng maydaroq cho‘zimlarga bo‘linadi. Agar uqtali cho‘zim ikkita teng qismga bo‘linsa — duol, to‘rttaga — kvartol hosil bo‘ladi.

53-misol.

Bir tekis ritm — bir xil cho‘zimlardan iborat ritm shakli.

54-misol.

55-misol.

Punktirli ritm1 — nuqtali cho‘zimlarni o‘z ichiga olgan ritm shakli.

S.Prokofyev.
"Romeo va Jolyetta"

56-misol.

Sinkopali ritm — sinkopasi mavjud ritmik shakl (48-misolga qarang). Ritm musiqaning asosiy ifodali vositalaridan biri boʻlib (kuy va garmoniya bilan baravar), uning jonli surʼatidir. Ritmning ifodaliligi turli xarakterdagi harakatlar bilan bogʻliq. tantanali yurish, jizzaki raqs, xotirjamlik yoki ehtirosli hayajonli holati ahamiyatli darajada ritm yordamida yaratiladi. Ritm metr bilan birgalikda har qanday kuyning janr xususiyatlarini aniqlaydi. shuning uchun valsni polkadan, marshni alla kuyidan ajrata olish qiyin ish emas. Temp.Metronom Temp — musiqa harakatining tezligidir. temp bir daqiqada metr hissalarini pulsatsiyasi tezligi bilan oʻlchanadi. eskicha musiqada (XVII asrgacha) tempni aniqlaydigan maxsus belgilardan foydalanilmas edi. Oʻsha zamon musiqa amaliyoti uchun odatiy holat boʻlib qolgan tovushning yangrash uzunligini unga biriktirilgan nota choʻzimi bildirib turardi. Ijro etish tezligi shu notalar orqali oʻrnatilar edi. XVII asrdan boshlab, cholgʻu musiqa rivojlanishi va uning obrazlar doirasi kengayishi bilan bogʻliq holda tempni soʻzlar orqali belgilash amalga oshgan. tempga oid atamalar asosan italyan tilidayozilib, asrningboshida koʻrsatiladi.baʼzi kompozitorlar (masalan, R.shuman, k.Debyussi,G.Maler,A.shyonberg, M.Ravel va boshqalar) asarlarining tempini oʻz onatilida belgilaydi. Asosiy templar vazmin (ogʻir), oʻrtacha va tez templarga ajratiladi. Lekin bir-biriga yaqin templar oʻrtasida aniq chegara yoʻq.

Vazmin templar:	Oʻrtacha templar:	Tez templar:
<i>Adagio</i> — ogʻir	<i>Andante</i> — osoyishta	<i>Allegro</i> — tez
<i>Grave</i> — juda ogʻir	<i>Moderato</i> — oʻrtacha	<i>Vivo, Vivace</i> — jonliroq
<i>Largo</i> — keng	<i>Sostenuto</i> — salobatli	<i>Veloce</i> — tez, yugurib
<i>Lento</i> — choʻzib	<i>Allegretto</i> — jonlanib	<i>Presto</i> — juda tez

¹ *Punkt* (lotincha — *punktum*) — nuqta.

Asosiy temp atamalaridan hosil boʻlgan atamalar asosiy tempni yoki tezlashtiradi: Prestissimo, Vivacissimo, Andantino — Presto, Vivo, Andante dan tezroq, yoki susaytiradi: Allegretto — Allegro dansustroq, Largetto — Largo dan tezroq. Asosiy templardan chetlashilganda harakat yoʻnalmasini aniqlovchi ayrim qoʻshimcha atamalardan ham foydalaniladi:

molto — juda

con moto — harakat bilan

non troppo — unchalik tez emas

assai — nihoyat

non tanto — u qadar sekin emas

sempre — doimo
meno mosso — kamroq harakat bilan
piu mosso — ko‘proq harakat bilan

Musika asarlari ijrosi yanada ta’sirchan va ifodali bo‘lishi uchun umumiy harakatni sekin-asta tezlatish va susaytirish uchun atamalar qo‘llaniladi. bular nota matnida quyidagi atamalar bilan yoziladi:

tezlashtirish uchun:

accelerando, stringendo — yanada tezlatib
animando — ruhlanib
stretto — ixchamlashtirib

susaytirish uchun:

ritenuto — saqlanibroq
ritardando — kechikibroq
rallentando — sekinlatib
allargando — kengaytirib

bu atamalar qisqartirilgan tarzda berilishi mumkin: acc., rit.,
va hokazo.

Gohida ularni yoniga poco — bora-bora, yoki poco a poco —
oz-ozdan.

Dastlabki tempga qaytish Tempo I yoki a tempo, l'istesso tempo
kabi atamalar bilan ko‘rsatiladi.

ba’zida temp atamasiga ijroning xarakterini aniqlaydigan so‘zlar qo‘shiladi:

santabile — kuychan
con spirito — ruhlanib
mesto — g‘amgin
dolce — nafis

temp atamalari harakat tezligi to‘g‘risida taxminiy tasavvur beradi. tempni yanada aniqroq bilib olish uchun metronom degan asbobdan foydalaniladi. Metronom 1816-yil venalik mexanik Iogann Nepomuk Melsel tomonidan ixtiro qilinib, XIX asr ikkinchi choragida keng qo‘llanila boshladi. Ilk bor asar tempini metronom ko‘rsatkichlari bilan ifodalash odatga L.betxoven va M.I.Glinka tomonidan yo‘l qo‘yilgan. ba’zi bir nota matn boshida «M.M.»belgisi yoziladi. Bu asarning tempi «Melselmetronomi» bo‘yicha Qo‘llanishi maqsadga muvofiq demakdir. Metronom bu — ko‘chma posangi kiygizilgan mexanik mayatnikdir. Uning vazifasi bir daqiqada talab qilingan zarblarni bir tekis ravishda sanab turishdir. Mayatnikning zarblari metr hissalariga muvofiqdir. Masalan, asar boshida

	nota
	yo‘li

ustida kabi yozuv berilsa, bu demak mayatnik bir daqiqada 60 ta zarba qiladi . Uning har bir zarbasi esa bitta choraktalik hissaga teng keladi. Mayatnikning tebranish tezligi ko'chma posangi yordami bilan to'g'rilanib turadi. Ijrochi tomonidan muallif ko'rsatgan tempning birmuncha o'zgartirilishi har bir ijrochining badiiy didiga bog'liqdir. Odatda tempni birmuncha o'zgartirish ijroning badiiy tomoniga ta'sir qilmaydi. Chunki ijrochilik mahorati musiqiy obrazni ochib berishga qaratilgan bo'ladi. Musiqada tempning ahamiyati g'oyat katta. U musiqaning ifodali vositalaridan biridir. Har qanday obraz yoki psixologik holat ularning xarakteriga muvofiq tempida to'liq ochilib gavdalanadi. Masalan, vazmin templarda osoyishtalik yoki qayg'u, tantanavor yoki ruhan ko'tarinki holatlar aks etiladi. tez tempda avvalom turli xil harakatlar, hayajonli holat yoki dramatik to'qnashuvlar gavdalanadi. O'rta templar har xil xarakterdagi musiqani yaratishga imkoniyat beradi. Vazmin tempdan keyin o'rta temp harakatchanlik, tez tempdan so'ng esa — tinchlanish ko'rsatilishi sifatida idrok qilinad i. Shunday qilib, temp kontrastlik yaratishdagi eng muhim vositadir.

Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. Metr, takt, o'lchov, hissa, aksent, taktoldi, oddiy metr, murakkab metr, aralash metr, o'zgaruvchan metr, ritm, sinkopa, cho'zimlarning asosiy va erkin bo'linishi, triol, kvintol, sekstol, septol, duol, kvartol, bir tekis ritm, punktirli ritm, sinkopali ritm kabi tushunchalarning har birini batafsil yoritib bering.
2. Oddiy, murakkab, aralash, o'zgaruvchan metrlarga musiqiy adabiyotdan misol topib, ularni dirijorlik uslubida hisoblab ko'rsating.
3. Chap qo'lda metr pulsini, o'ng qolda bir tekis ritm, punktirli, sinkopali ritm misollarini urib chiqing.
4. Asosiy cho'zimlarni triol, kvintol, sekstol, septollarga hamda nuqtali cho'zimlarni duol, kvartollarga bo'lib, nota bilan yozing.
5. turli xil ritmni qo'llab bir necha kuy iboralarini bastalab, notaga tushirib chaling.

4- Mavzu: Murakkab metrlar. Temp.

Murakkab taktlarda cho‘zimlarning guruhlanishi *Murakkab metr* oddiy metrlarning qo‘shilishi natijasida hosilo‘ladi. Murakkab taktdagi kuchli hissalarining soni uni tashkil etuvchi oddiy metrlar sonidan kelib chiqadi. Masalan: $3/4 + 3/4 = 6/4$ — bu demakdir, oltita chorakdan iborat taktda ikki aksentli hissamavjud. bilamizki, to‘liq takt faqat kuchli hissadan boshlanadi. shunday ekan, keltirilgan misoldagi aksentli hissalaridan birinchisi eng kuchli hissadir. Ikkinchisi unga nisbatan sal kuchsizroq bo‘ladi. shuning uchun u *nisbatan kuchli* hissa deb ataladi.

32-misol.

Murakkab metrlar uch xil bo‘ladi: bir turdagi, aralash va o‘zgaruvchan metrlar. *Bir turdagi murakkab metrlar*, o‘z navbatida, ikki hissali va uch hissali metrlarga ajraladi. Murakkab ikki hissali metrlar oddiy ikki hissali metrlar qo‘shilishi natijasida hosil bo‘ladi. Ulardan to‘rt hissali metr (2 hissa + 2 hissa) ko‘p qo‘llaniladi — $4/4$, $4/2$, $4/8$. $4/4$ o‘lchovi *C* belgi bilan ham belgilanishi mumkin (28-misolga qarang).

$4/4 = 2/4 + 2/4$

33-misol.

Murakkab uch hissali metrlar oddiy uch hissali metrlar qo‘shilishi natijasida hosil bo‘ladi. Ulardan olti hissali (3+3) va to‘qqiz hissali (3+3+3) metrlar keng tarqalgan: $6/4$, $6/8$; $9/4$, $9/8$.

$6/4 = 3/4 + 3/4$

34-misol.

Murakkab metrda yozilgan misollar musiqa adabiyotida ko‘p uchraydi. Aralash metrlar ikki va uch hissali metrlar qo‘shilishi natijasida hosil bo‘ladi. Ulardan besh hissali metrlar (3+2 yoki 2+3) ko‘proq uchraydi: $5/4 = 2/4 + 3/4$, $5/8 = 3/8 + 2/8$

35-misol.

36-misol.

37-misol.

Yetti hissali metrlar (2+2+3; 2+3+2; 3+2+2) kamdan kam uchraydi: $7/4 = 2/4 + 2/4 + 3/4$, $7/4 = 2/4 + 3/4 + 2/4$, $7/4 = 3/4 + 2/4 + 2/4$; $7/8 = 3/8 + 4/8$.

38-misol.

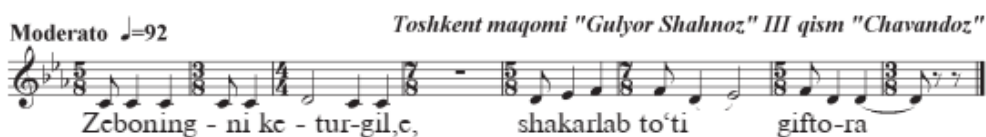
39-misol.

O'zgaruvchan metr musiqa asari davomida o'zgarib turadigan metrga aytiladi. O'zgaruvchan metr tekis va notekis almashinadi. tekis, ya'ni vaqti-vaqti bilan almashinadigan metrning o'lchovlari kalit yonida ketma-ket joylashgan ikkita kasr raqam bilan ifodalanadi.

40-misol.

Notekis almashinadigan metrning o'lchovlari har bir o'zgarishyuz berganda takt boshida qo'yiladi.

41-misol.

Murakkab taktida cho'zimlarning guruhlanishida uni tashkil qiladigan oddiy o'lchovlar alohida guruhcha tarzda bir-biridan ravshan ayrilishi zarur. Oddiy o'lchovli guruhchalarda, yuqorida aytilganidek, mayda cho'zimlarni guruhlash qoidalariga rioya qilish lozim. **Ritm.** Sinkopa. Cho'zimlarning erkin ravishda bo'linishi Ritm1 — bu metr asosida uyushtirilgan tovush cho'zimlarining izchilligi. «Ritm» so'zi tartibga solingan, to'g'ri uyushtirilgan harakatni bildiradi. bunday harakatni tashkillashtirish vositasi sifatida metrik aksentlari xizmat qiladi. Demak, metr ritmning asosidir. VMasalan: 27-misolda keltirilgan kuyning ritm, metr va metrik aksentlarining o'zaro ta'siri quyidagicha sxematik tasvirda ko'rsatilgan:

42-misol.

taktaro sinkopa — bir taktning kuchsiz hissasida yozilgan nota ikkinchi bir taktning kuchli hissasidagi xuddi shunday nota bilan liga yordamida bog'lanadi:

43-misol.

takt ichidagi sinkopa — taktning kuchsiz va kuchli hissalaridagi notalar liga bilan bog'lanadi yoki ularning qo'shilishidan hosil bo'lgan bitta umumiy cho'zimdagi nota bilan yoziladi:

Andantino $\text{♩}=69$ *O'zbek xalq qo'shig'i "Do'st menga ishonma"*

1. Tor qa - fas - da ze - rik - dik

44-misol.

$\text{♩}=80-84$ *O'zbek xalq qo'shig'i "Cho'yandi"*

1. Yor de - dim a - do bo'l - di - m(a)

45-misol.

Hissa ichidagi sinkopa — hissaning kuchli qismi cho'zimiVbo'yicha kuchsiz qismidan qisqaroq bo'ladi:

Andante $\text{♩}=116$ *O'zbek xalq qo'shig'i "Chamannor"*

Xo'b yi - git - san yo - ring yo'-q(a)

46-misol.

kechikib qoluvchi sinkopa — taktning kuchli hissasida pauza qo'yiladi

$\text{♩}=196$ *O'zbek xalq qo'shig'i "Qari navo"*

47-misol.

kuchsiz hissalariga ataylab aksent berilishi — asarning janriVyoki mazmuniga bog'liq bo'ladi.

N.Rimskiy-Korsakov.
"Shahrizoda" III qism

Pochissimo piu mosso

48-misol.

Musiqada asosiy cho'zimlarining ikkita teng maydaroq cho'zimga bo'linishi cho'zimlarning asosiy bo'linishi deb aytiladi. Asosiy cho'zimlarning istalgan (ikkitaga emas) teng qismlargabo'linishi erkin bo'linishidir. Qaysidir asosiy

cho‘zimning uchta teng maydaroq cho‘zimga bo‘linishi natijasida triol hosil bo‘ladi.

*L. Betxoven. Sonata op. 27, №2
("Oydin sonata")*

Adagio sostenuto

sempre *pp* a senza sordini

pp

50-misol.

to‘rtta qismga bo‘linadigan cho‘zim beshta teng qismga bo‘linsa — kvintol, oltitaga sekstol, yettitaga — septol hosil bo‘ladi.

51-misol.

sakkizta qismga bo‘linadigan cho‘zim to‘qqizta teng qismga bo‘linsa — novemol, o‘ntaga — detsimol paydo bo‘ladi.

52-misol.

Nuqtasi bor cho‘zimlar asosan uchta teng maydaroq cho‘zimlarga bo‘linadi. Agar qтали cho‘zim ikkita teng qismga bo‘linsa — duol, to‘rttaga — kvartol hosil bo‘ladi.

53-misol.

Bir tekis ritm — bir xil cho‘zimlardan iborat ritm shakli.

54-misol.

55-misol.

Punktirli ritm1 — nuqtali cho‘zimlarni o‘z ichiga olgan ritm shakli.

56-misol.

Sinkopali ritm—sinkopasi mavjud ritmik shakl (48-misolgaqarang). Ritm musiqaning asosiy ifodali vositalaridan biri bo‘lib (kuy va garmoniya bilan baravar), uning jonli sur‘atidir. Ritmning ifodaliligi turli xarakterdagi harakatlar bilan bog‘liq. tantanali yurish, jizzaki raqs, xotirjamlik yoki ehtirosli hayajonli holati ahamiyatli darajada ritm yordamida yaratiladi. Ritm metr bilan birgalikda har qanday kuyning janr xususiyatlarini aniqlaydi. shuning uchun valsni polkadan, marshni alla kuyidan ajrata olish qiyin ish emas. Temp.Metronom Temp — musiqa harakatining tezligidir. temp bir daqiqada metr hissalarini pulsatsiyasi tezligi

bilan o'lganadi. eskicha musiqada (XVII asrgacha) tempni aniqlaydigan maxsus belgilardan foydalanilmas edi. O'sha zamon musiqa amaliyoti uchun odatiy holat bo'lib qolgan tovushning yangrash uzunligini unga biriktirilgan nota cho'zimi bildirib turardi. Ijro etish tezligi shu notalar orqali o'rnatilar edi. XVII asrdan boshlab, cholg'u musiqa rivojlanishi va uning obrazlar doirasi kengayishi bilan bog'liq holda tempni so'zlar orqali belgilash amalga oshgan. tempga oid atamalar asosan italyan tilidayozilib, asrning boshida ko'rsatiladi. ba'zi kompozitorlar (masalan, R. Shuman Debyussi, G.Maler, A.Shyonberg, M.Ravel va boshqalar) asarlarining tempini o'z onatilida belgilaydi. Asosiy templar vazmin (og'ir), o'rtacha va tez templarga ajratiladi. Lekin bir-biriga yaqin templar o'rtasida aniq chegara yo'q.

Vazmin templar:	O'rtacha templar:	Tez templar:
<i>Adagio</i> — og'ir	<i>Andante</i> — osoyishta	<i>Allegro</i> — tez
<i>Grave</i> — juda og'ir	<i>Moderato</i> — o'rtacha	<i>Vivo, Vivace</i> — jonliroq
<i>Largo</i> — keng	<i>Sostenuto</i> — salobatli	<i>Veloce</i> — tez, yugurib
<i>Lento</i> — cho'zib	<i>Allegretto</i> — jonlanib	<i>Presto</i> — juda tez

¹ *Punkt* (lotincha — *punktum*) — nuqta.

Asosiy temp atamalaridan hosil bo'lgan atamalar asosiy tempni yoki tezlashtiradi: Prestissimo, Vivacissimo, Andantino — Presto, Vivo, Andante dan tezroq, yoki usaytiradi: Allegretto — Allegro dansustroq, Largetto — Largo dan tezroq. Asosiy templardan chetlashilganda harakat yo'nalmasini aniqlovchi ayrim qo'shimcha tamalardan ham foydalaniladi:

molto — juda

con moto — harakat bilan

non troppo — unchalik tez emas

assai — nihoyat

non tanto — u qadar sekin emas

sempre — doimo

meno mosso — kamroq harakat bilan

piu mosso — ko'proq harakat bilan

Musiqa asarlari ijrosi yanada ta'sirchan va ifodali bo'lishi uchun umumiy harakatni sekin-asta tezlatish va susaytirish uchun atamalar qo'llaniladi. bular nota matnida quyidagi atamalar bilan yoziladi:

tezlashtirish uchun:

accelerando, stringendo — yanada tezlatib

animando — ruhlanib

stretto — ixchamlashtirib

susaytirish uchun:

ritenuto — saqlanibroq

ritardando — kechikibroq

rallentando — sekinlatib

allargando — kengaytirib

bu atamalar qisqartirilgan tarzda berilishi mumkin: acc., rit.,
va hokazo.

Gohida ularni yoniga poco — bora-bora, yoki poco a poco —
oz-ozdan.

Dastlabki tempga qaytish Tempo I yoki a tempo, l'istesso tempo
kabi atamalar bilan ko'rsatiladi.

ba'zida temp atamasiga ijroning xarakterini aniqlaydigan so'zlar qo'shiladi:

santabile — kuychan

con spirito — ruhlanib

mesto — g'amgin

dolce — nafis

temp atamalari harakat tezligi to'g'risida taxminiy tasavvur beradi. tempni yanada aniqroq bilib olish uchun metronom degan asbobdan foydalaniladi. Metronom 1816-yil venalik mexanik Iogann Nepomuk Melsel tomonidan ixtiro qilinib, XIX asr ikkinchi choragida keng qo'llanila boshladi. Ilk bor asar tempini metronom ko'rsatkichlari bilan ifodalash odatga L.betxoven va M.I.Glinka tomonidan yo'l qo'yilgan. ba'zi bir nota matn boshida «M.M.»belgisi yoziladi. Bu asarning tempi «Melselmetronomi» bo'yicha Qo'llanishi maqsadga muvofiq demakdir. Metronom bu — ko'chma posangi kiygizilgan mexanik mayatnikdir. Uning vazifasi bir daqiqada talab qilingan zarblarni bir tekis ravishda sanab turishdir. Mayatnikning zarblari metr hissalariga pulsatsiyasiga muvofiqdir. Masalan, asar boshida

	nota	yo'li
--	------	-------

ustida kabi yozuv berilsa, bu demak mayatnik bir daqiqada 60 ta zarba qiladi . Uning har bir zarbasi esa bitta choraktalik hissaga teng keladi. Mayatnikning tebranish tezligi ko'chma posangi yordami bilan to'g'rilanib turadi. Ijrochi tomonidan muallif ko'rsatgan tempning birmuncha o'zgartirilishi har bir ijrochining badiiy didiga bog'liqdir. Odatda tempni birmuncha o'zgartirish ijroning badiiy tomoniga ta'sir qilmaydi. Chunki ijrochilik mahorati musiqiy obrazni ochib berishga qaratilgan bo'ladi. Musiqada tempning ahamiyati g'oyat katta. U musiqaning ifodali vositalaridan biridir. Har qanday obraz yoki psixologik holat ularning xarakteriga muvofiq tempida to'liq ochilib gavdalanadi. Masalan, vazmin templarda osoyishtalik yoki qayg'u, tantanavor yoki ruhan ko'tarinki holatlar aks etiladi. tez tempda avvalom turli xil harakatlar, hayajonli holat yoki dramatik to'qnashuvlar gavdalanadi. O'rta templar har xil xarakterdagi musiqani yaratishga imkoniyat beradi. Vazmin tempdan keyin o'rta temp harakatchanlik, tez tempdan so'ng esa — tinchlanish ko'rsatilishi sifatida idrok qilinadi. shunday qilib, temp kontrastlik yaratishdagi muhim vositadir.

Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. Metr, takt, o'lchov, hissa, aksent, taktoldi, oddiy metr, murakkab metr, aralash metr, o'zgaruvchan metr, ritm, sinkopa, cho'zimlarning asosiy va erkin bo'linishi, triol, kvintol, sekstol, septol, duol, kvartol, bir tekis ritm, punktirli ritm, sinkopali ritm kabi tushunchalarning har birini batafsil yoritib bering.
2. Oddiy, murakkab, aralash, o'zgaruvchan metrlarga musiqiy adabiyotdan misol topib, ularni dirijorlik uslubida hisoblab ko'rsating.
3. Chap qo'lda metr pulsini, o'ng qolda birtekis ritm, punktirli, sinkopali ritm misollarini urib chiqing.
4. Asosiy cho'zimlarni triol, kvintol, sekstol, septollarga hamda nuqtali cho'zimlarni duol, kvartollarga bo'lib, nota bilan yozing.
5. turli xil ritmni qo'llab bir necha kuy iboralarini bastalab, notagatushirib chaling.

5- MAVZU: LAD. MAJOR LADI VA TONALLIKLAR.

Lad. Turg'unlik va noturg'unlik Musiqiy tovushlarning o'zaro ta'siri va bir-biriga mosligi kuyning ijro etilishida namoyon bo'ladi. shuning uchun, tovushlarning birlashishib tartibga solinishi, bir-biri bilan «chiqisha olishi» muqarrardir. Faqatgina ularning muayyan uyushtirilganligi asarning mazmunini, fikrini ifoda qila olishga yo'l qo'yadi. Musiqiy fikrning rivojlanishida tovushlar o'z ahamiyat darajasi bilan ajralib turadi. Kuy yangrashida odam qulog'iga ilgari intiladigan, kelgusi harakatga undaydigan, turg'unlik holatini yaratadigan tovushlarni va o'ziga tortib turadigan, harakatni to'xtatadigan, tayanch, turg'unlik holatini yuzaga keltiradigan tovushlarni farqlab oladi.

Moderato $\text{♩}=84$ *O'zbek xalq qo'shig'i "Qora sochim"*

Qo-ra so-chim o' - si b(ey).
Be - lim - - ga tush - di - (ey),
do'st yo - - - ray!
Ne sav - do - lar me - ning do - shim - ga
tush - di(ay), do'st yo - - - ray!

57-misol.

Misol qilib keltirilgan «Qora sochim» qo'shig'ida re (d) tovush tinchlanish, harakatsizlik tuyg'usini yaratadi. kuyning qolgan tovushlari, aksincha, keyingi harakatni, buning ustiga, re tovushi tomoniga intilgan harakatni talab qiladi. shuning uchun re tovushi boshqa tovushlarni o'ziga tortib turganligi bilan turg'un tovush deb ataladi. Unga intiluvchi tovushlar esa noturg'un tovushlardir. Noturg'un tovushlarning intiluvchanligi turg'un tovushga, ya'ni asos «rol»ini o'ynayotgan tonga kelib to'xtaydi. bu asosiy tonga tonikadeyiladi. tovushlarning bunday har xil «rol»lari, albatta, ularning kuysaklidagi joylashuvi (musiqiy iboraning boshida, yoki o'rtasida, yoki yakunida o'rinishi), metrik holati (kuchli yoki kuchsiz hissaga to'g'ri kelishi) bilan ham chambarchas bog'liq. biroq, eng muhimi — musiqaning zaruriy xususiyatlarida, tovushlarning o'zaro munosabatlari katta ahamiyat kasb etadi. Tovushlarning tonikaga nisbatan munosabatlari bilan

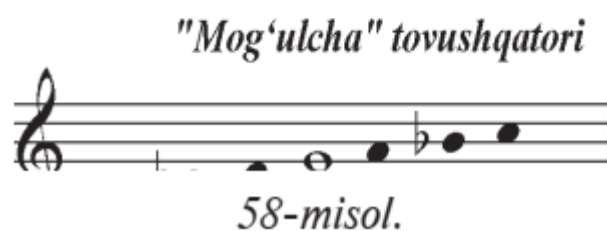
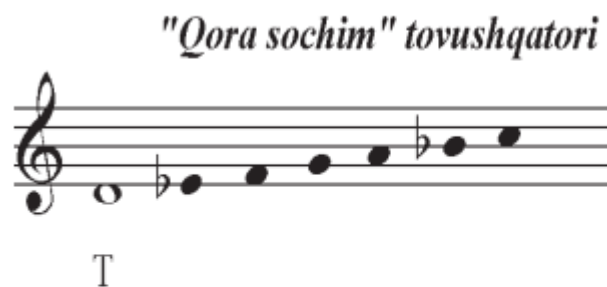
aniqlanadigan o‘zaro aloqalari tizimiga lad 1 deyiladi. Laddagi har bir tovushning roli va harakatining xarakterining *lad funksiya* 2sini aniqlaydi. Tovushlarning osabatlari esa lad munosabatlari yoki funksional munosabatlar deyiladi. Laddagi tovushlarning soni, o‘rtalaridagi tonlar miqdori, funksional munosabatlari har xil shaklda ifodalanishi mumkinligi musiqada turli tizimlarning vujudga kelishiga asos bo‘ladi (masalan, pentatonika, diatonika, qadim yunoniston lادلari tizimi, geksaxordlartizimi, major-minortizimivaboshqalar). Muayyan lad tizimiga tegishli tovushlar pog‘ona, pog‘onalarning balandlik bo‘yicha ketma-ket joylashuvi ladning tovushqatori deyiladi. Shu joyda ma’lumotlarni aniqlashtirish uchun quyidagini eslatish zarurdir: butun musiqiy tovushqatorning pog‘onalari faqat nota nomiga ega edi — *do, re, mi* va hokazo. Laddagi pog‘onalarga nota nomlaridan tashqari har biri bajaradigan funksiyasini aytib turuvchi maxsus nom hamda tartib nomeri beriladi.

Pog‘onalarning nomeri rim raqamlar bilan belgilanib, tovushqatordagi navbat o‘rnini ko‘rsatib turadi: birinchi pog‘ona, tonika — I, ikkinchisi — II, keyingilari — III, IV, V va hokazo.⁵⁷⁻ va 39-misollardagi kuylarning tovushqatori bir xil, tovushlar oraliqlari ham o‘zgarmagan. 1 *Lad* (lotincha — *modus*, frans. va ingl. — *mode*) — *totuvlik, inoqlik, hamjihatlik, ittifoq*; rus tilidagi «lad» so‘zining ma’nosi grekcha *δ μωία* so‘zima’nosigateng keladi (musiqiy estetik ma’noda garmoniyani bildiradi); quloqqa yoqimli eshitiladigan tovushlarning balandlik bo‘yicha uyg‘unlashuvi.

2 *Funksiya* (lotincha — *functio*) — bajarish, amalga oshirish; munosabatlar tizimidagi birorta narsa (kimsa)ning faoliyati, vazifasi, roli. Lekin, «Qorasochim»dagitonika—re, «Mog‘ulcha»ning tonikasi — sol. birinchi misolda mi-bemol tovushi II pog‘ona, ikkinchi misolda u VI pog‘ona roliga ega; VI pog‘onaning sol tonikaga tortilishidan ko‘ran II pog‘onaningre tonikaga intilishikuchliroqdir. Chunki, noturg‘un tovushdanturg‘un tovushgacha orasiqanchakam (tor, kichik) bo‘lsa, shunchalik uning tortilish kuchi ham ortib boradi. Mi-bemoldansol gacha oraliq 2 ton, re gacha esa — 0,5 tonga teng. Demak, ladning ta’rifidan kelib chiqqan holda, tovushqatorning qaysi bir pog‘onasi tonika qilib olinganligiga qarab, noturg‘un tovushlarning roli, vazifasi, harakati, umuman gapirganda funksiyasi hamda o‘zaro munosabatlari o‘zgarar ekan va turli xil lad hosil bo‘ladi, degan fikr yana bir bor ta’kidlanadi. Lad tovushqatori pog‘onalari orasidagi ton va yarim tonlar miqdori va, ayniqsa, ularning tonika bilan o‘rtasidagi tonlar miqdori kuy-ohangining turli emotsional tuslariga ta’sir qiladi. Ladning u yoki bu emotsional rangi (yorug‘, osoyishta yoki mayus, qayg‘uli)

avvalom tonika bilan III pog‘ona o‘rtasidagi tonlar miqdori bilan aniqlanadi. shunga muvofiq lادلarning xilma-xilligi ikkita asosiy turga turkumlanadi: *tonikadan III pog‘onagacha 2 ton bo‘lsa* majorli lادلar, *tonikadan III pog‘onagacha 1,5 ton bo‘lsa* minorli lادلar deb ataladi. Harfiy belgilash tizimida major «dur», minor «moll» so‘zlar bilan belgilanadi.

Ushbu soʻzlarning tub maʼnosi dur — qattiq, moll —yumshoqdegani. Lad tovushqatori turli hajmga ega boʻlishi mumkin. U oktavaga teng, yoki undan keng yoxud kichikroq boʻladi. Oktava va undan keng hajmdagi lad tovushqatorlari ikkita turga boʻlinadi: 1. *Melodic (monodik) ladlar* — bitta tonikaga ega. tonika tovushi nomini takrorlaydigan VIII pogʻonaladda oʻzgacha rol oʻynaydi, boshqa vazifa (funksiya)ni bajaradi. bu ladlar ashulali bir ovozlilik rivojlanganda shakllanib hiqdi.

Ularning tabiati -

vokal musiqasi bilan bogʻliq va pogʻonalarning funksiyalari (tonika bilan munosabatlari) kuyning faqat gorizontal harakatida namoyonboʻladi (IVbobgaqarang).

2. Oktavali ladlar — tovush qator va pogʻonalar funksiyalari barcha oktavalarda takrorlanadi. bu ladlar koʻpovozlilik rivojlangan paytlarda vujudga keldi. Ularning tabiati cholgʻu musiqasi (ansambl, orkestr musiqasi) bilan bogʻliq va pogʻonalarning funksiyalari ham gorizontal, ham vertikal holatda namoyon boʻladi. Ovozlarining vertikal boʻyicha moslashishini talab qiladigankoʻp ovozlilikning rivojlanishi (60-misolga qarang) asta-sekin yangi lad tizimi shakllanishiga olib keladi. Amaliyotda vertikal boʻyicha hosil boʻlgan ohangdoshliklardan eng xarakterlilari saralab olinib mustahkamlanardi. bu ohangdoshliklar bora-bora mustaqil lad funksiyalariga ega boʻladi. Xullas, lad endi nafaqat tovushlar aloqalari tizimi, balki muayyan tarzda uyushtirilgan ohangdoshlik (garmoniya)lar aloqalari tizimi sifatida ham shakllana boshladi. Alohida olingan lad tovushi tonika bilan oʻz melodik (gorizontal harakatdagi) munosabatlarini albatta saqlab qolgan. Ammo shu bilan birga, u tarkibiy tovush sifatida ohangdoshlik funksiyasiga ham boʻysunadi.

59-misol.

Bunday ladlar datonika rolini quloqqa yoqimli eshitiladigan uch tovushdan iborat ohangdoshlik bajaradi. tonika ohangdoshligini tashkil qiladigan I, III va V pog'onalar turg'un pog'onalar hisoblanadi. Major ladida turg'un pog'onalar — majorli ohangdoshlikni, minorda — minorli ohangdoshlikni hosil qiladi. Qolgan noturg'un tovushlar ham, o'z navbatida, noturg'un ohangdoshlikka yig'iladi:

60-misol.

yangi ladlar, o'zaro ta'sir qiluvchi qardosh ladlar guruhiga yig'ilib, yangi musiqiy tafakkur tizimini rivojlantirdi. Uning nomi — major-minor ladhari garmonik tizimi. Ushbu garmonik tizim ohangdoshlikning ichidagi tovushlar munosabatlarini hamda ohangdoshliklarning o'zaro aloqalarini uyushtirilgan holga keltiradi. shuning uchun, noturg'un tovushlar nafaqat tonika tovushiga, balki uning ohangdoshligini tashkil qiluvchi tovushlar(III, V pog'onalar)ga ham intiladigan bo'ldi. Noturg'un tovushning turg'un tovushga intilishi tovushning tortilishi deb aytiladi. Noturg'un tovushning intilishi bo'yicha turg'un tovushga o'tishi tovushning yechilishidebaytiladi. Ladning noturg'un pog'onalari tortilish tizimiga bo'ysunib, quyidagicha yechiladi:

$$\text{VII} \rightarrow \text{I} \leftarrow \text{II} \rightarrow \text{III} \leftarrow \text{IV} \rightarrow \text{V} \leftarrow \text{VI}$$

61-misol.

VII pog‘ona faqat yuqoriga tortilib, I pog‘ona, tonikaga yechiladi. VI pog‘ona faqat pastga tortilib, V pog‘onaga yechiladi. II va IV pog‘onalar ikki tomonga qo‘shni turg‘un tovushlarga yechilishi mumkin. biroq II pog‘onaning tonikaga yechilishi,

IV pog‘onaning III pog‘onaga yechilishi tabiiyroqdir. Chunki turg‘un pog‘onaning turg‘unlik darajasi (III pog‘onaga olib qaraganda I pog‘onaning turg‘unlik darajasibalandroq), so‘ng noturg‘un pog‘onadan turg‘un pog‘onagacha uzoq-yaqinligi e‘tiborga olinadi. Oktavali lad pog‘onalarining maxsus nomi. Major va minor turlari. Tetraxordlar Oktavali major va minor lادلarning tovushqatori va pog‘onalarining funksiyalari barcha oktavalarida o‘zgarmasekan, demak, tovushqatorning VIII pog‘onasini ham tonika deb bilishlozim. yuqorida ytilganidek, lad tovushqatorining pog‘onalari tartib nomeridan tashqari maxsus nomga ham egadir:

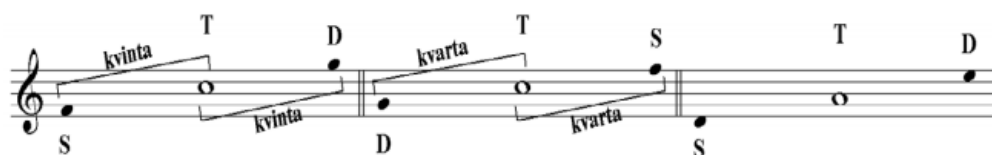
I	pog‘ona — <i>tonika</i> (T; t)
II	pog‘ona — <i>pasayuvchi yetakchi tovush</i>
III	pog‘ona — <i>yuqorigi medianta₁</i>
IV	pog‘ona — <i>subdominant₂</i> (S; s)
V	pog‘ona — <i>dominant₃</i> (D)
VI	pog‘ona — <i>pastki medianta</i>
VI I	pog‘ona — <i>ko‘tariluvchi yetakchi tovush</i>

Lad tovushlari funksiyalarini yaqqol namoyon qiladigan jihat—tovushlarning ekundali va akustik qardoshlikka asoslangan kvarta-kvintali aloqalaridir (IX—X asrlarda ko‘p ovozlilikningilknamunalari — *parallel organum*da bosh ovozidagi kuyining harakati qo‘shimcha ikkinchi ovoz bilan kvarta yoki kvinta oralig‘ida takrorlanar edi. bunday holdagi parallel takrorlar akustika qonuniyatlariga asoslangan).

62-misol.

Lad funksiyalarini aniqlashda tovushlarning Tonikaga nisbatan kvarta-kvintali aloqalari eng muhim deb hisoblanadi. bunday aloqalar faqat Tonika bilan Subdominant va Tonika bilan Dominanta o'rtasida hosil bo'ladi.

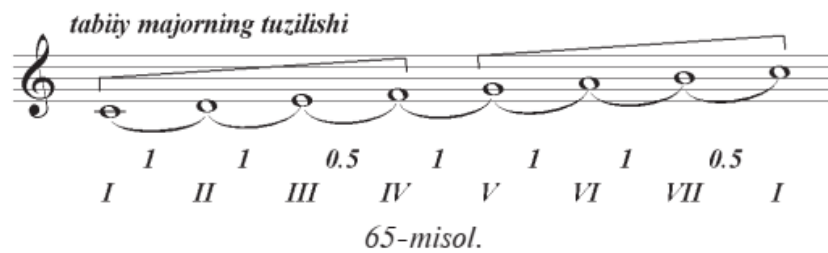
63-misol.

1 Medianta (lotincha – medians) – o'rtada turadigan. 2 Subdominant va dominant – pastki dominant. 3 Dominant (lotincha – dominans) – hukmronlik (ustunlik) qiluvchi. shuning uchun T, S va D ladning asosiy (bosh) pog'onalar deb hisoblanadi. Mediantalar — III pog'ona tonika va dominant o'rtasida, VI pog'ona tonika va subdominant o'rtasida joylashgan pog'onalar. yetakchi pog'onalar — VII pog'ona yuqoriga qarab, II pog'ona pastga qarab tonikaga intiladigan pog'onalar.

64-misol.

Major va minor lادلarning tarixiy rivojlanishi ularning doimiy o'zaro ta'sirida, bir-biriga yaqinlashish harakatida o'tgan. Natijada, musiqa amaliyotida asta-sekin lادلarning uch xili shakllanib chiqdi. ular tabiiy, garmonik va melodik turlaridir. (bundan buyon lادلarga tabiiy major, garmonik major, melodik major, tabiiy minor, garmonik minor, melodic minor deb aytiladi.) Ushbu turlarning bir-biridan farqi pog'onalar orasidagi masofalar bilan bog'liq. Tabiiy major va minor tovushqatorlarining pog'onalar diatonik 1 yarim ton yoki bir tonlik masofa bo'yicha joylashadi va, albatta, lادلar ton va yarim tonlar ketma-ketliklari bilan farqlanadi. Ladning tonikasidan keyingi tonikasigacha tovushqator bo'yicha harakatga *gamma* deyiladi. Gamma oktava hajmida bo'lib, 8 ta pog'onadan iborat. *Tabiiy major gammasi* quyidagi struktura (tuzilish) bo'yicha tuziladi: 1ton — 1ton — 0,5ton — 1ton — 1ton — 1ton — 0,5ton

Major gammasi ikkita bir xil tuzilgan — 1ton — 1ton — 0,5ton, — demak yangrashi bo'yicha ham bir xil tetraxord2dan iborat. 1 Diatonik yarim ton va bir ton – ikkita qo'shni pog'ona orasida hosil bo'lgan yarim ton yoki bir ton. 2 *Tetraxord* (grekcha τετρά –to'rt, χορδή – tor).Tetraxord kvarta hajmidagi 4 ta pog'onali tovushqatoridir. Pastki tetraxord I pog'onadan, yuqoridagi tetraxord V pog'onadan boshlab tuziladi. tetraxordlar orasidagi masofa xar doim bir tonga teng bo'ladi.

Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. turg'unlik va noturg'unlik holati, lad, ladning tovushqatori, lad funksiyasi, major va minor ladi, turg'un va noturg'un pog'onalar, tovushning tortilishi va yechilishi, ajor va minorning tabiiy, garmonik va melodik turlari, gamma, tetraxord, tonallik, kalit belgilari qatori, kvinta davrasi», parallel tonalliklar, nomdosh tonalliklar, engarmonik teng tonalliklar kabi tushunchalarga ta'rif bering.
2. Har xil tovushlardan tabiiy, garmonik va melodik major va minor gammalarini, turg'un va noturg'un pog'onalarini ajratib, tortilishlarini ko'rsatib yozing, so'ng ularni butunligicha va tetraxordlar bo'yicha chalib chiqing.
3. Majorning garmonik va melodik turlari farqi nimada?
4. Minorning garmonik va melodik turlari farqi nimada? 5. 4-5 ta ohangdor ibora bastalab, ularni tabiiy, garmonik va melodik majorva minor laddlarda chaling.
6. O'qituvchi tomonidan taklif etilgan kuy iborasiga majorning hamma turlarida davomini qo'shib yozing.
7. tanish kuylarni har xil tonalliklarda chaling.

6- mavzu: MINOR LADI VA TONALLIKLARI.

Minor gammasining strukturasi (tuzilishi) quyidagicha ko‘rinishga ega bo‘ladi:
1ton — 0,5ton — 1ton — 1ton — 0,5ton — 1ton — 1ton.

66-misol.

Minorning tetraxordlari har xil tuziladi:

pastki tetraxord — 1ton — 0,5ton — 1ton,

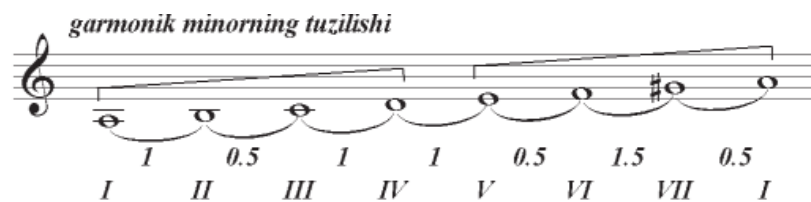
yuqoridagitetraxord—0,5ton—1ton—1ton.

Major va minorning garmonik bilan melodik turlari tabiiy turdagi ayrim noturg‘un pog‘onalar xromatik yarimtonga o‘zgarishi natijasida hosil bo‘ladi. Masalan: *so* tovush xromatik yarimtonga ko‘tarilib, *sol-diez* tovushga aylanadi; *lya* tovush xromatik yarimtonga pasayib, *lya-bemolga* aylanadi. Alteratsiyalangan pog‘onalarladning asosiy pog‘onalari o‘rniga variant sifatida ishlatiladi. Ammo ular bajaradigan lad funksiyasini hech ham o‘zgartirmaydi. Faqatgina mazkur pog‘onalarning tortilish darajasi kuchayadi, xolos. shuning uchun major va inorning garmonik bilan melodik turlari ham diatonik ladlar deb hisoblanadi. *Garmonik majorda VI pog‘ona yarim tonga pasayadi.* Uning yaqqol belgisi — xromatik yarim tonga pasaygan VI pog‘onadan VII pog‘onagacha hosil bo‘lgan oraliqning 1,5 tonga teng kelishidir. Uning yuqorigi tetraxordi — 0,5ton — 1,5ton — 0,5ton lar izchilligida ifodalanadi:

67-misol.

1 Xromatik yarim ton yoki bir ton (grekcha χ όμα) – rang, bo‘yoq. Xromatik yarim ton birorta asosiy pog‘ona va uning yarim tonga o‘zgargan ko‘rinishi orasida hosil bo‘ladi.

68-misol.

Shunday qilib, garmonik major va garmonik minorda yuqorigi tetraxordlarning tuzilishi va ohangi bir xildir. Major bilan minorning garmonik gammalari yuqoriga ham, pastga ham bir xil tuziladi. Melodik major gammasining faqat pasayuvchi harakatida VII va VI pog‘onalar yarim tonga pasayadi. Gammaning ko‘tariluvchi harakati esa tabiiy major gammaning o‘zidir.

69-misol.

Uning yuqoridagi tetraxordining pastga tomon tuzilishi — 1ton — 1ton — 0,5ton — tabiiy minorning yuqorigi tetraxordi tuzilishiga o‘xshaydi. *Melodik minor gammasining faqat ko‘tariluvchi harakatida VI va VII pog‘onalar yarim tonga ko‘tariladi.* Gammaning pasayuvchi harakati esa tabiiy minor gammaning o‘zidir. Uning yuqoridagi tetraxodining yuqoriga tomon tuzilishi — 1ton — 1ton — 0,5ton — tabiiy majorning yuqorigi tetraxordi tuzilishi bilan bir xil bo‘ladi.

70-misol.

Misollardan ko‘rinadiki, melodik major va melodik minorda yuqorigi tetraxordlarning tuzilishi va ohangi bir xil bo‘ladi.

Andante molto moderato

J.Bize. "Karmen"

pp

Уж ес - ли раз от - вет зло - ве - щий кар - ты

да - ли, на-прас-но их ме-шать, и то, что нам о -

ни вга - да-ньи по - ка - за - ли, вновьста - нут пов - то - рять!

71-misol.

Tonallik. Kvintadavrasi. Lad tushunchasi turg'un va noturg'un tovush-pog'onalar o'rtasidagi munosabatlar, tovushqatorning tuzilishi to'g'risidagi ma'lumotni ochib beradi, xolos. Ladning o'zi real tovushlarda, muayyan balandlikda gavdalanadi. Lad tonikasi 12 pog'onali musiqiy tizimning birorta tovushida joylashsa, o'sha tovush adning balandligini, ya'ni tonalligini aniqlaydi. Musiqiy tizimning har bir tovushidan bitta major va bitta minor lad tuzish mumkin, shunda tonalliklarning soni kamida 24 ta bo'ladi (I.s.baxning «yaxshi temperatsiyalangan klaviri»ni eslang). bunga qo'shilib, tovushlar engarmonizmi tamoyili ham tatbiq etilsa, tonalliklar soni yanada ortib boradi. Demak, musiqa asari qaysi tonallikda yozilganligini bilish

uchun, lad turini va tonikasining tovushini aniqlash lozim. Masalan lad majorli bo'lsa, tonikasi—lya-bemol tovushga joylashgan bo'lsa — izlangan tonallik *lya-bemol major*(As-dur) bo'ladi; lad— minor, tonikasi — mi, izlangan tonallik — *mi-minor*(e-moll).Harfiy belgilash tizimi bo'yicha major tonalliklari katta harf bilan, minor tonalliklari kichik harf bilan yoziladi. Temperatsiyalangan musiqiy tovush qatorning har bir asosiy pog'onasidan *major ladi strukturasi*ga (1ton–ton–0,5ton–1ton–ton– 1ton – 0,5ton) mos bo'lib tuzilgan tovushqatorlar orasida faqat Do-major (C-dur) tonalligi asosiy pog'onalarni o'z ichiga qamrab oladi. Qolgan tonalliklar hosila pog'onalarsiz to'g'ri tuzilmaydi. Re-majorda 2ta hosila pog'ona mavjud—fa-diez, do-diez, Mi-majorda 4 ta diez — fa, do, sol, re, Fa-majorda—1tabemol—si, Sol-majorda — 1 ta diez, Lya-majorda — 3 ta diez, Si-majorda 5 ta diez.

Asosiy pog'onalar	c	d	e	f	g	a	h
Tonalliklar	C-dur	D-dur	E-dur	F-dur	G-dur	A-dur	H-dur
Kalit belgilari	0	2 #	4 #	b 1	1 #	3 #	5 #

Hosila pogʻonalarga tegishli alteratsiya belgilari asarning har bir nota yoʻlida kalitdan soʻng yoziladi. Ularga kalit belgilari deyiladi. Kalit belgilari 7 tadan ortiq yozilmaydi. Chunki asosiy pogʻonalarning soni ham yettita. Kalit yonida hamisha bir turdagi belgilar — yoki faqat diezlar, yoki faqat bemollar yoziladi. bu alomati boʻyicha tonalliklar diezli va bemolli tonalliklarga ajraladi. Kalit belgilarini har doim qatʼiy oʻrnatilgan tartibda yozish lozim. Diezlar qatori — *fa, do, sol, re, lya, mi, si* (bemollar qatorinin geskarisi). Bemollar qatori — *si, mi, lya, re, sol, do,*

73-misol.

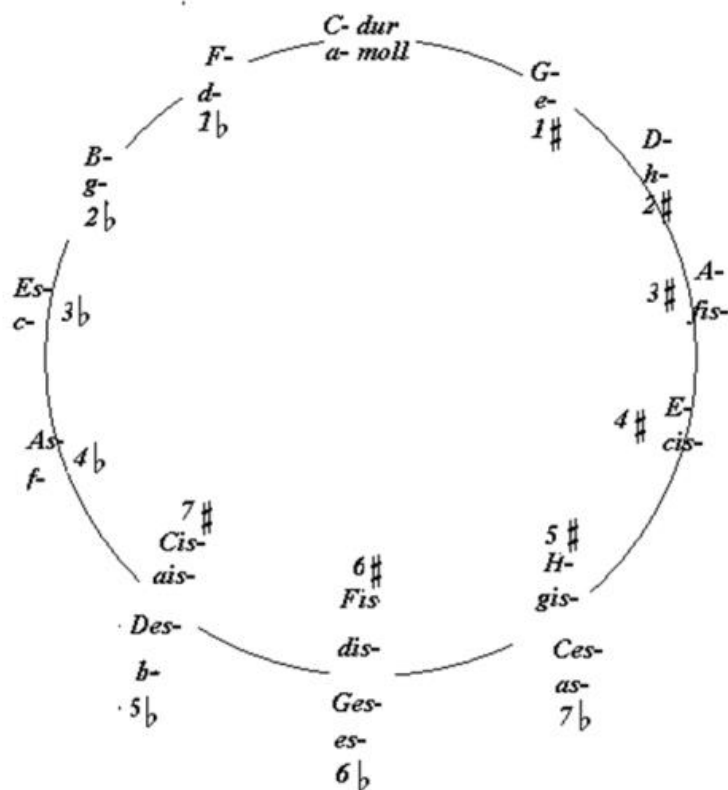
Masalan, toʻrt diezli tonallikning kalit belgilari — fa-diez, do diez, sol-diez, re-diez; ikki diezli tonallikning belgilari — fa-diez, do-diez; uch bemolli tonallikning belgilari — si-bemol, mi-bemol, lya-bemol; bir bemolli tonallik belgisi — si-bemol.

Ladlarning garmonik va melodik turlarida yoki boshqa bir sabab bilan roʻy beradigan oʻzgarishlar tasodifiy alteratsiya belgilari yordamida koʻrsatiladi. bu xildagi belgilar oʻzgaradigan pogʻonaning notasi yoniga, yaʼni undan oldinroq (chap tomonidan) yozilishi lozim. Aytgancha, kalit belgilari diezlar boʻlsa, tasodifiy belgilar bemol, bekar ham boʻlishi mumkin va aksincha. Minor ladi strukturasi (1ton – 0,5ton–1ton–1ton–0,5ton– 1ton – 1ton) asosiy pogʻonalardan tuzilishi natijasida quyidagi tonalliklar va kalit belgilari hosil boʻladi:

Asosiy pogʻonalar	c	d	e	f	g	a	h
Tonalliklar	c-moll	d-moll	e-moll	f-moll	g-moll	a-moll	h-moll
Kalit belgilari	3 b	1 b	1 #	4 b	2 b	0	2 #

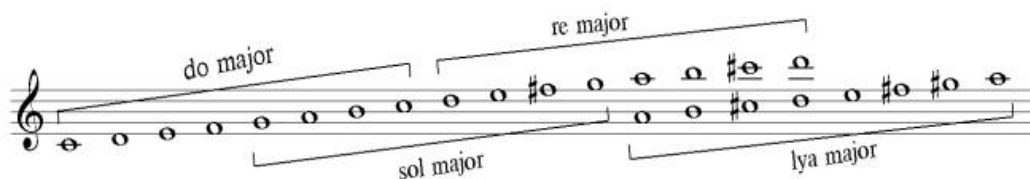
Major va minor tonalliklar belgilari koʻpayishi boʻyicha (domajor dan oʻng tomonga diezli tonalliklar, chap tomonga bemolli tonalliklar) tartibga solinsa, tonalliklarning kvinta boʻyicha joylashishi tamoyili namoyon boʻladi: fa dan do gacha masofa kvinta (5 ta pogʻona q 3,5 ton) ga teng, do dan sol gacha — kvinta, soldan re gacha kvinta va hokazo.

Tonalliklarning kvinta bo'yicha joylashuvi davra shaklida ham tasvirlanadi. Bunga «*kvinta davrasi*» deb nom berildi

77-misol.

Kvinta davrasidagi qo'shni tonalliklar eng yaqin qardosh tonalliklar deb hisoblanadi. Negaki, ular 6 ta umumiy tovushga ega.

Har bir diezli major tonalligida oxirgi kalit belgisi tovushqatorining VII pog'onasigamuvofiqdir(79-misolgaqarang).Diezli minor tonalligida oxirgi kalit belgisi tovushqatorining II pog'onasiga to'g'ri keladi (80-misolga qarang). Har bir bemolli major tonalligida oxirgi kalit belgisi tovush qatorining IV pog'ona(s)siga muvofiqdir(81-misolgaqarang). Bemolli minor tonalligida oxirgi kalit belgisi tovushqatorining VI pog'onasiga to'g'ri keladi (82-misolga qarang).

Diezli major tonalliklari

		<i>turg'un pog'onalar</i>	<i>noturg'un pog'onalar</i>
<i>G-dur</i>	 <i>T</i>		
<i>D-dur</i>	 <i>T</i>		
<i>A-dur</i>	 <i>T</i>		
<i>E-dur</i>	 <i>T</i>		
<i>H-dur</i>	 <i>T</i>		
<i>Fis-dur</i>	 <i>T</i>		
<i>Cis-dur</i>	 <i>T</i>		

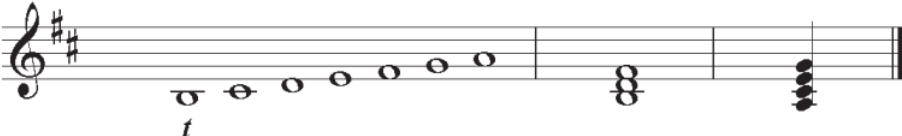
79-misol.

Diezli minor tonalliklar

II

turg'un pog'onalar *noturg'un pog'onalar*

e-moll

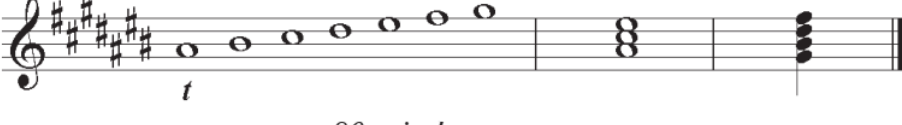
h-moll

fis-moll

cis-moll

gis-moll

dis-moll

ais-moll

80-misol.

Bemolli major tonalliklari

IV *turg'un pog'onalar* *noturg'un pog'onalar*

F-dur *T*

B-dur *T*

Es-dur *T*

As-dur *T*

Des-dur *T*

Ges-dur *T*

Ces-dur *T*

81-misol.

bemolli minor tonallikla

VI *turg'un*
pog'onalar *noturg'un*
pog'onalar

The image displays seven musical staves, each representing a different minor key: d-moll, g-moll, c-moll, f-moll, b-moll, es-moll, and as-moll. Each staff begins with an ascending scale starting from the VI degree, marked with a 't'. This is followed by a triad of notes representing the VI degree (labeled 'turg'un pog'onalar'), and then a triad of notes representing the VII degree (labeled 'noturg'un pog'onalar'). The keys are arranged in descending order of pitch.

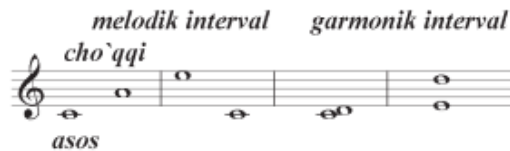
82-misol.

Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. Turg'unlik va noturg'unlik holati, lad, ladning tovushqatori, lad funksiyasi, major va minor ladi, turg'un va noturg'un pog'onalar, tovushning tortilishi va yechilishi, major va minorning tabiiy, garmonik va melodik turlari, gamma, tetraxord, tonallik, kalit belgilari qatori, «kvinta davrasi», parallel tonalliklar, nomdosh tonalliklar, engarmonik teng tonalliklar kabi tushunchalarga ta'rif bering.
2. Har xil tovushlardan tabiiy, garmonik va melodik major va minor gammalarini, turg'un va noturg'un pog'onalarini ajratib, tortilishlarini ko'rsatib yozing, so'ng ularni butunligicha va tetraxordlar bo'yicha chaling.
3. Majorning garmonik va melodik turlari farqi nimada?

4. Minorning garmonik va melodik turlari farqi nimada?
5. 4-5 ta ohangdor ibora bastalab, ularni tabiiy, garmonik va melodik majorvaminorladlarchaling.
6. O'qituvchi tomonidan taklif etilgan kuy
iborasiga majorning hamma turlarida davomini qo'shib yozing.
7. Tanish kuylarni har xil tonalliklarda chaling.

7-MAVZU: INTERVALLAR Interval. Pog'onalar va tonlar miqdori
Interval ikki tovushning balandlik bo'yicha uyg'unlashuvidir. Interval tovushlar birin-ketin chalinsa melodik interval (gorizontal harakat), bir vaqtning o'zida chalinsa garmonik interval (vertikal) ni hosil qiladi. Intervalning pastki tovushi interval *asosi*, yuqori tovushi esa interval *cho'qqisi* deyiladi.

102-misol.

Intervallar pastdan yuqoriga qarab o'qiladi, faqat pasayuvchi melodik interval uning yo'nalishi aytilib, pastga qarab o'qiladi. Masalan, pasayuvchi interval mi—do (misoldagi 2-takt). Interval tor yoki keng bo'lishi mumkin. Uning kattakichikligi pog'onalar va tonlar bilan o'lchanadi. Interval qamrab olgan pog'onalar soni (interval hajmi)ga pog'onalar miqdori, ya'ni son miqdori intervalning asosidan cho'qqisigacha ton va yarim tonlarig'indisiga esa *tonlar miqdori*, ya'ni *sifat* *miqdori* deyiladi.

Masalan:

103-misol.

Intervallaro'z hajmibo'yicha ikkita guruhga ajraladi: 1) oktava oralig'ida hosil bo'lgan oddiy intervallar; 2) oktavadan keng bo'lgan tarkibli intervallar. Intervalning nomi uning pog'onalar miqdoridan kelib chiqib, lotin tilida tartibli sonlar bilan aytiladi. Bundan tashqari intervalni qisqa qilib yozish uchun nomiga muvofiq raqam bilan ham belgilanadi.

Oddiy interval turlari:

Prima	—	prima-birinchi	—1—	bitta	pog‘ona	ikki marta qaytarilgan yoki unison	1
Sekunda	—	seconda	—	ikkinchi	—	2	— ikkita pog‘ona.
Tersiya	—	tertia	—	uchinchi	—	3	— uchta pog‘ona.
Kvarta	—	quarta	—	to‘rtinchi	—	4	— to‘rtta pog‘ona.
Kvinta	—	quinta	—	beshinchi	—	5	— beshta pog‘ona.
seksta	—	sexta	—	oltinchi	—	6	— oltita pog‘ona.
Septima	—	septima	—	yettinchi	—	7	— yettita pog‘ona.
Oktava	—	octava	—	sakkizinchi	—	8	— sakkizta pog‘ona.

Tarkibli intervallar: oktava+oddiy intervaldan iborat:

Nona— nona — to‘qqizinchi — 9 — to‘qqizta pog‘ona, oktava oralab sekunda

Detsima—decima—o‘ninch—10—o‘ntapog‘ona, oktava oralab tersiya

Undetsima—undecima—o‘nbirinchi—11—o‘nbittapog‘ona—/—kvarta

Duodetsima—duodecimo—o‘nikkinchi—12—o‘nikkitapog‘ona—/—kvinta

Tersdetsima—tertia-decima—o‘nuchinchi—13—o‘nuchtapog‘ona—/—seksta

Kvartdetsima—quarta-decima—o‘nto‘rtinchi—14—o‘nto‘rttapog‘ona—/—septima

Kvintdetsima—quinta-decima—o‘nbeshinchi—15—o‘nbeshtapog‘ona—/—oktava

Diatonikintervallar

Diatonik ladlar pog‘onalari o‘rtasida hosil bo‘lgan intervallardiatonik intervallar deyiladi.

Musiqiy tovushqatorning har ikki asosiy pog‘onalari o‘rtasida butun ton yoki yarim ton borligi haqida yuqorida aytib o‘tilgan. *1 Unison (italiyancha – unisono: unus – bitta, sonus – tovush) – ikkita ovozning bitta tovushda qo‘shilishi.*shu ning uchun ikkita intervalning pog‘onalar miqdori bir xil bo‘lsa ham tonlar yig‘indisi bo‘yicha, ya’ni jarangi bo‘yicha, bir-biriga o‘xshamasligi mumkin. Masalan, intervallar mi — sol va fa — lya uchta pog‘onani qamrab oladi, bular tersiyalardir. birinchi tersiyada

— 1,5 ton, ikkinchisida — 2 ton. birinchi tersiya ikkinchidan kichikroq yoki ikkinchisi birinchidan kattaroq deb aytish mumkin. Demak, intervalni aniqroq atash uchun yana bir qancha ravshanlantiradigan atamalar kerak ekan. Ular intervalning tonlar miqdoridan kelib chiqib, uning sifatidan darak beradi. Interval sifati sof (s. bilan belgilanadi), katta (kat.), kichik (kich.), orttirilgan (ort.), kamaytirilgan (kam.) kabi so‘zlar yordamida ifodalanadi.

Sof intervallar guruhiga prima, kvarta, kvinta va oktava hamda undetsima, duodetsima va kvintdetsima kiradi. Ushbu intervallarning «sof»ligi ilgaridan obertonlar tovushqatoridagi prima, oktava, kvinta va kvarta intervallariga akustika jihatidan muvofiq boʻlib kelgan. Hozirgi temperatsiyalangan sozda faqat prima bilan oktavaning haqiqiy sofligi saqlanib qoldi. Katta va kichik intervallar bu—sekunda, tersiya, seksta, septima hamda nona, detsima, tersdetsima, kvartdetsima. Ortirilgan va kamaytirilgan intervallar sof va katta-kichiklardan hosil boʻladi. Istisno tariqasida, sof prima kamaytirilmaydi. Ortirilgan va kamaytirilgan intervallardan faqat ortirilgan kvarta (ort.4) bilan kamaytirilgan kvinta (kam.5), yaʼni uchtonliklar va ularga muvofiq tarkibli intervallar diatonik intervallar qatoriga kiradi. Qolganlari xromatik intervallardir (bobning 3-§). Oddiy diatonik intervallarning tonlar miqdori koʻpayishi boʻyicha ketma-ket joylashuvi quyidagi jadvalda koʻrsatilgan.

uchta	1 1/2	kichik tersiya	
	2	katta tersiya	
toʻrtta	2 1/2	sof kvarta	
	3	orttirilgan kvarta	
beshta	3	kamaytirilgan kvinta	
	3 1/2	sof kvinta	
oltita	4	kichik seksta	
	4 1/2	katta seksta	
yettita	5	kichik septima	
	5 1/2	katta septima	
sakkizta	6	sof oktava	

Oddiy diatonik intervallarning barcha (14 ta) siga asosiy intervallar ham deyiladi. bunga sabab, ushbu intervallar boshqa intervallarga qaraganda tarixan

ilgariroq paydo bo‘lib, musiqiy amaliyotda ustunlik qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib qoldi.

Asosiy intervallarni musiqiy tovushqatorning asosiy yoki hosila pog‘onalaridan yuqoriga va pastga tuzish mumkin.

106-misol.

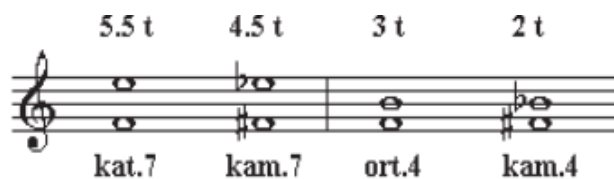
tarkibli intervalning oddiy intervalga muvofiqligini tez topish yo‘li: tersdetsima — 13 demakdir; 13 pog‘onadan oktavaning 7 tapog‘onasini ayrish natijasida oddiy intervalning 6ta pog‘onasi qoladi. bu — seksta. shunday qilib, tersdetsimabu— oktava oralab sekstadir. Undetsima— $11.11-7=4$ — kvarta. kvintdetsima— $15.15-7=8$ —oktava. tarkibli intervalning ton miqdori quyidagicha hisoblanadi: oktavaning 6 toniga oddiy intervalning tonlari qo‘shiladi.

107-misol.

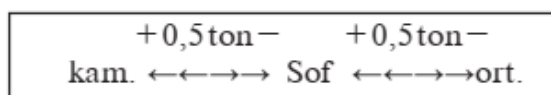
Tarkibli intervalar hammasi bo‘lib 13ta. Diatonik intervallar o‘z garmonik yangrashi sifati bo‘yicha konsonans 1 (ohangdosh) va dissonans 2 (noohangdosh) intervallarga ajratiladi. Fiziologiya nuqtayi nazaridan konsonans yumshoq sado, dissonans o‘tkir, g‘azablantiradigan, xavotirli sado bo‘lib eshitiladi. Psixologik jihatdan konsonans mantiqiy tayanch, intilishi yo‘qligi, tinchlik ma’nosida ifodalanadi, dissonans esa shiddat va konsonans tomonga qaratilganlik ifodasi, harakatning omili tarzida tasavvur etiladi. yevropa ko‘p ovozlik musiqasi lad tizimlarida shiddatning pasayishi dissonansning konsonansga ravon o‘tishi (yechilishi) da namoyon bo‘lib, mamnun bo‘lish tuyg‘usini yaratadi va aynan shunisi bilan muhim estetik omilga aylanadi. shiddatli dissonans va yumshoq konsonansning almashinib kelishi xuddi musiqaning «uyg‘un nafas olishi»ni hosil qiladi. zamonaviy musiqada dissonans intervalini konsonansga o‘tkazish(yechish)majburiy emas. Musiqa nazariyasida dissonans bo‘lib sekunda, septima va uchtonliklar (ort.4, kam.5) hisoblanadi (bularga muvofiq tarkibli intervallar ham nazarda tutiladi).Keskin dissonanslar deb kichik sekunda(kich.2-0.5t),kattaseptima (kat.7-4.5t) va uchtonliklar (ort.4, kam.5) nazardatutiladi.1

Konsonans (lotincha – *consonantia*) – uygʻun sado. 2 *Dissonans* (lotincha – *dissonantia*) – uygʻunsiz sado. Yumshoq dissonanslar—kata sekunda (kat.2-1t), kichik septima (kich.7-5t.) Konsonanslarga qolganlari—*prima*, *oktava*, *kvarta*, *kvinta*, *tersiya*, *sektalar* mansub. Qattiq konsonanslar—sof intervallar: *prima* bilan *oktava* nihoyat mukammal konsonanslar, *kvarta* bilan *kvinta* mukammal konsonanslar deb hisoblanadi. Yumshoq konsonanslar — *tersiya* va *seksta* – nomukammal konsonanslar. Xromatik intervallar. Intervallarnin gengarmonizmi Xromatik interval deb diatonikaning asosiy intervallaridan hosil boʻlgan orttirilgan va kamaytirilgan intervallarga deyiladi.

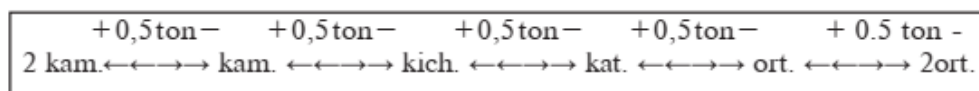
108-misol.

Diatonik intervalning (oddiy, tarkibli) bitta yoki ikkala pogʻonasi xromatik yarim tonga koʻtarilishi yoki pasayishi xromatikin tervalni vujudga keltiradi.

109-misol.

Sof intervallar yarim tonga kengayishi natijasida orttirilgan, yarimtonga qisqarishi natijasida kamaytirilgan interval hosil boʻladi. kichik intervalning yarim tonga qisqarishi natijasida kamaytirilgan, katta intervalning yarim tonga kengayishi natijasida orttirilgan interval tuziladi. Agar katta interval butun tonga qisqaradigan boʻlsa, kamaytirilgan interval hosil boʻladi, va aksinchakichikinterval butun tonga kengaysa, orttirilgan interval paydo boʻladi.

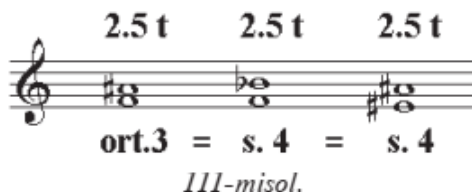

110-misol.

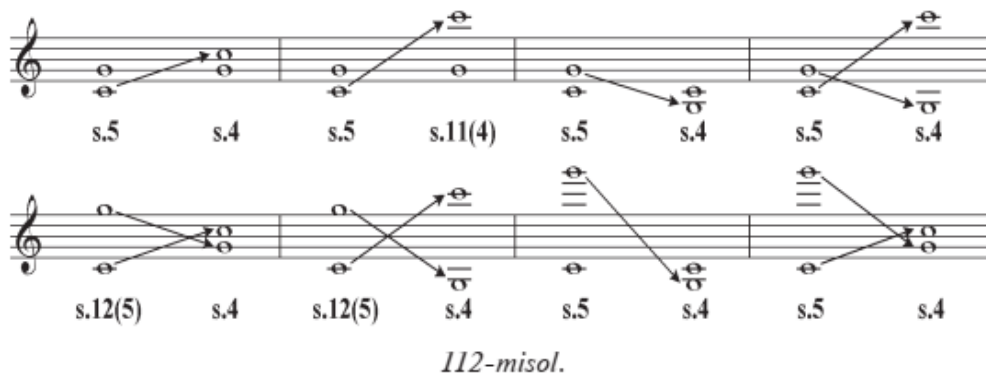
Musiqada ikki marta kamaytirilgan va ikki marta orttirilgan intervallar ham uchraydi.

8- MAVZU: Xromatik interval . Intervallar engormonizmi.

Tonlar miqdori bo'yicha albatta birorta asosiy intervalga teng keladi. Tonlar miqdori birxil bo'lgan intervallarning eshtilishi ham bir bo'ladi. bunday intervallarga engarmonik teng intervallar deyiladi. Engarmonik teng intervallarning pog'onalar miqdori ham bir xil, ham har xil bo'lishi mumkin.

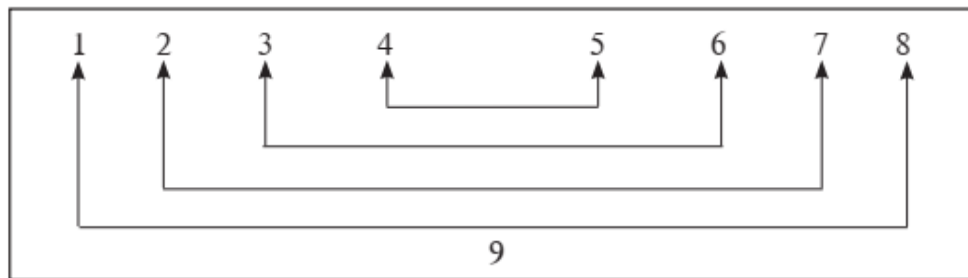

Intervallarning aylanishi. Intervalning aylanishi — *bu uning asosi bilan cho'qqisi joylarini almashtirish maqsadida pastki tovushini yuqoriga, yuqorigi tovushini pastga bir yoki bir necha oktavaga ko'chirishdir (ikkala harakat bir vaqtda bajarilishi ham mumkin). Natijada dastlabki intervalning aylanmasi deb aytiladigan yangi interval hosil bo'ladi.*

Misoldan ko'rinadiki, oddiy intervallar aylanganda oddiy va tarkibli interval hosil bo'lishim mumkin. Tarkibli intervallar ham aylanishi natijasida oddiy va tarkibli intervalga aylanadi. Intervallarning turli aylanish variantlari negizida oddiy intervallar aylanishining asosiy qonuniyatlari yotadi:

- 1) oddiy interval bilan aylanmasining umumiy hajmi oktavaga teng;
- 2) ikkala intervalning tonlar miqdori yig'indisi oktavaning 6 toniga baravar:
 $2,5 \text{ ton} + 3,5 \text{ ton} = 6 \text{ ton}; 4,5 \text{ ton} + 1,5 = 6 \text{ ton};$
- 3) ikkala intervalning pog'onalar miqdori jami 9 raqamni beradi;

113-misol.

4) sof interval sof intervalga aylanadi, katta interval kichikka, kichik — kattaga, orttirilgan — kamaytirilganga, kamaytirilgan — orttirilganga.

sof.	↔	sof.
kich.	↔	kat.
kam.	↔	ort.

114-misol.

s.5 ↔ s.4 . kat.6 kich.3 ort.2 kam.7

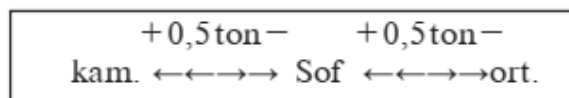
115-misol.

Xromatik interval deb diatonikaning asosiy intervallaridan hosil bo'lgan orttirilgan va kamaytirilgan intervallarga deyiladi.

kat.7 kam.7 ort.4 kam.4

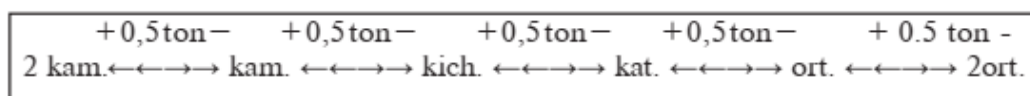
108-misol.

Diatonik intervalning (oddiy, tarkibli) bitta yoki ikkala pog'onasi xromatik yarim tonga ko'tarilishi yoki pasayishi xromatik intervalni vujudga keltiradi.

109-misol.

Sof intervallar yarim tonga kengayishi natijasida orttirilgan, yarimtonga isqarishi natijasida kamaytirilgan interval hosil bo‘ladi. kichik intervalning yarim tonga qisqarishi natijasida kamaytirilgan, katta intervalning yarim tonga kengayishi natijasida orttirilgan interval tuziladi. Agar katta interval butun tonga qisqaradigan bo‘lsa, kamaytirilgan interval hosil bo‘ladi, va aksincha kichik interval butun tonga kengaysa, orttirilgan interval paydo bo‘ladi.

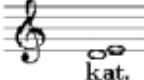
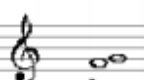
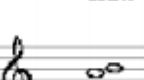
110-misol.

Musiqada ikki marta kamaytirilgan va ikki marta orttirilgan intervallar ham uchraydi. Xromatik interval tonlar miqdori bo‘yicha albatta birorta asosiy intervalga teng keladi. Tonlar miqdori bir xil bo‘lgan intervallarning eshitalishi ham bir bo‘ladi. bunday intervallarga engarmonik teng intervallar deyiladi. engarmonik teng intervallarning pog‘onalar miqdori ham bir xil, ham har xil bo‘lishi mumkin.

9- MAVZU: Intervallar major va minor tonalliklarida.

tabiiy major va tabiiy minor pog'onalarida faqat diatonik intervallar, ya'ni sof, katta, kichik va uchtonliklar(ort.4,kam.5)hosil bo'ladi. yettita pog'onaning har birida prima,sekunda,tersiya va hokazo oddiy intervallarni tuzish mumkin. biroq har

xil pog'onalardan tuzilgan bir turdagi intervallarning (masalan, tersiya) sifati(katta,kichik)turlicha bo'ladi. Tabiiy majorda sof prima barcha pog'onalarda tuziladi. Sekundalar – 2 ta kichik — III va VII pog'onalarda tuziladi, 5ta katta—qolga npog'onalarida tuziladi. tersiyalar — 3 ta katta — I, IV, V ladning asosiy pog'onalarida, 4 ta kichik — qolgan pog'onalarda tuziladi.

pog'onalar	sekunda	tersiya	kvarta	kvinta	seksta	septima	pog'onalar
C-dur							a-moll
I	 kat.	 kat.	 sof	 sof	 kat.	 kat.	III
II	 kat.	 kich.	 sof	 sof	 kat.	 kich.	IV
III	 kich.	 kich.	 sof	 sof	 kich.	 kich.	V
IV	 kat.	 kat.	 ort.	 sof	 kat.	 kat.	VI
V	 kat.	 kat.	 sof	 sof	 kat.	 kich.	VII
VI	 kat.	 kich.	 sof	 sof	 kich.	 kich.	I
VII	 kich.	 kich.	 sof	 kam.	 kich.	 kich.	II

kvartalar—1ta orttirilgan—IV pog'onada, 6 ta sof—qolgan pog'onalarda tuziladi. kvintalar—1takamaytirilgan—VIIpog'onada,6 ta sof – qolgan pog'onalarda ziladi. sekstalar—3 ta kichik—III,VI,VII pog'onalarda, 4 ta katta—qolgan pog'onalarda tuziladi. Septimalar 2ta katta I, IV pog'onada, 5ta kichik qolgan pog'onalarida tuziladi. Oktavalar — barcha pog'onalarda tuziladi.

Major pogʻona	Intervallar sifati				
	katta	kichik	sof	orttirilgan	kamaytirilgan
I	2, 3, 6, 7	-	4, 5		
II	2, 6	3, 7	4, 5		
III	-	2, 3, 6, 7	4, 5		
IV	2, 3, 6, 7	-	5	4	
V	2, 3, 6	7	4, 5		
VI	2	3, 6, 7	4, 5		
VII	-	2, 3, 6, 7	4		5

Tabiiy minorda mazkur intervallar ikki pogʻona yuqoriroq joylashadi. Masalan, orttirilgan kvarta majoring VI pogʻonasida joylashgan, minorda esa u VI pogʻonada tuziladi. Tabiiy minorda sof prima barcha pogʻonalarda tuziladi. sekundalar—2 ta kichik—V va II pogʻonalarda tuziladi, 5 ta katta— qolgan pogʻonalarida tuziladi. Tersiyalar—3 ta katta—II,VI,VII ladning asosiy pogʻonalarida, 4 ta kichik — qolgan pogʻonalarda tuziladi. Kvartalar—1ta orttirilgan—VI pogʻonada, 6 ta sof qolgan pogʻonalarda tuziladi. Kvintalar—1ta kamaytirilgan—II pogʻonada, 6 ta sof — qolgan pogʻonalarda tuziladi. Sekstalar — 3ta kichik—V,I,IIpogʻonalarda, 4 ta katta—qolganpogʻonalardatuziladi.septimalar —2takatta—III,Ipogʻonada, 5ta kichik—qolgan pogʻonalarida tuziladi.Oktavalar — barcha pogʻonalarda tuziladi.

Minor pogʻona	Intervallar sifati				
	katta	kichik	sof	orttirilgan	kamaytirilgan
I	2	3, 6, 7	4, 5		
II	-	2, 3, 6, 7	4		5
III	2, 3, 6, 7	-	4, 5		
IV	2, 6,	3, 7	4, 5		
V	-	2, 3, 6, 7	4, 5		
VI	2, 3, 6, 7	-	5	4	
VII	2, 3, 6,	7	4, 5		

Garmonik major va garmonik minorp ogʻonalarida hosil boʻladigan intervallar ham diatonic intervallardir. Ladlarning ushbu turida ularga xos boʻlgan alteratsiyalangan pogʻonasi bilan bogʻliq intervallarning sifati biroz oʻzgaradi. Alteratsiyalangan

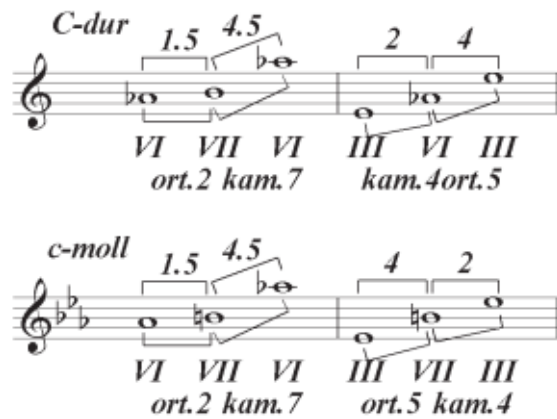
pogʻonalar intervalning asosi yoki choʻqqisi boʻlib qoʻllaniladi. *Garmonik majorda* pasaytirilgan VI pogʻonadan boshlab yuqoriga quyidagi intervallar tuziladi: orttirilganlar — sekunda, kvinta, kvarta (uchtonlik); kattalar — tersiya, seksta, septima. Pasaytirilgan VI pogʻona interval choʻqqisi sifatida olinganda koʻrsatilgan intervallarning aylanmalari hosil boʻladi: V pogʻonadan—kichik sekunda; IV kichik tersiya; III kamaytirilgan kvarta; II kamaytirilgan kvinta (uchtonlik); I

kichikseksta; VII kamaytirilgan septima. Garmonik minorda ko‘tarilgan VII pog‘onadan boshlab yuqoriga quyidagi intervallar tuziladi: kamaytirilganlar — kvarta, septima, kvinta (uchtonlik); kichiklar—sekunda, tersiya, seksta. ko‘tarilgan VII pog‘ona interval cho‘qqisi sifatida olinganda ko‘rsatilgan intervallarning aylanmalari hosil bo‘ladi: VI orttirilgan sekunda; V kata tersiya; IV orttirilgan kvarta (uchtonlik) III orttirilgan kvinta; II kata seksta; I kata septima; Garmonik minor va garmonik major pog‘onalarida tuzilgan intervallar taqqoslama jadvali:

(c-moll)							(C-dur)					
	I		I		II							
	II		II		III							
	III		III		IV							
	IV		IV		V							
	V		V		VI							
	VI		VI		VII							
	VII		VII									

118-misol.

Garmonik major va minorda uchtonliklarning yana bittadan juftligi paydo o‘ladi. Endi orttirilgan kvarta(ort.4) IV va VI pog‘onalarda, kamaytirilgan kvinta kam.5) VII va II pog‘onalarda tuziladigan bo‘ldi.ajor va minorning garmonik turlarida alteratsiyalangan pog‘onalar orqali bir qator yangi, tabiiy major va minorda uchramaydigan intervallar hosil bo‘ldi. bular orttirilgan sekunda (ort.2) va uning hamda orttirilgan kvinta (ort.5) va uning aylanmasi kamaytirilgan kvarta (kam.4). Mazkur to‘rtta interval xarakterli intervallar deb ataladi va diatonik intervallar safiga kiradi.Orttirilgan sekunda (ort.2) garmonik majorda ham, garmonik minorda ham VI va VII pog‘onalar o‘rtasida, uning aylanmasi kamaytirilgan septima (kam.7) VII va VI pog‘onalar o‘rtasida tuziladi.Orttirilgan kvinta (ort.5) va uning aylanmasi kamaytirilgan kvarta (kam.4) garmonik major va minorning III pog‘onasi va alteratsiyalangan pog‘ona bilan bog‘liq: majorda — III pog‘onasi va pasaytirilgan VI pog‘onalar, minorda — III va ko‘tarilgan VII pog‘onalar.

119-misol.

Intervallarning yechilishi Lad pogʻonalari oʻz funksiyasi boʻyicha turgʻun va noturgʻun gʻonalarga ajraladi. Intervallar ham, ularni tashkil qiladigan pogʻonalar lad funksiyalaridan kelib chiqib, turgʻun va noturgʻun intervallarga ajraladi. Intervalning turgʻunligi yoki noturgʻunligi uning lad xususiyatini aniqlaydi. turgʻun intervalning asosi bilan choʻqqi hamisha ladning turgʻun pogʻonalaridir. yangrashi boʻyicha ular faqat konsonans hangini yaratadi. Noturgʻun intervalning bitta yoki ikkala tovushi ladning noturgʻun pogʻonasiga joylashadi. Noturgʻun interval yangrashi boʻyicha ham konsonans, ham dissonans boʻlishi mumkin. Masalan: reminorda interval mi—lya — sof kvartadir, eshitilishi boʻyicha — konsonans, lad usuliyati boʻyicha—noturgʻun interval, negaki, mi tovush II noturgʻun pogʻonadir. Dissonans ohangli intervallarga sekunda, septima va uchtonliklardan tashqari xromatik intervallar ham kiradi. baʼzi orttirilgan va kamaytirilgan intervallar oʻzining akustik yangrashi bilan konsonansdek eshitiladi. Ammo lad jihatidan ularga noturgʻun intervali tarzida qaraladi. Lad pogʻonalariga oʻxshab noturgʻun intervallar turgʻun intervallarga oʻtishga intiladi. Noturgʻun intervalning yechilishi deb *uning turgʻun intervalga oʻtishiga* aytiladi. Dissonans ohangli intervalning yechilishi deb *uning konsonansga oʻtishiga* aytiladi. Intervallarning yechilishi ladning noturgʻun pogʻonalar turgʻunlarga tortilishi tamoyiliga asoslanadi. shuning uchun ham, biror intervalni toʻgʻri yechish uchun dastlab uning qaysi tonallikda ekanligini, soʻng uni tashkil etadigan pogʻonalar lad funksiyasini aniqlash lozim. Intervalning yechilish jarayonida noturgʻun pogʻona oʻz tortilishi boʻyicha qoʻshni turgʻun pogʻonaga oʻtadi, turgʻunlar esa oʻz joyida qoladi. Orttirilgan intervallar yechilganda oʻzidan keng intervalga (oʻzidan tashqariga — pastki tovush pastga, yuqorigi tovush yuqoriga) oʻtadi. Kamaytirilgan intervallar esa oʻzidan tor intervalga (ichkariga — pastki tovush yuqoriga, yuqorigi — pastga) oʻtadi. Xarakterli intervallar yechilishi: orttirilgan sekunda har doim sof kvartaga, kamaytirilgan septima — sof kvintaga, orttirilgan kvinta — katta sekstaga, kamaytirilgan kvarta — kichik tersiyaga yechiladi.

C-dur garmonik 1,5 t 2,5 t 4,5 t 3,5 t 2 t 1,5 t 4 t 4,5 t

ort.2 VI s.4 kam.7 VII s.5 kam.4 III kich.3 ort.5 VI kat.6

c-moll garmonik 1,5 t 2,5 t 4,5 t 3,5 t 2 t 1,5 t 4 t 4,5 t

ort.2 VI s.4 kam.7 VII s.5 kam.4 VII kich.3 ort.5 III kat.6

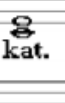
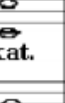
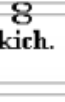
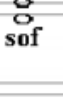
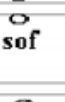
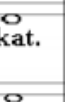
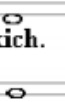
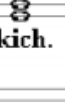
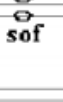
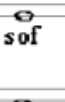
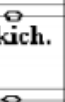
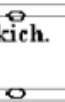
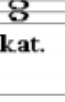
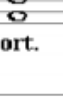
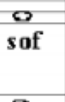
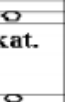
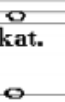
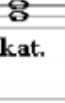
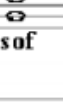
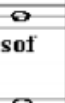
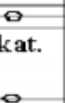
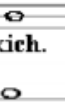
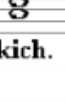
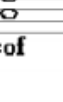
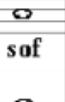
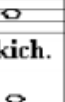
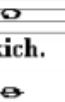
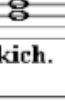
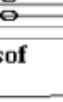
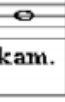
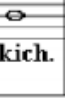
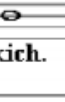
120-misol.

Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. Diatonik interval, xarakterli intervallar, turg'un va noturg'un interval, konsonans va dissonans interval, intervallarning yechilishi tushunchalarga izohbering.
2. Har bir oddiy diatonik interval ladning qaysi pog'onasida tuzilishini aytib, uni taklif etilgan tonalliklarda tuzing va chaling.
3. berilgan tonalliklarda hamma oddiy va tarkibli diatonik intervallarni ladning har pog'onasida tuzing.
4. Xarakterli intervallar tuzilishi va yechilishini ayting.
5. berilgan tonalliklarda xarakterli intervallarni yechilishi bilan tuzing va chaling.
6. taklif etilgan kuylarning intervallarini aniqlab chaling.
7. berilgan tovushdan xarakterli intervallarni yechilishi bilan tuzing, tonalligini aniqlang va chaling.
8. Xarakterli interval qo'llanilgan bo'lib, 2-3 ta kuycha yaratib chaling.

10- mavzu: GARMONIK MELODIK MAJOR VA MINOR INTERVALLARI. XROMATIK INTERVALLAR ECHILISHI.

Tabiiymajor va minor intervallari tabiiy major va tabiiy minor pog'onalarida faqat diatonic intervallar, ya'ni sof, katta, kichik va uchtonliklar (ort.4, kam.5) hosil bo'ladi. Yettita pog'onaning harbirida prima, sekunda, tersiya va hokazo oddiy intervallarni tuzish mumkin. Biroqharxil pog'onalardan tuzilgan bir turdagi interval (masalan,tersiya)larning sifati (katta, kichik) turlicha bo'ladi. Tabiiy majorda sof prima barcha pog'onalarda tuziladi. Sekundalar – 2 ta kichik — III vaVII og'onalarda tuziladi, 5 ta katta — qolgan pog'onalarida tuziladi. tersiyalar — 3 ta katta — I, IV, V ladning asosiy pog'onalarida, 4 ta kichik — qolgan pog'onalarda tuziladi.

pog'onalar	sekunda	tersiya	kvarta	kvinta	seksta	septima	pog'onalar
C-dur							a-moll
I	 kat.	 kat.	 sof	 sof	 kat.	 kat.	III
II	 kat.	 kich.	 sof	 sof	 kat.	 kich.	IV
III	 kich.	 kich.	 sof	 sof	 kich.	 kich.	V
IV	 kat.	 kat.	 ort.	 sof	 kat.	 kat.	VI
V	 kat.	 kat.	 sof	 sof	 kat.	 kich.	VII
VI	 kat.	 kich.	 sof	 sof	 kich.	 kich.	I
VII	 kich.	 kich.	 sof	 kam.	 kich.	 kich.	II

116-misol.

kvartalar—1ta orttirilgan—IV pog'onada, 6 ta sof — qolgan pog'onalarda tuziladi. Kvintalar—1ta kamaytirilgan—VII pog'onada, 6 ta sof – qolgan pog'onalarda tuziladi. Sekstalar — 3 ta kichik — III, VI, VII pog'onalarda, 4 ta katta—qolgan

pogʻonalarda tuziladi. Septimalar — 2 ta katta — I, IV pogʻonada, 5 ta kichik— qolgan pogʻonalarida tuziladi. Oktavalar — barcha pogʻonalarda tuziladi.

Major pogʻona	Intervallar sifati				
	katta	kichik	sof	orttirilgan	kamaytirilgan
I	2, 3, 6, 7	-	4, 5		
II	2, 6	3, 7	4, 5		
III	-	2, 3, 6, 7	4, 5		
IV	2, 3, 6, 7	-	5	4	
V	2, 3, 6	7	4, 5		
VI	2	3, 6, 7	4, 5		
VII	-	2, 3, 6, 7	4		5

Tabiiy minorda mazkur intervallar ikki pogʻona yuqoriroq joylashadi. Masalan, orttirilgan kvarta majoring VI pogʻonasida joylashgan, minorda esa u VI pogʻonada tuziladi. tabiiy minorda sof prima barcha pogʻonalarda tuziladi. sekundalar—2 ta kichik—V va II pogʻonalarda tuziladi, 5 ta katta — qolgan pogʻonalarida tuziladi. tertsiyalar — 3 ta katta — III, VI, VII ladning asosiy pogʻonalarida, 4 ta kichik—qolgan pogʻonalarda tuziladi. Kvartalar — 1 ta orttirilgan –VI pogʻonada, 6 ta sof—qolgan pogʻonalarda tuziladi. Kvintalar — 1 ta kamaytirilgan – II pogʻonada, 6 ta sof—qolgan pogʻonalarda tuziladi. Sekstalar — 3 ta kichik — V, I, II pogʻonalarda, 4 ta katta qolgan pogʻonalarda tuziladi. Septimalar — 2 ta katta — III, VI pogʻonada, 5 ta kichik qolgan pogʻonalarida tuziladi. Oktavalar — barcha pogʻonalarda tuziladi.

Minor pogʻona	Intervallar sifati				
	katta	kichik	sof	orttirilgan	kamaytirilgan
I	2	3, 6, 7	4, 5		
II	-	2, 3, 6, 7	4		5
III	2, 3, 6, 7	-	4, 5		
IV	2, 6,	3, 7	4, 5		
V	-	2, 3, 6, 7	4, 5		
VI	2, 3, 6, 7	-	5	4	
VII	2, 3, 6,	7	4, 5		

Garmonik major va garmonik minor pogʻonalarida hosil boʻladigan intervallar ham diatonik intervallardir. Lادلarning ushbu turida ularga xos boʻlgan alteratsiyalangan pogʻonasi bilan bogʻliq intervallarning sifati biroz oʻzgaradi. Alteratsiyalangan

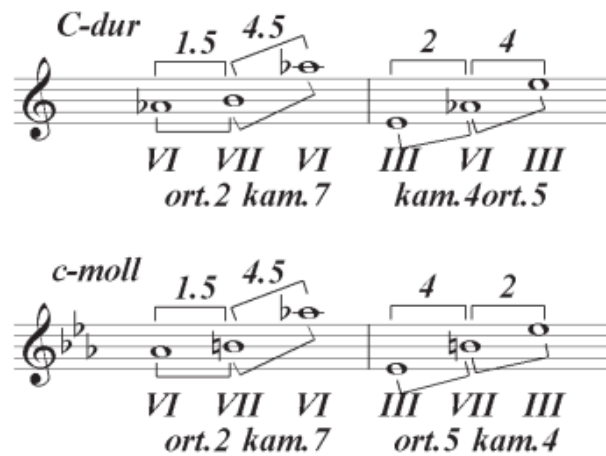
pogʻonalar intervalning asosi yoki choʻqqisi boʻlib qoʻllaniladi. Garmonik majorda pasaytirilgan VI pogʻonadan boshlab yuqoriga quyidagi ntervallar tuziladi:

orttirilganlar — sekunda, kvinta, kvarta (uchtonlik); kattalar — tersiya, seksta, septima. Pasaytirilgan VI pog‘ona interval cho‘qqisi sifatida olinganda ko‘rsatilgan intervallarning aylanmalari hosil bo‘ladi: V pog‘onadan — kichik sekunda; IV kichik tersiya; III kamaytirilgan kvarta; II kamaytirilgan kvinta (uchtonlik); Ikichikseksta; VII kamaytirilgan septima. Garmonik minorda ko‘tarilgan VII pog‘onadan boshlab yuqoriga quyidagi intervallar tuziladi: kamaytirilganlar— kvarta, septima, kvinta (uchtonlik); kichiklar — sekunda, tersiya, seksta. ko‘tarilgan VII pog‘ona interval cho‘qqisi sifatida olinganda ko‘rsatilgan intervallarning aylanmalari hosil bo‘ladi: VI orttirilgan sekunda; V kata tersiya; IV orttirilgan kvarta (uchtonlik); III orttirilgan kvinta; II kata seksta; I kata septima; Garmonik minor va garmonik major pog‘onalarida tuzilgan intervallar taqqoslama jadvali:

(c-moll)							(C-dur)					
I	II	III	IV	V	VI	I	II	III	IV	V	VI	
II	III	IV	V	VI	VII	II	III	IV	V	VI	VII	
III	IV	V	VI	VII	I	III	IV	V	VI	VII	I	
IV	V	VI	VII	I	II	IV	V	VI	VII	I	II	
V	VI	VII	I	II	III	V	VI	VII	I	II	III	
VI	VII	I	II	III	IV	VI	VII	I	II	III	IV	
VII	I	II	III	IV	V	VII	I	II	III	IV	V	

118-misol.

Garmonik major va minorda uch tonliklarning yana bittadan juftligi paydo bo‘ladi. Endi orttirilgan kvarta (ort.4) IV va VI pog‘onalarda, kamaytirilgan kvinta (kam.5) VII va II pog‘onalarda tuziladigan bo‘ldi. Major va minorning garmonik turlarida alteratsiyalangan pog‘onalar orqali bir qator yangi, tabiiy major va minorda uchramaydigan intervallar hosil bo‘ldi. Bular orttirilgan sekunda (ort.2) va uning hamda orttirilgan kvinta (ort.5) va uning aylanmasi kamaytirilgan kvarta (kam.4). Mazkur to‘rtta interval xarakterli intervallar deb ataladi va diatonik intervallar safiga kiradi. Orttirilgan sekunda (ort.2) garmonik majorda ham, garmonik minorda ham VI va VII pog‘onalar o‘rtasida, uning aylanmasi kamaytirilgan septima (kam.7) VII va VI pog‘onalar o‘rtasida tuziladi. Orttirilgan kvinta (ort.5) va uning aylanmasi kamaytirilgan kvarta (kam.4) garmonik major va minorning III pog‘onasi va alteratsiyalangan pog‘ona bilan bog‘liq: majorda — III pog‘onasiva pasaytirilgan VI pog‘onalar, minorda — III va ko‘tarilgan VII pog‘onalar.

119-misol.

Intervallarning yechilishi Lad pogʻonalari oʻz funksiyasi boʻyicha turgʻun va noturgʻun pogʻonalarga ajraladi. Intervallar ham, ularni tashkil qiladigan pogʻonalar lad funksiyalaridan kelib chiqib, turgʻun va noturgʻun intervallarga ajraladi. Intervalning turgʻunligi yoki noturgʻunligi uning lad xususiyatini aniqlaydi.

turgʻun intervalning asosi bilan choʻqqisi hamisha ladning turgʻun pogʻonalaridir. Yangrashi boʻyicha ular faqat konsonans ohangini yaratadi. turgʻun intervalning bitta yoki ikkalatovushi ladning noturgʻun pogʻonasiga joylashadi. Noturgun interval yangrashi boʻyicha ham konsonans, ham dissonans boʻlishi mumkin. Masalan: re-minorda interval mi—lya — sof kvartadir, eshitisli boʻyicha — konsonans, ladxususiyatiboʻyicha—noturgʻuninterval, negaki, mi tovush II noturgʻunpogʻonadir. Dissonans ohangli intervallarga sekunda, septima va uchtonliklardan tashqari xromatik intervallar ham kiradi. baʼzi orttirilgan va kamaytirilgan intervallar oʻzining akustik yangrashi bilan konsonansdek eshutiladi. Ammo lad jihatidan ularga noturgʻun intervali tarzida qaraladi. Lad pogʻonalariga oʻxshab noturgʻun intervallar turgʻunintervallarga oʻtishga intiladi. Noturgʻun intervalning yechilishi deb *uning turgʻun intervalga oʻtishiga* aytiladi. Dissonans ohangli intervalning yechilishi deb *uning konsonansga oʻtishiga* aytiladi. Intervallarning yechilishi ladning noturgʻun pogʻonalar turgʻunlarga tortilishi tamoyiliga asoslanadi. shuning uchun ham, biror intervalni toʻgʻri yechish uchun dastlab uning qaysi tonallikda ekanligini, soʻng uni tashkil etadigan pogʻonalar lad funksiyasini aniqlash lozim. Intervalning yechilish jarayonida noturgʻun pogʻona oʻz tortilishi boʻyicha qoʻshni turgʻun pogʻonaga oʻtadi, turgʻun lad esa oʻzjoyida qoladi. Orttililgan intervallar yechilganda oʻzidan keyngi intervalga (oʻzidan tashqariga — pastki tovush pastga, yuqorigi tovush yuqoriga) oʻtadi. Kamaytirilgan intervallar esa oʻzidan tor intervalga(ichkariga — pastki tovush yuqoriga, yuqorigi — pastga) oʻtadi. Xarakterli intervallar yechilishi: orttililgan sekunda har doim sof kvartaga, kamaytirilgan septima — sof kvintaga, orttililgan vinta — katta

sektaga, kamaytirilgan kvarta — kichik tersiyaga yechiladi.

C-dur garmonik

1,5 t 2,5 t 4,5 t 3,5 t 2 t 1,5 t 4 t 4,5 t

ort.2 s.4 kam.7 s.5 kam.4 kich.3 ort.5 kat.6

VI VII III VI

c-moll garmonik

1,5 t 2,5 t 4,5 t 3,5 t 2 t 1,5 t 4 t 4,5 t

ort.2 s.4 kam.7 s.5 kam.4 kich.3 ort.5 kat.6

VI VII VII III

120-misol.

Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. Diatonik interval, xarakterli intervallar, turg'un vanoturg'un interval, konsonans va dissonans interval, intervallarning yechilishi tushunchalarga izoh bering.
2. Har bir oddiy diatonik interval ladning qaysi pog'onasida tuzilishini aytib, uni taklif etilgan tonalliklarda tuzing va chaling
3. berilgan tonalliklarda hamma oddiy va tarkibli diatonik intervallarni ladning har pog'onasida tuzing
4. Xarakterli intervallar tuzilishi va yechilishini ayting.
5. tonalliklarda xarakterli intervallarni yechilishi bilan tuzing va chaling.
6. taklif etilgan kuylarning intervallarini aniqlab chaling.
7. berilgan tovushdan xarakterli intervallarni yechilishi bilan tuzing, tonalligini aniqlang va chaling.
8. Xarakterli interval qo'llanilgan bo'lib, 2–3 ta kuycha yaratib chaling.

11- MAVZU: AKKORD. UCH TOVUSHLIK VA UNINIG TURLARI.

Ikkita va undan ortiq tovushning birvaqtdagi qo'shilmasi ohangdoshlikni hosil qiladi. Bu tariqada, garmonik interval hamohangdoshlik sifatida hisoblanishi tayin. ko'p ovozlilik musiqasida turli xil ohangdoshliklarning hosil bo'lishi samimiydir. bunday yo'l bilan yuzaga kelgan ohangdoshliklar turlicha tuzilishga ega bo'lishi mumkin.

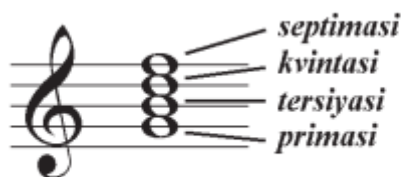

Akkord deb hisoblanadigan ohangdoshliklar muayyan tuzilishga ega bo'lib, ustaqil yaxlit tovushlar birligi sifatida qabul qilinadi. Akkordning tuzilishi uni tashkil qiladigan tovushlar soni va ular o'rtasidagi intervallarga bog'liq bo'ladi. bu holda ikki-, uch-, to'rtta va hokazo tovushdan iborat tersiya, kvarta intervali bo'yicha tuzilgan akkordlar haqida gapiriladi. 1 *Akkord* (lotincha – *accordae*) – moslashtiryapman, kelishtiryapman.

klassik musiqa amaliyoti tovushlari tersiya bo'yicha joylashganakkordni ohangdoshliklar orasida eng barqaror shakl sifatida ajratib oldi. buning ustiga

akustika fani akkordning tertsiya bo'yicha tuzilishi (strukturasi) sababini obertonlar qatoridagi pastdan 6—7 ta ton izchilligida ko'radi. *Akkord* — bu tertsiya bo'yicha joylashgan yoki joylashishi mumkin bo'lgan uchta va undan ortiq tovushdan iborat ohangdoshlik. Akkordni tashkil qiladigan har bir tovush o'z nomiga ega. Akkordning pastki tovushi *asosiy ton yoki primasi*, unga nisbatan tertsiya intervalni tashkil qiladigan ton — tertsiyasi, asosiy tondan kvintani tashkil qiladigan tovush — *kvintasi*, septimani esa — *septimasi* deb ataladi. Ushbu tonlar o'z nomiga muvofiq arab raqamlar bilan belgilanadi: akkordning asosiy toni — 1, tertsiyasi — 3, kvintasi — 5, septimasi — 7. Akkord asosiy tonidan boshlab yuqoriga qarab tuzilsa, unga *akkordning asosiy ko'rinishi* deyiladi. Agar akkordning eng pastki tovushi sifatida boshqa biror toni joylashsa, uning aylanmasi hosil bo'ladi. Akkordlar o'z tarkibidagi tertsiya intervallar soni va chekka tovushlari hajmiga qarab ajratiladi. Masalan, *chekka tovushlari oralig'i kvintaga teng bo'lgan ikkita tertsiyadan iborat akkord (terskvintakkord)* oki *uchtovushlik* deyiladi. *Chekka tovushlari oralig'i septimaga teng bo'lgan uchta tertsiyadan iborat akkord septakkord* deyiladi. Chekkatovushlari oralig'i nonaga teng bo'lgan to'rtta tertsiyadan iborat akkord nonakkord deyiladi.

124-misol.

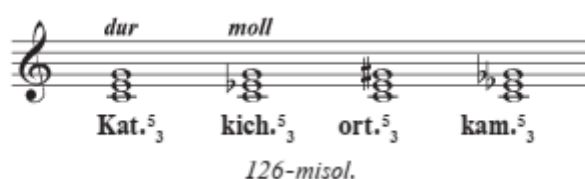
Har bir akkord turi o'z navbatida uni tashkil qiladigan tertsiyalarning sifati bo'yicha ajratiladi.

125-misol.

Uchtovushlik — tertsiya bo'yicha joylashgan uchta tovushdan iborat kkorddir. Uchtovushlikning chekka tovushlari kvintani hosil qiladi. belgilanishi — $5/3$. Katta va kichik tertsiyalar kombinatsiyalari uchtovushlikning to'rtta turini yaratadi. Ikkitasi *konsonans* ohangiga ega bo'lib, har xil tertsiyalardan iborat va chekka tovushlari sof kvintani hosil qiladi: 1) major yoki *katta* uchtovushlikning pastki tertsiyasi katta (2 ton), yuqorigisi kichik (1,5 ton) bo'ladi: Dur 53 = kat.3 + kich.3;

2) minor yoki *kichik* uchtovushlikning pastki tersiyasi kichik (1,5 ton), yuqorigi katta (2 ton) bo‘ladi: $\text{moll}53 = \text{kich.}3 + \text{kat.}3$; Uchtovushlikning yana ikkita turi *dissonans* ohangiga ega bo‘lib, ikkita bir xil tersiyalardan iborat va chekka tovushlari bittasida orttirilgan, ikkinchisida kamaytirilgan kvintani hosil qiladi; 3) orttirilgan uchtovushlik ikkita katta tersiyadan tashkil topadi. Chekka tovushlar oralig‘ orttirilgan kvinta (ort.5=4ton)ga teng: $\text{Ort. } 53 = \text{kat.}3 + \text{kat.}3$; 4) kamaytirilgan uch tovushlik kitta kichik tersiyadan tashkil topadi. Chekka tovushlar oralig‘I kamaytirilgan kvinta (kam.5=2ton)ga teng: $\text{Kam.}53 = \text{kich.}3 + \text{kich.}3$.

Har qanday uchtovushlik ikkita aylanmaga ega. Birinchi aylanmasi sekstakkord deyiladi. U prima tovushi yuqoriga ko‘chirilishi natijasida hosil bo‘lib, tersiya tovushidan boshlab tuziladi. Sekstakkordning nomi pastki tovushidan yuqorigi primasigacha hosil bo‘lgan seksta intervaliga bog‘liq. belgilanishi — 6 4. Uni tashkil qiladigan intervallar: pastda tersiya, yuqorida kvarta joylashadi. Major va minor sekstakkordlarining kvartasi sof, orttirilganning kvartasi kamaytirilgan va kamaytirilganning — orttirilgan bo‘ladi.

$\text{Dur}6 = \text{kich.}3 + \text{sof.}4$; $\text{Moll}6 = \text{kat.}3 + \text{sof.}4$; $\text{Ort.}6 = \text{kat.}3 + \text{kam.}4$; $\text{Kam.}6 = \text{kich.}3 + \text{ort.}4$.

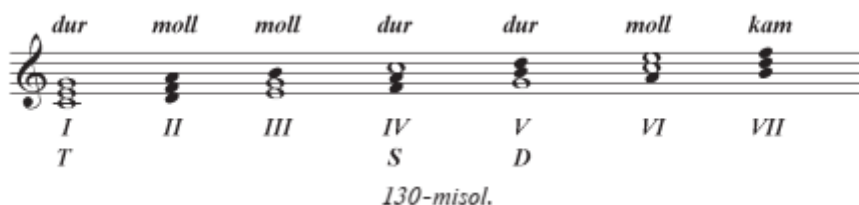
Ikkinchi aylanmasi kvartsekstakkord deyiladi. U prima bilan tersiyasi yuqoriga ko‘chirilishi natijasida hosil bo‘lib, kvinta tovushidan boshlab tuziladi. kvartsekstakkordning nomi pastki tovushidan yuqorigi primase va tersiyasigacha hosil bo‘lgan kvarta bilan seksta intervallaridan kelib chiqadi. belgilanishi — 64. Uni tashkil qiladigan intervallar — pastda kvarta, yuqorida tersiya joylashadi.

Dur64	=	sof.4	+	kat.3;
Moll64	=	sof.4	+	kich.3;
Ort.64	=	kam.4	+	kat.3;
Kam.64	=	ort.4	+	kich.3.

	Uchtovushlik- 5_3	Sekstakkord - $_6$	Kvartsektakkord- 6_4
Pastki tovushi	Prima(1)	Tersiya(3)	Kvinta(5)
Intervalli tarkibi	Tersiya + tersiya	Tersiya + kvarta	Kvarta + tersiya

Major va minor uch tovushliklari Garmonik tizimda oktavali ladlar pogʻonalarida tuziladigan akkordlar alohida ahamiyatga ega boʻladi (III bob, 1-§). biror ladning muayyan bir pogʻonasining akkordi deb uning prima tovushi koʻrsatilgan pogʻonaga joylashib, qolgan tovushlari esa shu lad tovushqatoriga tegishli boʻlgan akkordga deyiladi. Masalan: Do majordagi VI pogʻona uch tovushligi—akkordlya—do—mi-minorli uchtovushlik; IV pogʻona uch tovushligi —akkordfa—lya—do majorli uch tovushlik; do minorning VI pogʻona uch tovushligi —akkordlya-bemol—do—mi-bemol majorly uchtovushlik; IV pogʻona uch tovushligi —akkordfa—lya-bemol—do-minorli uch tovushlik. Misoldan koʻrinadiki, muayyan pogʻonada tuziladigan akkord turi ladning turi va tovush qatoriga bogʻliqekan. Lad pogʻonasida tuzilgan akkord quyidagicha belgilanadi: rim raqami — pogʻonani, arab raqamlari — akkord turi va aylanmasini ifodalaydi (VII6, II53.).tabiiy major pogʻonalarida quyidagi uchtovushliklar joylashadi:

Tabiiy major ladi uchta majorli (I, IV, V pogʻonalar uchtovushliklari), uchta minorli(II,III,VI)vabittakamaytirilgan(VII)uchtovushlikkaega.I, IV, V pogʻonalar uchtovushliklartonika,subdominantavadinanta pogʻonalaridan tuzilib, asosiy uchtovushliklar deb ataladi. Ular ladning garmonik asosidir. Qolgan uchtovushliklar yondosh uchtovushliklar deyiladi va ladda ikkinchi darajali ahamiyatga ega.

III va VI pogʻona akkordlari yuqori va pastki medianta uchtovushliklari, II va VII ogʻonaakkordlariyuqorivapastkiyetakchiuchtovushliklaridebataladi.yondosh chtovushliklar umumiy tovushlar soni boʻyicha subdominanta va dominantaga tegishli boʻlib, guruhchalarga ajratiladi. II va VI pogʻona akkordlari subdominanta uchtovushligi bilan ikkitadan umumiy tovushga ega boʻlib, subdominanta guruhini tashkil etadi. III va VII pogʻona akkordlari esa dominanta guruhiga kiradi. Har qanday uchtovushlik sekstakkord va kvartsektakkord aylanmalariga egadir.

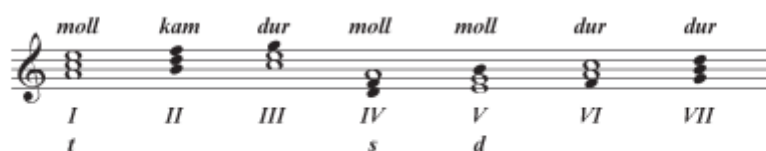
131-misol.

Majorning kamaytirilgan uchtovushligidan tashqari boshqa uchtovushliklari konsonansdir. tonika uchtovushligidan tashqari boshqa uchtovushliklar noturg'undir. Noturg'un akkordning tonikaga o'tishi yechilishning umumiy qoidalariga bo'ysunadi, ya'ni turg'un pog'onalar o'z joyida qolib, noturg'unlar tortilishi bo'yicha qo'shni turg'un pog'onalariga o'tadi.

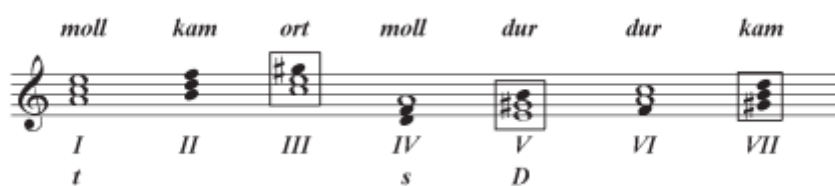
132-misol.

Tabiiy minor pog'onalarida quyidagi uchtovushliklar joylashadi:

133-misol.

Tabiiy minor ladi uchta minorli (I, IV, V pog'onalar uchtovushliklari), uchta majorli(III,VI,VII)va bitta kamaytirilgan (II) uchtovushlikka ega.Minorning akkordlar funksiyalari major akkordlariga muvofiqdir. Garmonik minorda ko'tarilgan VII pog'ona dominanta guruhidagi akkordlariga ta'sir qiladi: III pog'onadan orttirilgan uchtovushlik, D uchtovushligi majorli uchtovushlik, VII pog'ona uchtovushligi kamaytirilgan uchtovushlik bo'lib tuziladi.

134-misol.

klassik major-minor garmonik tizimida minorning asosan garmonik turi qo'llaniladi. shuning uchun minordagi dominant hamisha majorli uchtovushlik sifatida, VII pog'ona uchtovushligikamaytirilgan holda ishlatiladi, III pog'onadagi orttirilgan uchtovushlik amaliyotda kamdan kam uchraydi.

Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. Ohangdoshlik,	akkord,	uchtovushlik,	septakkord,	nonak
kord, sektakkord, kvartsektakkord, asosiy uchtovushliklar, tonika, subdominanta va dominanta uchtovushliklari, yondosh uchtovushliklar, bifunksional akkordlar, noturg'un akkordning yechilishi,				
septakkord	turlari,	kvintsektakkord,	terskvartakkord,	sekundak dominant
kord,	dominantseptakkord,	dominantkvintsektakkord,		

terskvartakkord, dominantsekundakkord, kichik yetakchi septakkord, kamaytirilgan yetakchi septakkord, subdominantseptakkord, kichik minorli bdominantseptakkord, kichik subdominantseptakkord tushunchalariga ta'rif bering
Uchtovushlik turlari farqini ayting.

3. Uchtovushlik aylanmalarining intervalli tarkibini aytibo'ling.

4. Berilgan tovushlardan uchtovushlikning to'rt turini va aylanmalarini tuzing, so'ng chalib bering.

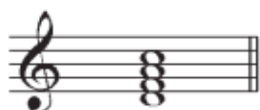
5. Taklif qilingan tonalliklarda asosiy uchtovushliklar bilan aylanmalarini tuzib, s va D akkordlarini yechib chaling
6. tonallikning yondosh uchtovushliklari bilan aylanmalarini tuzib, harbirining yechilishini chaling.
7. turli tonalliklarda quyidagi akkordlar ketma-ketliklarini tuzib chaling: a)s64-D6-;b)t6-s-D64-t6;)t64-s6-D-t64;e)t-VI6-s64-D6-t;t6-III6-s64-VII6-t6;g)t64-II6-D-I64-s-VII6-D64-t6.
8. taklif etilgan yoki tanish kuylarga uchtovushliklar bilan aylanmalaridan foydalanib, garmonik joʻrlikni yarating va chalib bering.
9. berilgan tovushdan septakkordning toʻrt turini aylanmalari bilan tuzingvachaling.
10. berilgan tonalliklarda dominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzib, yechilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing.
11. berilgan tovushdan dominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzing, ularni yechib, tonalliklarini aniqlang.
12. berilgan tonalliklarda yetakchi septakkordni aylanmalari bilan tuzib, yechilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing.
13. berilgan tovushdan yetakchi septakkordni aylanmalari bilan tuzing, ularni bevosita tonikaga va D7 akkordlari orqali tonikaga yechib, tonalliklarini aniqlang.
14. berilgan tonalliklarda subdominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzib, yechilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing.
15. berilgan tovushdan subdominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzing, ularni bevosita tonikaga va D7 akkordlari orqali tonikaga yechib, tonalliklarini aniqlang.

12- MAVZU: Septakkord va uning turlari.

Septakkord — tersiya bo'yicha joylashgan to'rtta tovushdan iborat akkorddir. septakkordning chekkatovushlarisepchimaintervalini hosil qiladi. shuning uchun barcha septakkordlar dissonans akkord deb hisoblanadi. belgilanishi — 7. septakkordlar, uchtovushliklar dek tarkibiy intervallari turi bo'yicha farqlanadi. Chekka tovushlar septimasi sifatiga qarab katta, kichik, orttirilgan va kamaytirilgan septakkord turlari ajratiladi. septakkordlarning aniq nomi ularning asosida joylashgan uchtovushlik turi va chekka tovushlar o'rtasidagi septimasi sifatidan hosil bo'ladi. Masalan, majorli uchtovushlik va katta septimadan tuzilgan akkord *katta majorli septakkord* deyiladi; minorli uchtovushlik bilan katta septima—*katta minorli septakkord* ni tashkil etadi; majorli uchtovushlik va kichik septima—*kichik majorly septakkord*ni tuzadi vahokazo. klassik musiqada keng tarqalgan va ko'pqo'llaniladigan septakkordlar bu — kichik majorli, kichik minorli, kichik va kamaytirilgan septakkordlardir. Kichik majorli septakkord majorli uchtovushlik va kichikseptimadan iborat.

135-misol.

kich moll,

136-rasm.

Kichik minorli septakkord minorli uchto-
vushlik va kichik septimadan iborat.

Kichik septakkord kamaytirilgan uchto-
vushlik va kichik septimadan iborat.

Kamaytirilgan septakkord kamaytirilgan uchtovushlik va kamaytirilgan septimadan iborat.

Septakkord uchta aylanmaga ega. Har aylanmaning nomi pastki tovushidan primasi va septimasigacha hosil bo'ladigan interval-lardan kelib chiqadi.

Birinchi aylanmasi **kvintsektakkor**: pastki tovushi — tersiyasi, intervallar ustma-ust joy-lashgan tartibi — tersiya + tersiya + sekunda.

Ikkinchi aylanmasi **terskvartakkord**: pastki tovushi — kvintasi, intervalli tarkibi — tersiya + sekunda + tersiya.

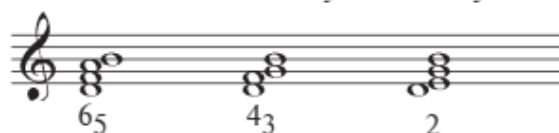
Uchinchi aylanmasi **sekundakkord**: pastki tovushi — septima, intervalli tarkibi — sekunda + tersiya + tersiya.

137-rasm.

138-rasm.

139-misol.

	<i>Septakkord</i>	<i>Kvintsektakkord</i>	<i>Terskvartakkord</i>	<i>Sekundakkord</i>
<i>Pastki tovushi</i>	Prima (1)	Tersiya (3)	Kvinta (5)	Septima (7)
<i>Interval tarkibi</i> (pastdan yuqoriga qarab o'qiladi)	tersiya tersiya tersiya	sekunda tersiya tersiya	tersiya sekunda tersiya	tersiya tersiya. sekunda

5-§. Dominantseptakkord

Musiqada juda keng tarqalgan kichik minorli septakkord **tabiiy major va garmonik minorning V pog'onasida tuziladi**. Bu akkord **dominantseptakkord** deyiladi. Dominantseptakkord laddagi dominant funktsiyasining asosiy ifodalovchisidir. Belgilanishi — **D₇**, strukturasi, ya'ni uni tashkil qiladigan pog'onalar — V, VII, II, IV, intervalli tarkibi — **kat.3 + kich.+ kich.3**. Dominantseptakkordning strukturasi obertonlar qatorining 4-, 5-, 6-, 7- tovushlariga mos bo'lib, o'zining yangrashini bilan musiqiy tovushlarning akustik xususiyatlarini aks etadi.

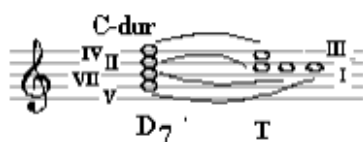

141-misol.

Dominantseptakkord dissonans akkorddir. Uning tarkibida yechilishni talab qiladigan ikkita dissonans interval mavjud — kich.7 va kam.5.

142-misol.

143-rasm.

Undan tashqari, pastki tovushi — ladning V pogʻonasi, yaʼni Dominanta tovushining oʻzi tonikaga intiladi, II va VII pogʻonalari ham tonika bilan tortilib turadi, IV pogʻonasi kamaytirilgan

kvintaning choʻqqisi sifatida qoidaga rioya qilib, pastga III pogʻona (tonikaning tersiya tovushi)ga oʻtishini talab qiladi. Shuning uchun dominantseptakkord bevosita tonika akkordiga yechilishi kerak:

**V, VII, II pogʻonalar I pogʻonaga,
IV pogʻona esa III pogʻonaga yechiladi.**

Natijada prima tovushi uch marta kelgan, kvintasiz, yaʼni toʻliqsiz tonika uchtovushligi hosil boʻladi.

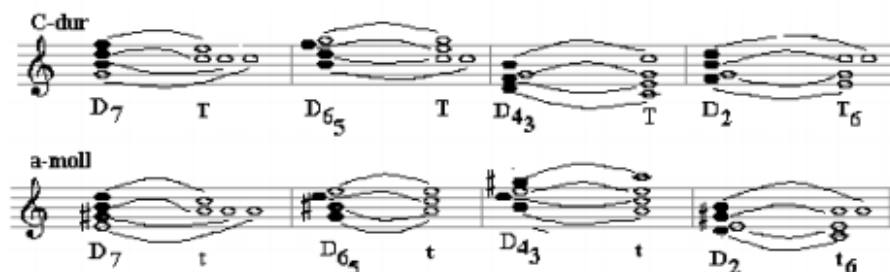
Dominantseptakkord uchta aylanmaga ega:

1. **Dominantkvintsektakkord** (D^6_5) — akkordning tersiyasidan (VII) tuziladi, intervalli tarkibi — **kich.3 + kich.3 + kat.2**, primasi juftlantirilgan toʻliq tonika uchtovushligiga yechiladi.

2. **Dominanttterskvartakkord** (D^4_3) — akkordning kvintasidan (II) tuziladi, intervalli tarkibi — **kich.3 + kat.2 + kat.3**, yoyilgan toʻliq tonika uchtovushligiga yechiladi.

3. **Dominantsekundakkord** (D_2) — akkordning septimasidan (IV) tuziladi, intervalli tarkibi — **kat.2 T kat.3 T kich.3**, primasi juftlantirilgan tonika sektakkordiga yechiladi.

Dominantseptakkord aylanmalari tonikaga yechilganda prima tovushi, yaʼni laddagi V pogʻona oʻz oʻrnida qoladi.

144-misol.

13- MAVZU: Yetakchi septakkord. Subdominantseptakkord

kichik septakkord faqat tabiiy majoring VII, ya'ni pastki yetakchi pog'onasida tuziladi. Shuning uchun bu akkord yetakchiseptakkord deyiladi. yetakchi septakkord ladning dominanta guruhiga mansubdir. belgilanishi — DVII₇, strukturasi, ya'ni uni tashkil qiladigan pog'onalar —VII, II, IV, VI, intervalli tarkibi —kich.3+kich.3.+kat.3.Garmonik major va harmonik minorda esa yetakchi septakkord faqat kamaytirilgan holda keladi. Uni kamaytirilgan yetakchi septakkord deb, kam VII₇ belgilab, uchta kich.3 bo'yicha tuzadi.

145-misol.

Yetakchi septakkordlar tersiyasi juftlantirilgan tonika uchtovushligiga yechiladi.

146-misol.

Yetakchi septakkordning bunday tarzda yechilishi ovozlarning parallel kvintalar bo'yicha harakatiga yo'l qo'ymaslik klassik garmoniya qoidasiga asoslangan. Bu akkord tarkibiga kirgan kvinta intervallari ichkariga yechilishi lozim.

147-misol.

Yetakchi septakkordlar ham uchta aylanmaga ega:1. *Yetakchi kvintsektakkord* — VII₆₅ akkordning tersiyasidan (II) tuziladi, tersiyasi juftlantirilgan tonika sektakkordiga (T₆) yechiladi. 2. *Yetakchi terskvartakkord* — VII₄₃ — akkordning kvintasidan (IV) tuziladi, tersiyasi juftlantirilgan tonika ekstakkordiga(T₆)yechiladi. 3.Yetakchi sekundakkord—VII₂—akkordning septimasidan(VI) tuziladi, tersiyasi juftlantirilgan tonika kvartsektakkordiga(T₆₄) yechiladi.

148-misol.

yetakchi septakkordlar dominantseptakkord va uning aylanmalari orqali tonikaga yechilishi ham mumkin. VII7 va D7 uchta umumiy tovushga ega. bu tovushlar VII, II, IV pog'onalarda joylashadi. Akkordlar qo'shilish jarayonida umumiy tovushlar o'z o'rnida qoladi, VII7 ning septima tovushi D7 ning primasiga o'tadi. Natijada VII7 → D65 ga, VII65 → D43, VII43 → D2, VII2 → D7 ga o'tadi.

149-misol.

Subdominantseptakkord kichik minorli septakkord tabiiy majorning II pog'onasida tuziladi. II pog'ona uchtovushligi yondosh akkord bo'lib, subdominanta guruhiga kiradi. II pog'onadan tuziladigan septakkord ham subdominantaga tegishli bo'lib, ushbu funksiyasining asosiy septakkordi hisoblanadi. Belgilanishi — SII7, strukturasi, ya'ni uni tashkil qiladigan pog'onalar — II, IV, VI, I, interval tarkibi — kich.3+kat.3+kich.3. Garmonik major va tabiiy minorning II pog'onasida *kichik septakkord* (kamaytirilgan uchtovushligi bilan) ham tuziladi. subdominantseptakkord ham uchta aylanmaga ega. Ulardan SII65 ko'proq qo'llaniladi. SII 65 IV pog'onadan, SII 43 VI og'onadan, SII 2 I pog'onadan tuziladi. Subdominantseptakkordning yechilishi: 1. Dominanta uchtovushligiga o'tishi — xuddi D7 tonikaga yechilgandek bajariladi.

150-misol.

2. tonika uchtovushligiga — VII7 tonikaga yechilish qoidalariga asoslanib yechiladi. bunda ham tonika akkordlari juftlantirilgan tersiya tovushi bilan hosil bo‘ladi.

151-misol.

3.D7 akkordlari orqali tonikaga yechilishi - D7 bilan SII7 ikkita umumiy tovushlarga ega. bu akkordlar qo‘shilganda umumiy tovushlar o‘z o‘rnida qoladi, qolgan ikkita tovush (VI va I pog‘onalar)bir pog‘ona pastga qo‘shni tovushlarga o‘tadi.

152-misol.

D7, VII7 va SII 7 akkordlar ladning bosh septakkordlari deb nomlanadi. Ma’lumki, septakkordning lad funksiyasiuning negizida joylashgan uchtovushligidan kelib chiqadi,septima tovushi esa bu funksiyaning darajasini yoki kuchaytiradi, yoki bo‘shashtiradi.D7va VII7 asos uchtovushliklari dominanta funksiyasiga, SII7 –subdominantaga tegishlidir. D7 va VII7 septima tovushlari ladning noturg‘un pog‘onalari(IV va VI) va noturg‘un uchtovushlikka, ya’ni subdominantaga mansub bo‘ladi. SII7 ning septimasi (I pog‘ona) turg‘un pog‘ona bo‘lsa ham, u subdominanta uchtovushligini tashkil qiladigan kvinta tovushi sifatida qabul qilinadi. shunday ekan, mazkur septakkodlarning septima tovushlari ularning funksiyalarini, ya’ni noturg‘unligini o‘zgartirmay, dissonans ohangini yanada kuchaytiradi. boshqa pog‘onalar septakkordlari tarkibida ikkita yoki uchta turg‘un pog‘ona mavjudligi akkordning asos funksiyasini bajaradi. shuning uchun D7, VII7 va SII7 akkordlar asosiy noturg‘un funksiyalarning yaqqol vakillari bo‘lib, bosh septakkordlar sifatida asarlarda tez-tez qo‘llaniladi.

Nazorat savollari va topshiriqlar:

1. Ohangdoshlik,	akkord,	uchtovushlik,	septakkord,	nonak
---------------------	---------	---------------	-------------	-------

kord, sektakkord, kvartsektakkord, asosiy uchto- vushliklar, toni ka, subdominanta va dominanta uchto- vushlikla- ri, yondosh uchto- vushliklar, bifunksional akkordlar, noturg'un akkordning yechilishi,				
septakkord	turlari,	kvintsektakkord,	terskvartakko- rd,	sekund ak domina- nt
kord,	dominantseptakkord,	dominantkvintsektakkord,		

terskvartakkord, dominantsektakkord, kichik yetakchi septakkord, kamaytirilgan yetakchi septakkord, subdominantseptakkord, kichik minorli subdominantseptakkord, kichik subdominantseptakkord tushunchalariga ta'rif bering.

2.Uchto-
vushlik turlarini farqlaydigan intervallarni tarkibini aytilib.

4. berilgan tovushlardan uchto-
vushlikning to'rt turini va aylanmalarini tuzing, so'ng chalang.

5. taklif qilingan tonalliklarda asosiy uchto-
vushliklar bilan aylanmalarini tuzib, s va Dakkordlarini yechib chalang.

6.tonallikning yondosh uchto-
vushliklarini bilan aylanmalarini tuzib, har birining yechilishini chalang.

7. turli tonalliklarda quyidagi akkordlar ketma-ketliklarini tuzib chalang:

- a) s64-D6-t; b) t6-s-D64-t6;
d) t64-s6-D-t64; e) t-VI6-s64-D6-t;

- f) t6-III64-VII6-t6; g) t64-II6-D-VI64 -s-VII6-D64-t6.
8. taklif etilgan yoki tanish kuylarga uchtovushliklar bilan aylanmalaridan foydalanib, garmonik joʻrlikni yarating va chalib bering.
9. berilgan tovushdan septakkordning toʻrt turini aylanmalari bilan tuzing va chaling.
10. berilgan tonalliklarda dominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzib, yechilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing.
11. berilgan tovushdan dominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzing, ularni yechib, tonalliklarini aniqlang.
12. berilgan tonalliklarda yetakchi septakkordni aylanmalari bilan tuzib, echilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing
13. berilgan tovushdan yetakchi septakkordni aylanmalari bilan tuzing, ularni bevosita tonikaga va D7 akkordlari orqali tonikaga yechib, tonalliklarini aniqlang.
14. berilgan tonalliklarda subdominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzib, yechilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing.
15. berilgan tovushdan subdominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzing, ularni bevosita tonikaga va D7 akkordlari orqali tonikaga yechib, tonalliklarini aniqlang.

14- mavzu: Tonalniklar pog'onadoshligi. Alteratsiya va xromatizim. Modulatsiya va og'ishma. Transpozitsiya.

Pog'onadosh tonalliklarga modulatsiya qilish Modulatsiya musiqada juda keng qo'llaniladi. U ifoda vositasi sifatida chuqur badiiy ahamiyatga ega bo'ladi va musiqaning rangbarang ohanglarda eshtilishiga hamkorlik qiladi. Pog'onadosh tonalliklar tovush tarkibida birlashganlari uchun shu pog'onadosh tonalliklardagi modulatsiyalar yoqimli va ravon bo'ladi. Dominanta va uning paralel tonalligiga qilingan modulatsiyalarni juda ko'p uchratish mumkin. Subdominanta va uningparallel tonalliklariga qilingan modulatsiya, odatda, og'ishmaga o'xshagan bo'ladi. Pog'onadosh tonalliklarga qilingan modulatsiyaga misollar:

a)

mi-bemol majordan dominant tonalligiga:163-misol.

R.Shuman.

"Ovchi qo'shig'i",

ijod68,№7V.Motsart. Andanti

163-misol.

163-misol (davomi).

Moderato Tempo di valse

P. Chaykovskiy. "Torli asboblar orkestri uchun serenada", II qism

P dolce e molto grazioso

cresc.

f

164-misol.

b) *sol minordan* minor dominantasi tonalligiga:

Allegro

V.F. Bax. Allegro

mf

165-misol.

d) *sol majordan* parallel tonallikka:

Jadal

Ukraina xalq qo'shig'i "Sohil bo'ylab yurardi u qiz"

166-misol.

Diatonik lادلarning asosiy pog'onalarini ko'tarish yoki pasaytirish yo'li bilan o'zgartirilishi xromatizm deyiladi. Mana shu xilda hosil bo'lgan yangi xromatik pog'onahosilapog'onabo'ladvashuning uchun yonida alteratsiya belgisi qo'yilganasosiy pog'onasifatidayoziladi. Ladning istalgan pog'onasi xromatik tarzdao'zgartirilishimumkin. Majorda IV pog'onaning pasaytirilishi, minorda VI va VII pog'onalarning ko'tarilishi — bu pog'onalarning xromatik o'zgarishiga kiradi. shuning uchun bu o'zgarishni ifodalovchi belgilar kalit yoniga emas, balki o'zgaruvchi nota yoniga qo'yiladi. ko'rsatilgan hollarda xromatik tarzda asosiy pog'onalar mustaqil o'zgartiriladi va buning natijasida mustaqil ko'rinishli ladlar hosil bo'ladi. bundan tashqari, xromatizm tasodifiy, o'tkinchi, ya'ni tortilishni keskinlashtiruvchi biror pog'onani vaqtincha o'zgartiruvchi sifatida ham uchrashi mumkin. Xromatik gamma. Xromatik gammalarning yozilishi Xromatik gamma birin-ketin keladigan yarim tonliklardan tarkib topadi. Xromatik gamma mustaqil ko'rinishli lادلarni hosil qila olmaydi. Uning negizi major yoki minor gammasi hisoblanadi. Xromatik gamma bularning murakkab xilidir. U major yoki minor tabiiy gammalaridagi katta sekundalarning xromatin tovushlar yordami bilan to'ldirishidan hosil bo'ladi. Xromatik gammalarning yozilish qoidasi tonalliklar uyushiqiligiga asoslanadi. Majorda bu qoidalar quyidagi tartibda bo'ladi: gammaning barcha asosiy pog'onalari o'zgarmaydi, katta sekundalar yuqoriga tomon I, II, IV va V pog'onalarning ko'tarilishi bilan to'ldiriladi, pastga tomon VI pog'onaning ko'tarilishi o'rniga VII pog'ona pasaytiriladi. Pastga tomon harakat qilinganda, katta sekundalar VII, VI, III va II pog'onalar pasaytirilishi bilan to'ldiriladi. V pog'onani pasaytirish o'rniga IV pog'ona ko'tariladi.

Masalan:

153-misol.

Yuqoriga tomon harakat qilinganda VII pog'onani pasaytirish va pastga tomon harakat qilinganda IV pog'onani ko'tarish vaqtida o'zgartirilgan barcha pog'ona tovushlari tabiiy yoki major ko'rinishidagi pog'onadosh tonalliklar pog'onalariga teng bo'lmog'i lozim. Masalan, Iya-diez va sol-bemol tovushlari do majorga pog'onadosh tonalliklarda uchramaydi. shuning uchun xromatik gamma bo'ylab yuqoriga tomon harakat vaqtida VI pog'ona ko'tarilmasligi va pastga tomon harakat vaqtida V pog'ona pasaytirilmasligi kerak:

154-misol.

Minor xromatik gammasining yuqoriga tomon harakatini yozish qoidasi parallel majorga o'xshash bo'ladi. shuni ham esda saqlash kerakki, minorning I pog'onasi unga parallel bo'lgan majorda VI pog'ona bo'ladi, buning natijasida I pog'ona ko'tarilmaydi, aksincha uning o'rniga II pog'ona pasaytiriladi. Pastga tomon harakat vaqtida, minor xromatik gammasi nomdosh major gammasi singari yoziladi.

Masalan:

155-misol.

156-misol.

Musiqada adabiyotida ayrim vaqtlarda xromatik gammalarni ko'rsatilganicha yozish qoidasidan chekinish hollari ham uchraydi. Masalan, tersiyalar bilan xromatik arakat qilingan vaqtda, o'qilishi qulay bo'lishi va tersiyalarni boshqa intervallar bilan engarmonik tartibda almashtirmaslik uchun anashunday qilinadi.

LADDAGI ALTERATSIYA Noturg'un tovushlarning turg'un tovushlarga tortilishini keskinlashtiruvchi xromatik o'zgarishlar musiqa nazariyasida alteratsiya deyiladi. Asosiy pog'onadan katta sekunda oralig'ida turgan pog'onalarinigina alteratsiyaqilish (o'zgartirish) mumkin. Shunday qilib, majorda quyidagi o'zgarishlar bo'ladi: II pog'ona ko'tariladi va pasaytiriladi. IV pog'ona ko'tariladi VII pog'ona ko'tariladi. Minorda esa: II pog'ona pasaytiriladi, IV pog'ona ko'tariladi va pasaytiriladi, VII pog'ona ko'tariladi. Melodik minorda ko'tarilgan VI pog'ona boshqacha xarakterda bo'ladi. bu pog'ona tovush qatorning pastga tomon tekis harakatini tenglashtiradi. Major va minorda alteratsiya sxemasi va misoli:

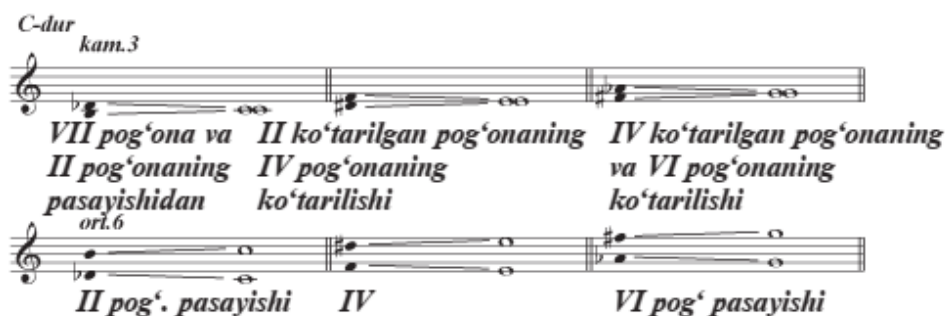
157-misol.

Pasaytirilgan IV pog'ona ko'pincha engarmonik tarzda ko'tarilgan III pog'ona bilan almashinadi.

158-misol.

Major va minor ladlarida alteratsiya natijasida qator xromatik intervallar hosil bo'la boradi. Kamaytirilgan tersiyalar bilan orttirilgan sekstalar ko'proq uchraydi. Kamaytirilgan 3— sof primaga, orttirilgan 6— sof oktavaga yechiladi. Masalan:

159-misol.

a-moll
kam.3

VII ko'tarilgan pog'ona va II pog'onaning pasayishidan

IV pog'onaning pasayishi

IV pog'onaning ko'tarilishidan

II pog'onaning pasayishi

IV pog'onaning pasayishi

VI

159-misol (davomi).

Modulatsiya va og'ishma tushunchalari Musiqiy asar qismining biror yangi tonallikka o'tishi va shutonallik bilan tugallanishi hollari modulatsiya deyiladi. Musiqiy asar biror yangi tonallikka vaqtincha o'tsa va yana dastlabki tonallik bilan tugallansa—og'ishma(отклонение) deyiladi. Og'ishmalar odatda o'tkinchi xarakterga ega bo'ladi, ular musiqa tarkibida uchraydigan ayrim akkordlar funksiyasini qisqa muddat ichida ajratib ko'rsatish vositasi hisoblanadi. Og'ishmaga misol:

Allegretto *M.Glinka. "Люблю тебя, милая роза"*

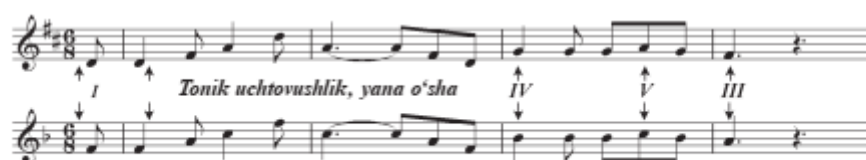

162-misol.

Transpozitsiya usullari. Bastakor musiqiy asar yaratmoqchi bo'lar ekan, bu asar mazmuniga eshtilishi va pardalari mos keladigan tonalliklarni tanlaydi. Lekin shu bilanbirga, barcha musiqiy asarlarni dastlabki tonalligidan pastga yoki yuqoriga qarab istagan biror tonallikka ko'chirish mumkin. Musiqiy asar yoki kuyning biror tonallikdan boshqa bir tonallikka ko'chirilishi transpozitsiya deyiladi. transpozitsiya vokal ijrochiligidan juda keng qo'llaniladi. Ashulachilar asarlarni ovozlari diapazoniga (pardalar oralig'iga) qulay keladigan tonallikda ijro etaveradilar. Ma'lumki, bitta qo'shiq yoki romans ovoz diapazonlariga moslanib xilma-xil tonalliklardan mashq ilinadi. Transpozitsiya biror musiqiy asarning asl ko'rinishidan boshqabir asbobga, masalan, skripka uchun yozilgan pyesani alt yoki violonchelga moslab qaytadan yozishda ham qo'llaniladi. Transpozitsiya *uch usulda*:

- 1) mazkur intervalda o'zgarish yasash;
- 2) kalit belgilarini o'zgartirish;
- 3) kalitning o'zini o'zgartirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Biror intervalda transpozitsiya qilish lozim bo'lganda, oldin transpozitsiya qilinadigan tonallik aniqlanadi. Masalan, Re majordan kichik tersiya yuqoriga transpozitsiya qilsak, yangi tonallik fa major bo'ladi. kalit yonidan si qo'yiladi. barcha notalar, original tonallikda qaysi pog'ona va akkordlarga mos kelishi oldindan aniqlanib, fa major tonalligiga ko'chiriladi. Quyidagi misolda kichik tersiya yuqoriga ko'chirish usuli ko'rsatilgan:

180-misol.

Ikkinchi usul xromatik yarim ton yuqoriga yoki pastga qarab yarim tonga transpozitsiya qilishdan iborat. bunday hollarda kalit yonidagi belgilar o'zgaradi, notalar o'z holicha qoladi, tasodifiy belgilar esa yangi kalit belgisining ko'tarilishi yoki pasaytirilishiga qarab o'zgarib turadi. Masalan, lya-bemol majordan, lya majorga transpozitsiya qilsak: a) kalit yonidagi to'rt bemolni uchta diez belgisi bilan almash tiramiz; b) agar tasodifiy belgilar uchrasa, bekarlarni diezlar bilan,

bemollarni esa bekarlar bilan almashtiramiz. Xromatik yarim tonni yuqoriga transpozitsiya qilish misoli:

181-misol.

Uchinchi usul shundan iboratki, unda nota yo‘liga yangi kalit tanlanib, original tonallik tonikasi qayerga yozilgan bo‘lsa, yangi tonallik tonikasi ham o‘sha yerga yozilaveradi. bu usul yuqorida aytilgan ikki usulga nisbatan ancha kam qo‘llaniladi, chunki bunda notalarni barcha kalitlarda erkin o‘qiy olish malakasi talab qilinadi.

15- mavzu: Kuy sintaksisi. Musiqa bezaklari va ijrochilik uslublari.

Musiqqa asarida kuyning ahamiyati tovushlarning bir ovozli shaklda ma'lum lad va metr hamda ritm jihatdan uyushib kelishiga kuydeyiladi. Musiqiy mazmun jo'rsiz, yakka kuy orqali ham ifodalanishi mumkin. bir ovozli musiqa asarlari tekstli (qo'shiq) va tekst siz (cholg'u kuylari) holida bo'lishi mumkin. tekstli kuy mazmuni ancha yorqin va tushunarli bo'ladi. bunga bir ovozli kuylar bo'lgan Xalq qo'shiqlari va raqslari misol bo'la oladi. Ularning mazmuni xilma-xildir. bunday asarlarda xalqning boshdan kechirganlari va orzu-niyatlari, hayoti aksettirilgan. Xalq musiqa ijodida ikki ovozli va ko'p ovozli asarlar ham uchraydi. Lekin bunday asarlarda nechta ovoz (qo'shimcha ovoz) bo'lishidan qat'i nazar, asosiy kuy yo'nalmasi barcha tovushlarning qo'shib eshutilishidan tashkil topadi. ko'p millatli mamlakatimiz xalqlarining qo'shiqlari kuyga juda ham boydir. Qo'shiqlarning kuy tarkibi ularning xilma-xil mazmuniga nihoyat mosdir. bundan tashqari, turli xalqlarning qo'shiqlari ham, raqs kuylari ham o'zlariga xos kuy tuzilmalariga ega bo'lishi bilan bir-biridan farq qiladi. boshqacha qilib aytganda, har bir xalq qo'shig'ida o'ziga xos milliy kolorit bo'ladi. Xalq qo'shiq va raqslariga misollar:

168-misol.

Kuyning harakat yoʻnalmasi va uning diapazoni oʻtuvchi va yordamchi tovushlar. Kuy harakati oʻzining rivojlanish jarayonida xilma-xil shakllarga kiradi. Kuy harakatining shakli turliyoʻnalmalardantashkiltopadi. Ulardan eng asosiylari:

- a)ko'tariluvchiharakat;
b)quyilashuvchiharakat;
d) ko'tariluvchi va quyilashuvchi harakatning bir tekisda almashib turishidan hosil bo'ladigan to'liqsimon harakat;e) tovushning takrorlanishidan hosil bo'ladigan gorizontal harakat.bu yerda shuni ham ko'rsatib o'tish kerakki, dastlabki uchta harakat: pog'onama-pog'ona, intervalma-interval(sakrama)yoki aralash bo'lishi mumkin. to'liqsimon harakat u qadar katta bo'lmagan diapazonda yoki sekin-asta ko'tarilish yoki quyilanish yo'li bilan hosil bo'ladi. Harakat gammaning turli pog'onalarida sekin-asta ko'tarilish yoki quyilanish yo'li bilan borsa, kuy ohangda takrorlanibturadi.kuyning bu xildagi tuzilmasi sekvensiya deyiladi. kuyning eng yuqori nuqtasi yoki mintaqasi (dinamik harakatning eng zo'raygan paytiga moskelsa) kulminatsiya (avj)deyiladi. kuy harakati shakllariga misollar:
a) gorizontal harakat:

b) sekin-asta ko'tariluvchan harakat: aralash va to'ldirish V quyilashuvchi harakat: V

balandlik jihatidan farq qiladigan tovushlar oralig'i kuy harakatining diapazoni deyiladi. yettinchi bobda akkord bo'yicha yo'nalgan kuyning ko'p uchrab turishi haqida aytilgan edi. Ravon harakat vaqtida akkord bo'yicha joylashgan tovushlar oralig'i akkord tarkibiga kirmaydigan tovushlar bilan to'ldiriladi va bu

xildagi tovushlar o'tuvchi tovushlar deyiladi. O'tuvchi tovushlar diatonik holdaham, xromatik holda ham uchraydi.

Masalan:

175-misol.

176-misol.

Akkord tarkibidagi tovushlardan sekunda yuqori yoki pastda joylashgan va harakat vaqtida yana akkord tovushiga qaytuvchi tovushlar yordamchi tovushlar deyiladi. Yordamchi tovushlar diatonik va xromatik holda uchraydi va diatonik hamda xromatik pog'ona bilan yonma-yon joylashadi.

Masalan:

177-misol.

Kuyning tarkiblarga bo'linishi Tuzilma. Sezura. Davriya. Jumla. Kadensiya. Iborat. Motivkuy nutq kabi tinimsiz davom etavermay, tarkiblarga bo'linadi. kuy yoki musiqiy asarning tarkiblari tuzilma deyiladi; ularning cho'zimi ham turlicha bo'ladi. tuzilmalar chegarasi oralig'iga sezura deyiladi. sezura v belgisi bilan yoziladi. bu belgi, odatda, darsliklarda qo'llaniladi. tuzilmalar musiqiy fikrning tugallanish darajasi bilan bir-biridan farq qiladi. tugallangan musiqiy fikrni ifodalovchi musiqiy

tuzilmaga davriya deyiladi. Oddiy davriya sakkiz taktdan iborat bo'ladi. Davriya ikki qismga bo'linadi, ular jumla deyiladi Musiqiy tuzilmaning tugallanishiga kadensiya deyiladi. kuyda kadensiya ikki va undan ortiq tovushlarning birin-ketintugallanishi bilan ifodalanadi. bu tovushlar tuzilmani turg'un yoki noturg'un holda tugallanishga olib keladi. shuning uchun kadensiya quyidagi ko'rinishlarda uchraydi: 1) to'liq o'rnashgan kadensiya — kuyda tonika uchtovushligining primatovushi bilan tugaydi; 2) to'liq o'rnashmagan kadensiya — tonika uchtovushligining tersiya yoki kvinta tovushi bilan tugaydi; 3) yarim kadensiya — noturg'un tovush bilan tugaydi. Bundan tashqari, dominant uchtovushligining yoki dominant akkord primasi bo'lgan V pog'ona bilan ham tugashi mumkin. Davriyaning birinchi jumlasini yarim kadensiya yoki to'liq o'rnashmagan kadensiya bilan tugallanadi va u tugallanmagan

asar taassurotini qoldiradi. Davriyaning ikkinchi jumlasida esa doim to'liq o'rnashgan kadensiya bilan tugaydi. Agar davriya o'zining dastlabki tonalligi bilan tugasa, *yagonatonallik* deyiladi.

178-misol.

178-misol (davomi).

Davriyaning tugallanish vaqtida modulatsiya hosil bo'lsa, modulatsiyali davriya deyiladi. Jumla ibora deb ataladigan ikkita kichik tuzilmaga bo'linadi. Musiqada shunday jumlar uchraydiki, ularda iboralar sezura bilan ajralgan bo'ladi, yana boshqa jumlar uchraydiki, ularda iboralar butun bir kuyga ulanib ketadi.

Masalan:

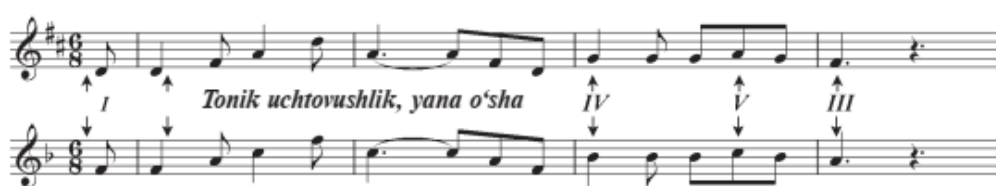

179-misol.

Ikki taktli ibora bir butun tuzilmadan iborat bo'ladi yoki bir taktli motivlarga ajrab ketadi. bitta asosiy metrik zarbni o'z ichiga olgan tuzilma motiv deyiladi. Motivning kuchsiz davri bir yoki bir necha tovushlar bilan ifodalanishi mumkin. Motivning boshlanishi yoki tugallanishi birgina takt chegaralarida bo'lishi shart emas, u takt oldidan boshlanishi va navbatdagi taktning yarmida tugallanishi ham mumkin. bir taktdan kichik bo'lgan motivlar ham uchraydi.

TRANSPOZITSIYA.PARTITURA.PARTIYA Transpozitsiya usullari bastakor musiqiy asar yaratmoqchi bo'lar ekan, bu asar mazmuniga eshitalishi va pardalari

mos keladigan tonalliklarni tanlaydi. Lekin shu bilan birga, barcha musiqiy asarlarni dastlabki tonalligidan pastga yoki yuqoriga qarab istagan birortonallikka ko‘chirish mumkin. Musiqiy asar yoki kuyning biror tonallikdan boshqa bir tonallikka ko‘chirilishi transpozitsiya deyiladi. transpozitsiya vokal ijrochiligida juda keng qo‘llaniladi. Ashulachilar asarlarni ovozlari diapazoniga (pardalar oralig‘iga) qulay keladigan tonallikda ijro etaveradilar. Ma’lumki, bitta qo‘shiq yoki romans ovoz diapazonlariga moslanib xilma-xil tonalliklarda nashr qilinadi. Transpozitsiya biror musiqiy asarning asl ko‘rinishidan boshqabir asbobga, masalan, skripka uchun yozilgan pyesani alt yoki violonchelga moslab qaytadan yozishda ham qo‘llaniladi. transpozitsiya *uchusulda*: 1) mazkur intervalda o‘zgarish yasash; 2) kalit belgilarini o‘zgartirish; 3) kalitning o‘zini o‘zgartirish yo‘li bilan amalga oshiriladi. biror intervalda transpozitsiya qilish lozim bo‘lganda, oldin transpozitsiya qilinadigan tonallik aniqlanadi. Masalan, Re majordan kichik tersiya yuqoriga transpozitsiya qilsak, yangi tonallik fa major bo‘ladi. kalit yonidan si qo‘yiladi. barcha notalar, original tonallikda qaysi pog‘ona va akkordlarga mos kelishi oldindan aniqlanib, fa major tonalligiga ko‘chiriladi. uyidagi misolda kichik tersiyaning yuqoriga ko‘chirish usuli ko‘rsatilgan:

180-misol.

Ikkinchi usul xromatik yarim ton yuqoriga yoki pastga qarab yarim tonga transpozitsiya qilishdan iborat. bunday hollarda kalit yonidagi belgilar o‘zgaradi, notalar o‘z holicha qoladi, tasodifiy belgilar esa yangi kalit belgisining ko‘tarilishi yoki pasaytirilishiga qarab o‘zgarib turadi. Masalan, lya-bemol majordan, lya majorga transpozitsiya qilsak: a) kalit yonidagi to‘rt bemolni uchta diez belgisi bilan almashtiramiz; b) agar tasodifiy belgilar uchrasa, bekarlarni diezlar bilan, bemollarni esa bekarlar bilan almashtiramiz. Xromatik yarim tonni yuqoriga transpozitsiya qilish misoli:

181-misol.

Uchinchi usul shundan iboratki, unda nota yo‘liga yangi kalit tanlanib, original tonallik tonikasi qayerga yozilgan bo‘lsa, yangi tonallik tonikasi ham o‘sha yerga yozilaveradi. bu usul yuqorida aytilgan ikki usulga nisbatan ancha kamqo‘llaniladi, chunki bunda notalarni barcha kalitlarda erkin o‘qiy olish malakasi talabqilinadi. Tonalliklarni aniqlash kalit va tasodifiy alteratsiya belgilari, kuyning tuzilishi, uning tonikasi, uchtovushligini belgilovchi asosiy va tayanch tovushlar berilgan kuyning lad va tonalliklarini aniqlovchi asosiy vositalar isoblanadi. kuyning so‘nggi tovushidan ham tonallikni aniqlash mumkin bo‘lavermaydi. Chunki ba’zi asarlarda, ko‘proq xalq qo‘shiqlarida kuy oxirida birinchi pog‘onadan tashqari boshqa pog‘onalar ham kuyning tovushi ham birinchi pog‘ona bo‘lmasligi mumkin.

Masalan:

D-dur

Ris xalq qo‘shig‘i "Quyuncha"

182-misol.

yuqorida ko‘rsatilgan rus xalq qo‘shig‘ining kuyi V pog‘ona bilan boshlanadi. uyning birinchi qismida uchraydigan lya tovushi tayanch tovush hisoblanadi, u kuyning boshqa bir tayanch tovushi fa (III pog‘ona) bilan almashinib turadi. bu har ikkala tovush kuy tonikasini oxirigacha ifodalamaydi. Qo‘shiqning ikkinchi qismida

tonika uchtovushligi (sof kvinta re-lya) sezila boshlaydi. Qo‘shiq III pog‘ona bilan tugallanadi. Quyidagi boshqa bir misol minor tonalligida yozilgan kalit belgilari va tasodifiy belgilardan, shuningdek, kuyning tuzilishi, mi minor tonalligi ekanligini aniqlash mumkin. Haqiqatan ham uning V pog‘onadan

boshlanishi va II pogʻonada tugallanishidan qatʼi nazar bu qoʻshiq minor tonalligidadir.

183-misol.

Agar kuy joʻr boʻluvchi ovozlarga ega boʻlsa, uning ladi va tonalligini aniqlash yanada oson boʻladi. Buni aniqlashga joʻrboʻluvchi akkordlar katta yordam beradi. Oxirgi akkord koʻpchilik hollarda tonika uchtovushligidan tuzilgan boʻladi. koʻrsatilgan qoidalar xilma-xil uslubdagi musiqaga taalluqlidir.

Masalan:

184-misol.

184-misol. (davomi).

185-misol.

Partitura.Partiya

Partitura italiyancha soʻzboʻlib taqsimlash, boʻlish degan maʼnoni bildiradi. U XVI asrdan boshlab koʻp ovozli musiqa asarini takt chizigʻi bilan birlashtirilgan ikkita va undan ortiq nota yoʻliga notalashtirish usuli hisoblanadi. zamonaviy partitura shakli XIX asr oʻrtalarigacha butunlay shakllanib boʻldi. Xor musiqasini asarlari partiturasida yuqori nota yoʻllarida ayollar ovozlari — soprano, pastrogʻida alt, kontralto—joylashadi pastki yoʻllarda erkaklar ovozlari — tenor, bariton, bas.

J.Gabrieli. Xor

186-misol.

Har bir ovoz uchun alohida nota yoʻli ajratiladi. bunga partiya lotinchaqism) deyiladi. Orkestr cholgʻu asboblari xususiyatlari boʻyicha toʻrtta guruhgaboʻlinadi. bular torli-kamonli asboblari guruhi, yogʻoch puflama asboblari, mis puflama asboblari, zarbli asboblari guruhi. Orkestr partiturasida ham shunday taqsimlanib yoziladi. Partituraning yuqori nota yoʻllarida yogʻoch puflama asboblari guruhi partiyalari yoziladi. Undan soʻng (pastga tomon) mis puflama asboblari, etidan zarbli va torli-kamonli asboblari partiyalari beriladi. Partiturada guruhlar yana bitta toʻgʻri kavs bilan birlashtirilib, boshqa guruhlardan ajralib turadi. Har bir guruhdagi cholgʻularning partiyalari ularning tessiturasiga boʻyicha, yaʼni yuqori tessituralardagi cholgʻular teparoq, past tessiturali cholgʻular pastroq navbat bilan yoziladi.

N.Rimskiy-Korsakov. Ispancha kaprichchio, I qism
Vivo e strepitoso ♩=126

Flauto
Piccolo

2 Flauti

2 Oboi

2 Clarinetti
in A

2 Fagotti

4 Corni in F

2 Trombe
in A

3 Tromboni
e Tuba

Timpani
in E, A
Triangolo
Tamburino
Piatti
Cassa

187-misol.

in A

3 Tromboni
e Tuba

Timpani
in E, A
Triangolo
Tamburino
Piatti
Cassa

187-misol. (davomi).

in A

3 Tromboni
e Tuba

Timpani
in E, A

Triangolo

Tamburino

Piatti

Cassa

187-misol. (davomi).

MELIZMLAR

Musika bezaklari: forshlag, mordent, gruppetto, trel.kuyning asosiy tovushlarini bezatuvchi ayrim ohangdor figuralarga musika bezaklari deyiladi. Musika bezaklar o'lhovio'zlaridan oldin keladigan cho'zimlar yoki bezatuvchi tovush cho'zimiga teng keladi, shuning uchun ularning o'lhov hissalarini mazkur taktning asosiy hissalarini yig'indisiga qo'shilmaydi. Musika bezaklarini asosiy tovushdan sekunda oralig'ida joylashadigan yordamchi tovushlar hosilqiladi. Ular nota yozuvida maxsus belgilar yoki kichik shriftli notalar bilan ko'rsatiladi. Musiqada quyidagi musika bezaklari qo'llaniladi: forshlag, mordent, gruppetto, trel. Forshlag ikki xilda uchraydi: uzun va qisqa forshlag. Qisqa forshlag bir yoki bir necha tovushdan tuzilib, yonma-yon joylashgan tovush cho'zimi hisobidan juda qisqa ijro etiladi. bir tovushdan tuzilgan qisqa forshlag, o'rtasidan chizilgan sakkiztaliknota ko'rinishida yoziladi. bir necha tovushdan iborat qisqa forshlag qovurg'achalar bilan birlashtirilgan o'n oltitaliklar bilan belgilanadi.

Masalan:

Allegro moderato

F.Shubert. "Musiqali lahza",
ijod 94, №3

188-misol.

Uzun forshlag bir tovush yordami bilan yonma-yon turgan tovush cho'zimi o'lhovidaijroetiladi.Uzun forshlagni ifodalovchi kichik nota belgisi asosiy tovushcho'zimining yarmiga teng keladigan o'lhovda yoziladi va ijro etiladi. Uzun forshlagni ifodalovchi nota belgisi o'rtasidan chizilmaydi. Masalan:yoniga nuqta qo'yilgan nota yonida keladigan forshlag shu notaning uchdan ikki hissasi ga baravar bo'ladi. Masalan:

birinchi belgi oddiy mordent bo‘lib, yordamchi tovush asosiy tovushning yuqori tomonidan olinishi kerakligini bildiradi. Masalan:

Ikkinchisi chiziqli mordent bo‘lib, yordamchi tovush asosiy tovushning ostki tomondan olinishi kerakligini bildiradi.

Masalan:

Gruppetto to‘rt yoki besh tovushdan iborat kuy tuzilmasi shaklida bo‘ladi. ba’zida undagi tovushlar quyidagicha joylashishi ham mumkin: yuqorida yordamchi tovush, asosiy tovush, quyi yordamchi tovush va yana asosiy tovush. Ayrim vaqtlarda gruppetto asosiy tovush bilan boshlanadi va yuqorida ko‘rsatilgan tuzilma bilan tugaydi. Gruppetto belgisi nota ustida yoki oralig‘ida qo‘yiladi. Uning ijro etilishi belgining qaysi xilda qo‘yilishiga bog‘liq bo‘ladi. Gruppetto belgisining ostida yoki ustida qo‘yilgan xromatik belgi yordamchi tovushning alteratsiya qilinishi kerakligini bildiradi. Gruppetto belgisi bilan ko‘rsatiladi. Gruppetto misollari:

194-misol.

bir tekisda ravon almashib turadigan ikkita (asosiy va yordamchi) tovushdan tuzilgankuyfigurasitreldebataladi.trel qaysi tovush oʻrnida ijro etilsa, oʻsha ovushchoʻzimigateng boʻladi va u tr yoki tr ishorasi bilan belgilanadi. trel belgisi nota ustidan qoʻyiladi. U xilma-xil uslublarda ijro etilishi mumkin: a) ustki yordamchi tovush bilan boshlanganda:

195-misol.

Asosiy tovushlardan keyin qoʻyilgan kichik notalar trelning quyi yordamchi tovush bilan tugallanishi kerakligini bildiradi:) ostki yordamchi tovush bilan boshlanganda:

196-misol.

d) asosiy tovush bilan boshlanganda trelni bunday ijro etish keyingi davr musiqasida ham, hozirgi zamon musiqasida ham ishlatilgan:

197-misol.

Ijrochilik uslubining yrim belgilari Ikkinchi bobda ko'rsatilgan nota belgilaridan tashqari yana boshqa xil belgilar ham borki, ular odatda ijrochilik uslubini ko'rsatishda qo'llaniladi. bularga: legato, stakkato, portamento va arpedjiatolar kiradi. Legato uslubi quyidagi tovushlarni bir-biriga bog'lagan holda ijro etilishini bildiradi va bog'lanadigan tovushlar yoysimon chiziq bilan birlashtiriladi. Legato belgisi bog'lanma ijro etiladigan nota belgisining ustidan yoki ostidan qo'yiladi. Masalan:

198-misol.

Legato belgisini tovushlar cho'zimini uzaytiruvchi liga belgisi bilan alash tir maslik kerak stakkato uslubi kuy tovushlarini, akkordlarni qisqa-qisqa va chertib ijro etish kerakligini ifodalaydi. stakkato uslubi nota doirachalari ustida yoki ostida qo'yiladigan nuqtalar bilan ko'rsatiladi. Masalan:

199-misol.

Portamento yoki glissando uslubi xromatik gamma (fortepyanoda diatonik gamma bo'ylab pastga yoki yuqoriga tomon sirg'anish kerakligini bildiradi. Bunda bir-biridan keyingi intervalda joylashgan ikki tovush oralig'i to'ldiriladi. Portamento ko'pincha ashula (vokal) ijrochiligi uchun, glissando esa cholg'u musiqasi ijrochiligin uchun xosdir. Portamento belgisi to'ldirilishi lozim bo'ladigan ikki otani birlashtiruvchi to'liqinsimon chiziqdan iborat bo'ladi. Masalan:

Masalan:

200-misol.

bundan tashqari, portamento belgi fortepyano ijrochiligida boshqa ahamiyatga ham egadir. bunda u ayrim tovushlar yoki akkordlarini (ayniqsa, takrorlanuvchi akkordlarni) birlashtirib chalinadigan «nonlegato» va stakkato belgilari qo'shilishini bildiradi va quyidagicha yoziladi (201-misol). Arpedjiato uslubi akkordlarni alohida-alohida olish kerakligini bildiradi, bunda akkord tuzuvchi tovushlar tez harakat bilan pastdan yuqoriga qarab chalinadi. Arpedjiato cho'zimi chalinadigan akkord cho'zimga teng bo'ladi. Arpedjiato belgisi chalinishi lozim bo'lgan akkord oldidan qo'yiladigan to'liqinsimon vertikal chiziqdan iborat bo'ladi. Masalan:

202-misol.

Arpedjiato ba'zida kichik notalar bilan ham yoziladi:

A. Бародин. "Трезы"

Andante

p

sempre dolce espressivo

203-misol.

Mustaqil talim uchun tavsiya etiladigan mashg'ulotlar

Mustaqil ta'lim mazmuni

Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari quyidagi maqsadlarga xizmat qilishini lozim

“Musika nazariyasi” fani bo'yicha o'zlgashtirilayotgan musiqiy asarlar misolida amaliy topshiriqlar berib borish.

“Musika nazariyasi” fani bo'yicha ma'lumotlarni to'ldirib va boyitib borish.

1. Nota yozuvi, nota, nota yo'li, kalit, tovushlarning asosiy cho'zmlari, cho'zmlarning asosiy bo'linishi, pauza kabi tushunchalarga ta'rif bering.

2. Har xil cho'zmlardagi nota va pauzalarni yozing.

3. Cho'zim uzaytiruvchi belgilarni qo'llab nota va pauzalarni yozing.

4. Musiqiy adabiyotda nota yozuvini qisqartirish belgilarini toping. Nazorat savollari va topshiriqlar:

5. Metr, takt, o'lchov, hissa, aksent, taktoldi, oddiy metr, murakkab metr, aralash metr, o'zgaruvchan metr, ritm, sinkopa, cho'zmlarning asosiy va erkin bo'linishi, triol, kvintol, sekstol, septol, duol, kvartol, bir tekis ritm, punktirli ritm, sinkopali ritm kabi tushunchalarning har birini batafsil yoritib bering.

6. Oddiy, murakkab, aralash, o'zgaruvchan metrlarga musiqiy adabiyotdan misol topib, ularni dirijorlik uslubida hisoblab ko'rsating.

7. Chap qo'lda metr pulsini, o'ng qolda bir tekis ritm, punktirli, sinkopali ritm misollarini urib chiqing.

8. Asosiy cho'zmlarni triol, kvintol, sekstol, septollarga hamda nuqtali cho'zmlarni duol, kvartollarga bo'lib, nota bilan yozing

9. turli xil ritmni qo'llab bir necha kuy iboralarini bastalab, notaga tushirib chaling.

10. turg'unlik va noturg'unlik holati, lad, ladning tovushqatori, lad funksiyasi, major va minor ladi, turg'un va noturg'un pog'onalar, tovushning tortilishi va yechilishi, major va minorning tabiiy, garmonik va melodik turlari, gamma, tetraxord, tonallik, kalit belgilari qatori, «kvinta davrasi», parallel tonalliklar, nomdosh tonalliklar, engarmonik teng tonalliklar kabi tushunchalarga ta'rif bering.

11. Har xil tovushlardan tabiiy, garmonik va melodik major va minor gammalarini, turg'un va noturg'un pog'onalarini ajratib, tortilishlarini ko'rsatib yozing, so'ng ularni butunligicha va tetraxordlar bo'yicha chalib chiqing.

12. Majorning garmonik va melodik turlari farqi nimada?
13. Minorning garmonik va melodik turlari farqi nimada?
14. 4-5 ta ohangdor ibora bastalab, ularni tabiiy, garmonik va melodik major va minor laddlarda chaling.

15. O'qituvchi tomonidan taklif etilgan kuy iborasiga majorning hamma turlarida davomini qo'shib yozing.

16. tanish kuylarni har xil tonalliklarda chaling.

17. Diatonik interval, xarakterli intervallar, turg'un va noturg'uninterval, konsonans va dissonans interval, intervallarning yechilishi tushunchalarga izoh bering.

18. Har bir oddiy diatonik interval ladning qaysi pog'onasida tuzilishini aytib, uni taklif etilgan tonalliklarda tuzing va chaling.

19. berilgan tonalliklarda hamma oddiy va tarkibli diatonik intervallarni ladning har pog'onasida tuzing.

20. Xarakterli intervallar tuzilishi va yechilishini ayting.

21. tonalliklarda xarakterli intervallarni yechilishi bilan tuzing va chaling.

22. taklif etilgan kuylarning intervallarini aniqlab chaling.

23. berilgan tovushdan xarakterli intervallarni yechilishi bilan tuzing, tonalligini aniqlang va chaling.

24. Xarakterli interval qo'llanilgan bo'lib, 2–3 ta kuycha yaratib chaling.

25. Musiqa bezaklari nima?

26. Musiqa bezaklari qanday hosil bo'ladi?

27. Musiqada musiqa bezaklarining qaysi shakllari qo'llaniladi? Musiqa ezaklarinin

g turlarini aytib bering. Musiqaga oid adabiyotilardan musiqa bezaklarining

barcha turlariga misollar toping, ularning ijro etilish uslubi bilan tarnishing va fortepyanoda chaling.

30. barcha diezli va bemolli major tonalliklariga teng bo'lgan tonalliklarni aytib bering.

31. barcha diezli va bemolli minor tonalliklariga pog'onadosh bo'lgan tonalliklarni aytib bering.

32. Major xromatik gammalarini pastga va yuqoriga tomon o'qing (tovushlarni aytibbering).

33. Minorda ham xuddi shu xilda o'qing. Yozma mashqlar: 1. barcha major va minor tonalliklaridagi noturg'un tovushlarning alteratsiya sxemalarini yozing.
34. Qo'llaniladigan barcha tonalliklarda major va minor xromatik gammalarni pastga va yuqoriga tomon yozing.
35. barcha diezli va bemolli major tonalliklariga teng bo'lgan tonalliklarni aytib bering.
36. barcha diezli va bemolli minor tonalliklariga pog'onadosh bo'lgan tonalliklarni aytib bering.
37. Major xromatik gammalarini pastga va yuqoriga tomon o'qing (tovushlarni aytib bering).
38. Minorda ham xuddi shu xilda o'qing. Yozma mashqlar: 1. barcha major va minor tonalliklaridagi noturg'un tovushlarning alteratsiya sxemalarini yozing.
39. Qo'llaniladigan barcha tonalliklarda major va minor xromatik gammalarni pastga va yuqoriga tomon yozing.
40. Qaysi tonalliklarga pog'onadosh tonalliklar deb aytiladi?
41. berilgan major tonalliklariga qaysi tonalliklar pog'onadosh bo'ladi? Ularning garmonik aloqasini misollar bilan ko'rsating. Minor tonalliklarida ham xuddi shu xilda ko'rsating.
42. Xromatizm nima?
43. Xromatik pog'onalar qanday ifodalanadi? 17. Xromatizmning qaysi ko'rinishiga alteratsiya deyiladi? Alteratsiya qilish natijasida qanday intervallar hosil bo'ladi?
44. Xromatik gamma nima? U qanday tuziladi? 19. Xromatik gammalarning yozilish qoidalari nimaga asoslangan?
45. Major va minor xromatik gammasining yozilish qoidasi qanday bo'ladi? terskvartakkord, dominatsekundakkord, kichik yetakchi septakkord, kamaytirilgan yetakchi septakkord, subdominantseptakkord, kichik minorli subdominantseptakkord, kichik subdominantseptakkord tushunchalariga ta'rif bering.
46. Uchtovushlik turlari farqini ayting.
47. Uchtovushlik aylanmalarining intervalli tarkibini aytib o'ting.
48. berilgan tovushlardan uchtovushlikning to'rt turini va aylanmalarini tuzing, so'ng chalib bering.
49. taklif qilingan tonalliklarda asosiy uchtovushliklar bilan aylanmalarini tuzib, S va D akkordlarini yechib chaling.
50. tonallikning yondosh uchtovushliklari bilan aylanmalarini tuzib, har birining yechilishini chaling.

51. turli tonalliklarda quyidagi akkordlar ketma-ketliklarini tuzib chaling: a) $s_{64}-D_6-t$; b) $t_6-s-D_{64}-t_6$; d) $t_{64}-s_6-D-t_{64}$; e) $t-VI_6-s_{64}-D_6-t$; f) $t_6-III s_{64}-VII_6-t_6$; g) $t_{64}-II_6-D-VI_{64}-s-VII_6-D_{64}-t_6$.

52. taklif etilgan yoki tanish kuylarga uchtovushliklar bilan aylanmalaridan oydalanib, garmonik joʻrlikni yarating va chalib bering. 53. berilgan tovushdan septakkordning toʻrt turini aylanmalari bilan tuzing va chaling.

54. berilgan tonalliklarda dominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzib, yechilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing.

55. berilgan tovushdan dominantseptakkordni aylanmalari bilantuzing, ularni yechib, tonalliklarini aniqlang.

56. berilgan tonalliklarda yetakchi septakkordni aylanmalari bilan tuzib, yechilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing.

57. berilgan tovushdan yetakchi septakkordni aylanmalari bilan tuzing, ularni bevosita tonikaga va D-akkordlari orqali tonikaga yechib, tonalliklarini aniqlang.

58. berilgan tonalliklarda subdominantseptakkordni aylanmalari bilan tuzib, yechilishlarini koʻrsatib yozing, soʻng chalib chiqing.

59. berilgan tovushdan subdominantseptakkordni aylanmalari bilantuzing, ularni bevosita tonikaga va D-akkordlari orqali tonikaga yechib, tonalliklarini aniqlang.

60. Diatonik interval, xarakterli intervallar, turgʻun va noturgʻun interval, konsonans va dissonans interval, intervallarning yechilishi tushunchalarga izoh bering.

61. Har bir oddiy diatonik interval ladning qaysi pogʻonasida tuzilishini aytib, uni taklif etilgan tonalliklarda tuzing va chaling.

62. berilgan tonalliklarda hamma oddiy va tarkibli diatonik intervallarni ladning har pogʻonasida tuzing.

63. Xarakterli intervallar tuzilishi va yechilishini ayting. 40. tonalliklarda xarakterli intervallarni yechilishi bilan tuzing va chaling.

64. taklif etilgan kuylarning intervallarini aniqlab chaling.

65. berilgan tovushdan xarakterli intervallarni yechilishi bilan tuzing, tonalligini aniqlang va chaling.

66. Xarakterli interval qoʻllanilgan boʻlib, 2–3 ta kuycha yaratib chaling. 67. Diatonika va pentatonika, ioniy, doriy, frigiya, lidiya, miksolidiya, eoliya, lokriya ladlar, «vengrcha gamma», ikkilanma garmonik major va minor ladlar kabi tushunchalarni taʼriflab bering.

68. Diatonika va pentatonika ladlari qaysi talablarga javob berishi kerak?
69. tabiiy ladlar har birining tuzilishi (strukturasi)ni aytib, turli tovushlardan tuzib chaling.
70. Major va minorli pentatonika ladlari tuzilishini aytib, turli tovushlardan tuzib chaling.
71. Har xil tovushlardan ikkilanma garmonik major va minor gammalarini tuzib chaling.
72. Musiqiy adabiyotda xalq musiqasi ladlaridan foydalanilgan misollar topib ko'rsating.
73. taklif etilgan kuyni har xil ladlarda chalib ko'ring. 51. Har xil ladlarda bir necha qisqa kuy badiha (improvizatsiya) qilib chalib ko'ring.
74. turg'unlik va noturg'unlik holati, lad, ladning tovushqatori, lad funksiyasi, major va minor ladi, turg'un va noturg'un pog'onalar, tovushning tortilishi va yechilishi, major va minorning tabiiy, garmonik va melodik turlari, gamma, tetraxord, tonallik, kalit belgilari qatori, «kvinta davrasi», parallel tonalliklar, nomdosh tonalliklar, engarmonik teng tonalliklar kabi tushunchalarga ta'rif bering.
75. Har xil tovushlardan tabiiy, garmonik va melodik major va minor gammalarini, turg'un va noturg'un pog'onalarini ajratib, tortilishlarini ko'rsatib yozing, so'ng ularni butunligicha va tetraxordlar bo'yicha chalib chiqing.
76. Majorning garmonik va melodik turlari farqi nimada?
77. Minorning garmonik va melodik turlari farqi nimada?
78. 4-5 ta ohangdor ibora bastalab, ularni tabiiy, garmonik va melodik major va minor ladlarda chaling. O'qituvchi tomonidan taklif etilgan kuy iborasiga majorning hamma turlarida davomini qo'shib yozing.
79. tanish kuylarni har xil tonalliklarda chaling.
80. Metr, takt, o'lchov, hissa, aksent, taktoldi, oddiy metr, murakkab metr, aralash metr, o'zgaruvchan metr, ritm, sinkopa, cho'zimlarning asosiy va erkin bo'linishi, triol, kvintol, sekstol, septol, duol, kvartol, bir tekis ritm, punktirli ritm, sinkopali ritm kabi tushunchalarning har birini batafsil yoritib bering.
81. Oddiy, murakkab, aralash, o'zgaruvchan metrlarga musiqiy adabiyotdan misol topib, ularni dirijorlik uslubida hisoblab ko'rsating.
82. Chap qo'lda metr pulsini, o'ng qolda bir tekis ritm, punktirli, sinkopali ritm misollarini urib chiqing
83. Asosiy cho'zimlarni triol, kvintol, sekstol, septollarga hamda nuqtali cho'zimlarni duol, kvartollarga bo'lib, nota bilan yozing. turli xil ritmni qo'llab bir necha kuy iboralarini bastalab, notaga tushirib chaling. Nota yozuvi, nota, nota yo'li, kalit, tovushlarning asosiy cho'zimlari, cho'zimlarning asosiy bo'linishi,

pauza kabi tushunchalarga ta'rif bering. Har xil cho'zimlardagi nota va pauzalarni yozing.

84. Cho'zim uzaytiruvchi belgilarni qo'llab nota va pauzalarni yozing.

85. Musiqiy adabiyotda nota yozuvini qisqartirish belgilarini toping.

86. Qaysi tonalliklarga pog'onadosh tonalliklar deb aytiladi?

87. a) berilgan major tonalliklariga qaysi tonalliklar pog'onadosh bo'ladi? Ularning garmonik aloqasini misollar bilan ko'rsating. b) Minor tonalliklarida ham xuddi shu xilda ko'rsating.

88. Xromatizmnima? 4. Xromatik pog'onalar qanday ifodalanadi?

89. a) Xromatizmning qaysi ko'rinishiga alteratsiya deyiladi? b) Alteratsiya qilish natijasida qanday intervallar hosil bo'ladi? 6. Xromatik gamma nima? U qanday tuziladi?

90. Xromatik gammalarning yozilish qoidalari nimaga asoslangan?

91. Major va minor xromatik gammasining yozilish qoidasi qanday bo'ladi?

Asosiy adabiyotlar	
1.	Urmanova L., Trigulova A., Ibrahimjanova G. Musiqa nazariyasi. -Toshkent, Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
2.	Ibrohimjonova G.A., Yuldoshev U.Yu. Musiqa nazariyasi. – Adabiyot uchqunlari. 2018.
3.	Mark Feezell. Music Theory Fundamentals - High-Yield Music theory, vol. 1. Copyright © 2011 All Rights Reserved.
4.	Michael Pilhofer and Holly Day. “Music Theory for dummies”. – Indiana USA 2007 Wiley Publishing Inc.
5.	Ostrovskiy A.L., Solov'ev Ch., Shokin V.P. Sol fedjio. - M., «Muzo'ka», 2013
6.	Laduxin N.M. Odnogolosnoe Sol fedjio. - M., «Muzo'ka», 2005.
7.	Dvuxgolosnoe sol fedjio. Sost. Sposobin I. - M., «Muzo'ka», 2009.
8.	Ibroximov O., Yunusov R. Sol fedjio darsligi. Toshkent, «Musiqa », 2004.

Glossariy

Solfedjo-eshituv malakasini yuksaltirish va notaga qarab ularni tez o'qishni o'rganish uchun o'tkaziladigan vocal mashq.

A - lya tovushining xarfiy belgisi.

Avj - musiqa bayoni va rivojida eng yuqori nuqta.

A Kapella-sozsiz cholg'u jo'risiz odatda xor tomonidan ijro etiladigan musiqa asari.

Akkolada (fransuscha accolade-qavs bilan bog'lash)-ikki yoki bir nechta nota yo'lidagi ijroni ko'rsatuvchi qavs.

Akkord (ital.accordo fr.accord-birdamlik)-turli balandlikdagi uch va undan ortiq tovushlarning qo'shilib ,yaxlit xolda yangrashi.

Aksent-biror tovush yokiakkordni qattiq cholish.

Alla breva- to'rt chorakli o'lchovda yozilgan taktdagi notalarnixar ikki choragi "bir" hisobidan,yani takt 2/2 o'lchovida sanalishini ko'rsatkichi.

Alt-Xor va vocal ansanbllarda ,bolalar yoki xotin qizlarning pastki(metsosaprano,kontralto)ovozi,tenordan yuqoqiroq yangraydi.

Alteratsiya-yetti pog'onadagi tovushlarning balandligini yarim yo butun tonga o'zgartirish.

Bekar-alteratsiya belgisi diyez yordamida yarim ton ko'tarilgan yoki bemol yordamida yarim ton pasaygan tovushlarni asil xoliga qaytaradi.

Bemol-tovushlarni yarim ton pasaytirish belgisi.

Gamma-oktavadan kam bo'lmagan Joriydagi tovushqatorning bir tekis ko'tarilishi yoki pasayishi.

Diapazon-Ashulachining ovozi ,cholg'u asbob ,tovushqator ,lad,kuy va boshqalarning tovush xajmi.

Diyez-tovushlarni yarim ton yuqori ko'tarish belgisi.

Dinamika-musiqa tovushlarining qattiq-sekin ijro qilinishi.

Dirijyor-musiqa asarini ijro etuvchi jamoalarga raxbarlik qiluvchi san'atkor.

Jumla-garmonik tugallanish (kadans)da bo'lgan kichik bir musiqa tuzilmasi.

Zatakt-taktoldi,to'la bo'lmagan boshlang'ich takt.

Interval- aniq balandlikka ega bo'lgan ikki tovushning balandlik bo'yicha oralig'i.

Katta avj-katta ashula va maqomlarda eng yuqorigi avj.

Kuy-turli baland va uzunlikdagi tovushlarning ma'lum bir ritm va ladda badiiy holatga kelishi .

Kulminatsiya-musiqa asri yoki uning ma'lum bir qismining eng yuqorigi nuqtasi,avji.

Kuplet-bir necha bor qaytariladigan qo'shiqning bir band sherda qaytarilishi.

Kuplet shakli-ikki qismli naqorat va kupletdan tuzilgan vocal asari bo'lib ,bir necha

bor turli sherlar bilan qaytariladi.

Ko'p ovozli musiqa-ma'lum balandlikda bo'lgan bir necha ovozning bir yo'la eshitilishi.

Lad – Turli balandlikda bo'lgan tovushlarning o'zaro aloqasi .

Modulyatsiya-musiqa asarida bir tonallikdan ikkinchi tonallikka ko'chish.

Motiv- Musiqa mavzusini ifodalovchi kichik bir musiqa bo'lagi ohangi.

Nota yozuvi- musiqa tovushlarini yozib ko'rsatuvchi grafik belgilar yig'indisi.

Nuqta-nota va pauzalarning uzunligini oshiruvchi belgi.

Nyuans-tovush ohangdoshligi.

Partiya-Ansambil ,orkestr ,xor qatnashchilaridan birining yoki unison xolda ijro etuvchilarning notalari.

Pionissimo-Musiqa asarining juda sekin ijro etilishi.

Ritm-Musiqa asaridagi tovushlarning uzun qisqaliklari jihatidan munosabatlari.

Sekventsia-Bir va ko'p ovozli musiqa asari yoki ayrim parchasining asta sekin yuqorilashib yoki pasayib borishi.

Takt-bir kuchli xissadan shu kabi ikkinchi kuchli xissaga qadar bo'lgan Joriymetrning xar doim qaytarilib turishi.

Tovush.un-biror jismning to'lqinlanishidan xosil bo'ladigan ovoz.

Tonallik-laddagi tovushlarning balandligi.

Tonika-Laddagi eng turg'un pog'ona.

Transpozitsiya-tovushlarni boshqa balandlikka ko'chirish.

Unison-bir xil balandlikdagi ikki tovushning bir yo'la yangrashi.

Frazirovka Frazaning berilishi, boshqacha aytilganda, frazalashtirish demakdir.

Nota musiqaning yozma matnda berilishi. Nemis tilidan olingan bo'lib, yozuv ma'nosini bildiradi. Keng ma'noda musiqa matni, tor ma'noda bitta tovushning yozuvda ifodalanishini bildiradi.

Asosiy musiqa Musiqiy tovushlarning yozuvda ifodalanishi jarayonida kalitlari mazkur tovushning balandligini ifodalash uchun musiqiy kalitlardan foydalaniladi. Misol uchun, odatda past (yo‘g‘on) tovushlar bas kaliti, o‘rta tovushlar alt kaliti, yuqori registrdagi tovushlar skripka kalitida yoziladi. Ushbu kalitlarning qaysi tovushni ifodalashiga qarab ularning nomlari ham turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan, sol kaliti, fa kaliti, do kaliti deb ham nomlanadi.

Interval bir musiqiy tovushdan ikkinchi musiqiy tovushgach bo‘lgan raliq. Intervallar sof, katta, kichik, orttirilgan yoki kamaytirilgan ko‘rinishda bo‘lishi mumkin.

Akkord ma’lum intervallar oralig‘ida joylashgan, bir vaqtning o‘zida ijro etishga mo‘ljallangan uchadan ortiq tovush. Musiqaning mazmuni va xarakteridan kelib chiqib akkordning tarkibi uchadan boshlab 7-8 tagacha va undan ham ko‘p bo‘lishi mumkin.

Kuy tovushlarning birin-ketin kelishi orqali yaratiladigan majmua. O‘zbek milliy musiqasida kuy bir ovozli bo‘ladi (dutorda ijro etiladigan kuylarda qo‘llaniladigan, ikkinchi torda jo‘r bo‘ladigan tovushlar bundan mustasno). Boshqa xalqlar kuylarida ikki ovozlidan boshlab bir necha ovozli bo‘lishi ham mumkin.

Xonanda -‘z ovozi orqali qo‘shiq, ashula va boshqa musiqiy asarlarni kuylovchi shaxs. Xonandalar ovozlarining imkoniyatlari va registrlarigao‘ra turlanadi va turlicha nomlanadi. Masalan, ayollar ovozi soprano, alt, erkaklar tenor, bariton, bas va hokazo. Bundan tashqari, xonandalar ovozining xususiyatlariga ko‘ra ham turlicha nomlanishi mumkin. Masalan, lirik xonanda.

Sozanda - musiqiy cholg‘u vositasida musiqiy asarni ijro etuvchi shaxs.

Ritm- usul ma’nosini beradi. O‘zbek musiqasida ritm va usul turlicha ma’nolarni anglatadi. Bunda, doyra yoki boshqa urma cholg‘uda doimiy takrorlanishi mumkin bo‘lgan ritm usul deyilsa, boshqa xalqlar musiqasida bir yoki bir necha taktda ifodalanadigan tovush cho‘zimlarining birgalikda kelishi tushuniladi.

Metr - frantsuzcha so‘z bo‘lib, mezon, ya’ni musiqa o‘lchovi demakdir. Musiqadagi kuchli va kuchsiz hissalarining bir tekis almashinib turishi.

Maestro italyancha so‘z bo‘lib, o‘qituvchi, usta, ya’ni ijrochi jamoaning rahbari, dirijyorini hurmat bilan aytilishi.

O‘lchov musiqaning hissalar soniga ko‘ra bo‘lishi. Yuqoridagi raqam hissalar sonini va pastkisi esa notalar uzunligini anglatadi.

Xor - yunoncha so‘z bo‘lib, ma’lum asarni birgalashib kuylash demakdir.

Dirijyor - frantsuz tilidan olingan bo'lib, boshqaruvchi, yo'lga soluvchi, musiqa asarini ijro etuvchi jamoalarga rahbarlik qiluvchi san'atkor.

Dirijyorlik - diqqat, auftakt, ijroni boshlash va ijroni tugatish.

Auftakt - ijrochining ijrodan oldin oladigan nafasi.

Dirijyor - 1. Chap qo'l jamoa ijrochiligini boshqarib borishda yetakchi qo'llari o'rin egallaydi. 2. O'ng qo'l asosan asar ritm(usul)ini boshqarib borish vazifasini bajaradi.

A capella xorning cholg'u jo'rligisiz ijrosi.

Xorning sozi - xususii va umumii soz, garmonik va melodik soz, tekis va tabii soz.

Xususiy soz - jamoadagi ma'lum bir partiyaning ijro jihatidagi o'zaro mutanosibligi.

Umumiy soz - jamoadagi ijrochi partiyalarning bir-biri bilan bo'lgan o'zaro mutanosibligi.

Garmonik soz - tovushlar bir paitda eshitiladigan interval va akkodlarning sozi.

Akkord - italyancha so'z bo'lib, birdamlik, ya'ni turlibalandlikdagi uch va undan ortiq tovushlarning qo'shilib, yaxlit holda yangrashi.

Melodik soz - tovushlar birin ketin keladigan interval va akkordlarning sozi.

Tekis soz - yuqorilatish yoki pasaitirishga moillik ko'rsatmaidigan sozlar. Masalan forteptano, ya'ni temperatsiyalangan o'zgarmas soz.

Tabiiy soz - tovushlarni yuqorilatish yoki pasaitirishga moil bo'lgan intervallar sozi.

Nyuans - yunon tilidan olingan bo'lib, dinamik tuslar degani ma'noni bildiradi.

Ansambl - frantsuzcha so'z bo'lib, hamjihatlikda, birgalikda degan ma'noni bildiradi.

Xususiy - har bir partiyadagi ijrochilarning o'zaro mutanosibligi ansambl

Umumii - jamoadagi barcha partiyalarni o'zaro bir-biriga ansambl mutanosibligi.

Mexanik - professor P.G.Chesnokov fikriga ko'ra, bu quiidagi ansambl shartlarni o'z ichiga oladi: a)Partiyalar aro xonandalar sonining teng bo'lishi;

b)Sifat jihatidan xonandalar imkoniyatining teng bo'lishi; v)Temr jihatidan har bir partiyadan xonandalarning teng bo'lishi.

Badiiy-organik - jamoa tarkibi va dirijyorning o'zaro bir-biriga mosligi. ansambl

Ritmik ansambl - ijroda ritmning buzilmasligi, ya'ni ijrochilarning usul jihatlama poyma-poylikka yo'l qo'ymasligi.

Dinamik - dinamik tushlarning o'zaro mutanosibligi ansambl

Tenor - erkaklarning yuqori ovozi.

Bas - erkaklarning pastki ovozi.

Soprano - ayollarning yuqori ovozi.

Alt - ayollarning pastki ovozi.

Diskant - o'g'il bolalarning yuqori ovozi.

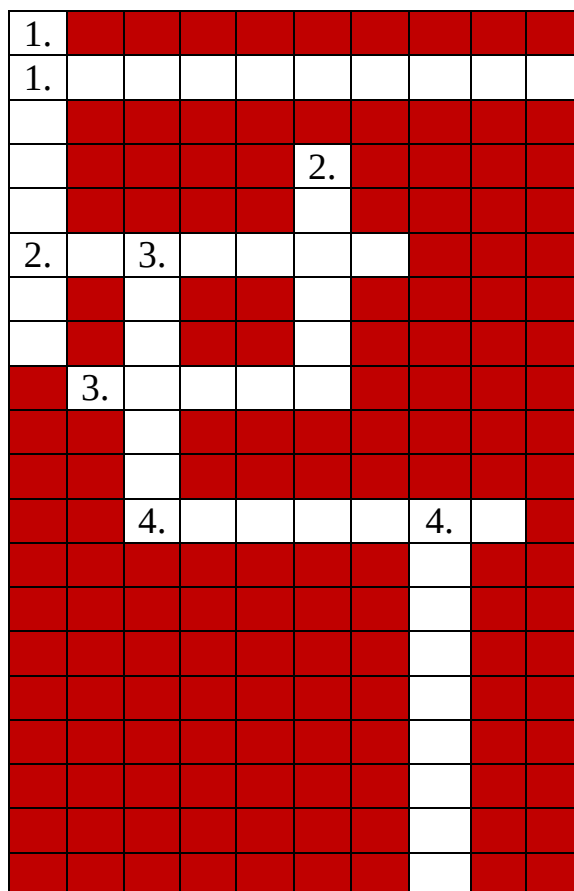
Dirijyorlik - dirijyorning qo'llari va oyoqlari, gavda va bosh holatlarining apparati to'g'riligi.

TARQATMA MATERIALLAR

O'quv yili boshidan shu kungacha o'zlashtirgan bilimlaringizni mustahkamlash uchun quyidagi musiqiy krossvord boshqotirmasini yyechig.

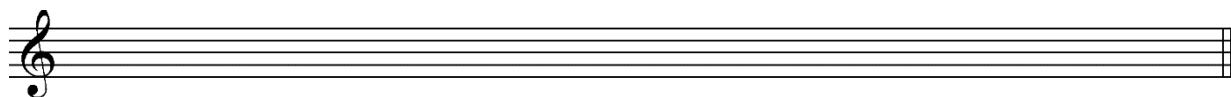
MUSIQIY KROSSVORD

“Fortepiano uchun ...” krossvordi

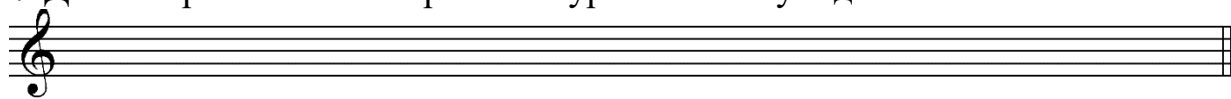

Izohlar: a) lotin alifbosidagi undosh qo 'sh harflar alohida kataklarga yoziladi;
b) musiqachilarning faqat familiyasi kiritilgan.

1. Қуйидаги товушлардан пастга томон хроматик бутунлар тузинг до, соль, ре, ми, ля, до.

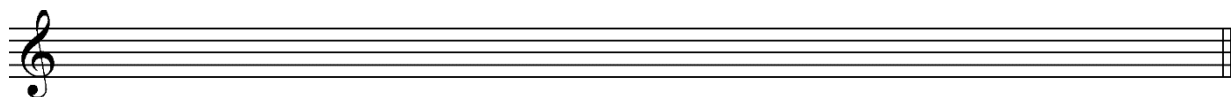

2. До мажор гаммасини гармоник турини нота йўлида ёзинг

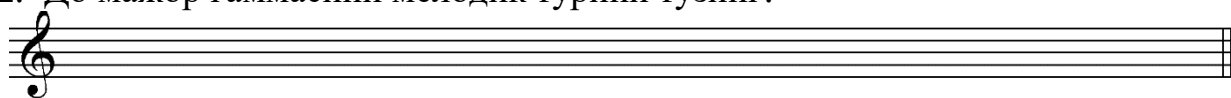

2-

1. F-dur гармоник турини ёзиб кўрсатинг ва куйлаб беринг.

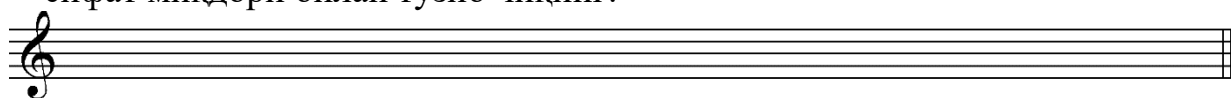

2. До мажор гаммасини мелодик турини тузинг.

3-

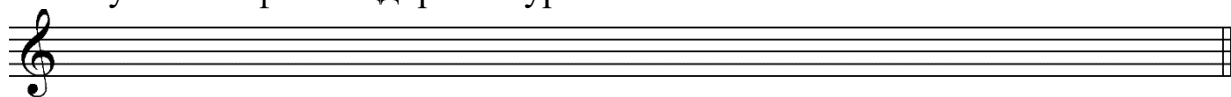
1. Юқори томон берилган товушлардан кат2, кич 6, соф 4, кат 3, орт 1, кам 7 сифат миқдори билан тузиб чиқинг.

2. Берилган нотадан соф 1, кич3, соф 8 интерваалларини тузинг

4-

1. Берилган интервал кат3 ни е, g, fis, ces, b товушлардан юқори томон тузинг сифат миқдорини кўрсатинг.

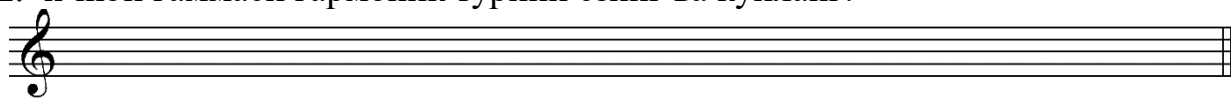

2. Ре мажор тоналлигини гармоник турини тузинг

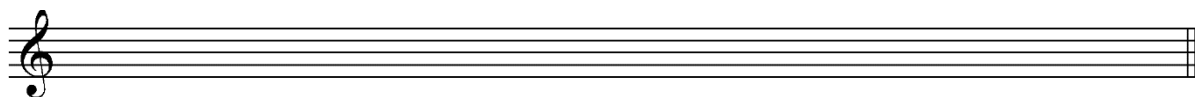

5-

1. h-moll гаммаси гармоник турини ёзинг ва куйланг.

2. Бас калитида берилшган ноталарни ёзинг ми, до, фа, ре,

6-

1. Нота йўлида cis, es, ais, disis, ges, b товушларида ифодалаб беринг.

2. Чорак ва нимчорак ноталарни ифодаланг

7-

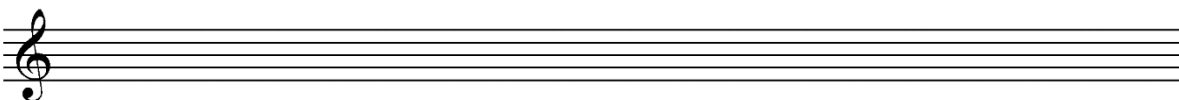
1. Қуйидаги товушларга тенг келадиган энгармоник товушларни ёзинг.

2. Паузалар ҳақида маълумот беринг

8-

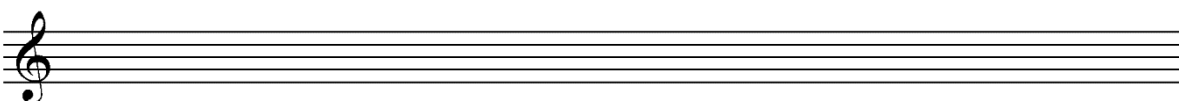
1. F-dur тонлигида асосий учтовушлик ва унинг айланмаларини тузинг.

2. Паузаларни нота йўлида ёзиб кўрсатинг

9-

1. B-dur гармоник турини ёзинг ва куйлаб беринг.

2. 2/4 ўлчови ҳақида гапиринг.

10-

1. Асосий поғоналарнинг ярим тонга кўтарилиши ва пасайтирилиши натижасида ҳосил бўлган ҳосила поғоналарини ҳарфий системада кўрсатинг ва нота билан ёзинг.

11-

1. Интерваллар сон ва сифат микдорини аниқланг.

12-

1. Мажор, минор, ортирилган ва камайтирилган учтовушликларни Дотовушидан тузинг.

13-

1. A-dur гаммаси мелодик турини ёзиб кўрсатинг ва куйлаб беринг.

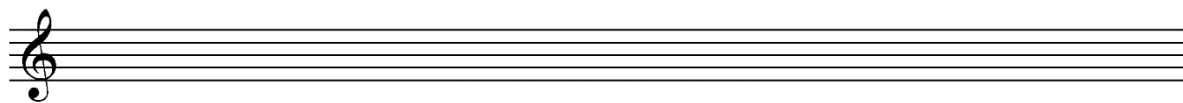
14-

1. .Ҳарфий ёзувдаги товушларни, as, Disis, ces, b, gis, e ноталари билан кўрсатинг.

15-

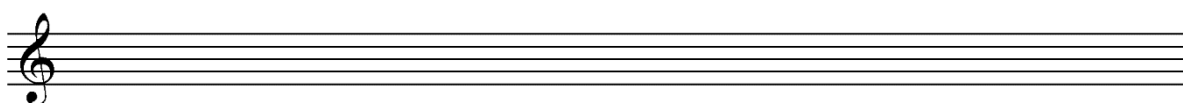
1. Юқори томон соль, до, ми, ля, си, фа товушларида хроматик бутун тонлар тузинг.

2. Метр ҳақида тушунча беринг.

16-

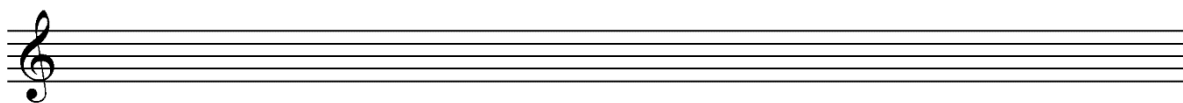
1. Пастга томон соф 5.кат 3.кич 2.орт 4 ни Д товушидан тузинг ва сифат микдорини ёзинг.

2. Ритм ҳақида гапиринг.

17-

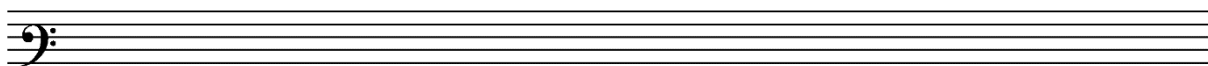
1. c- moll гармоник турини ёзинг ва куйлаб беринг.

2. Нуқтали ва икки нуқтали ноталарни изоҳланг.

18-

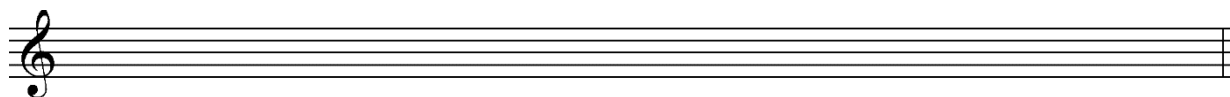
1. Қуйидаги товушларни Бас калитида ёзинг h, e, d, A, f, cis,

2. Такт олди нима.

19-

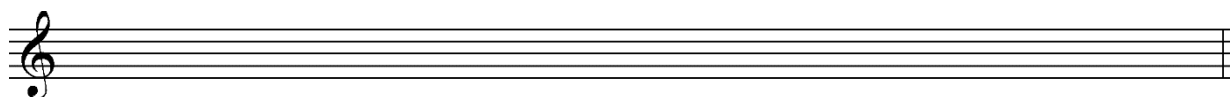
1. G, As, C, e, dis, b товушлар юқори томон Диатоник ярим тон тузинг

2. Фермата ҳақида айтинг

20-

1. E-dur тоналигида асосий учтовушликлар ва унинг айланмаларини ёзиб тузиб чиқинг

2. Синкопали тактларни кўрсатинг.

21-

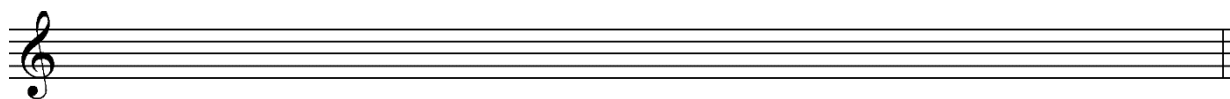
1. .Es-dur тонлиги мелодик турини тузиб чиқинг ва куйлаб беринг.

2. Темп нима?

22-

1. Нота чўзимларини паузалар тенглигини кўрсатинг

2. Вазмин темпларга мисол келтиринг.

23-

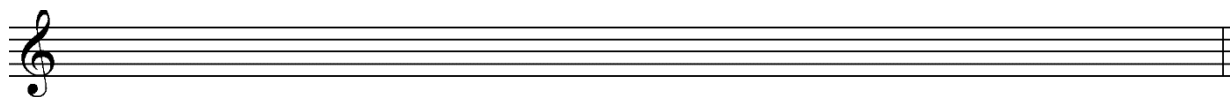
1. Ми, си, ре ,Ля , сол , До товушларидан пастга томон диатоник бутун тонлар тузинг

2. Тез тампларга миосл келтиринг

24-

1. Барча соф интервалларни D, A, Es товушларидан юқорига томон тузиб чиқинг.

2. Оддий ўлчовларни ёзинг

25-

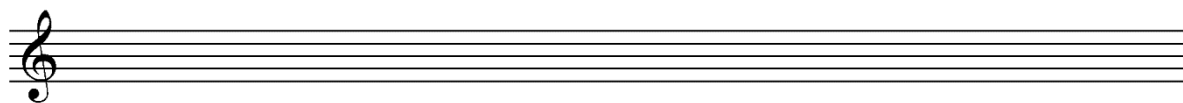
1. a-moll мелодик турини ёзиб чиқинг ва куйланг.

2. Мураккаб улчовларни ёзинг

26-

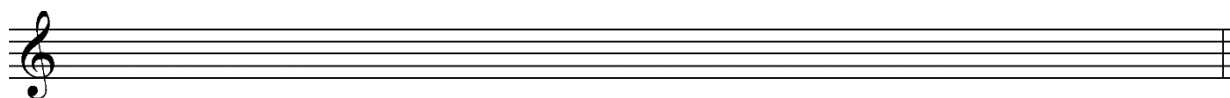
1.Альтерация белгилларини ёзинг ва харфий системада номини кўрсатинг.

2. Вокал мусикасида туркумланишни ёзинг

27-

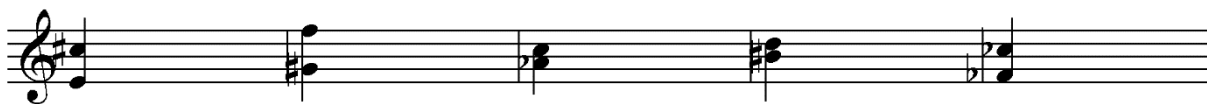
1. Юқори томон ля, ми, сол, до, фа товушлардан диатоник ярим тон тузинг.

2. Вазмин темп номларини ёзиб чиқинг.

28-

1. Берилган интерваллар сон ва сифат микдорларини аниқланг.

2. Товушларни энгармонизмини айтинг.

29-

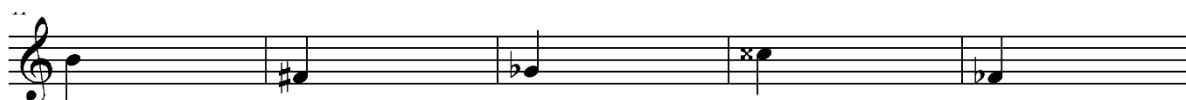
1. D-dur гармоник турини ёзинг ва куйлаб беринг.

2. Ўрта темпларга мисол келтиринг

30-

1. Кўрсатилган номалар тагига харфий тизим бўйича номини ёзиб чиқинг.

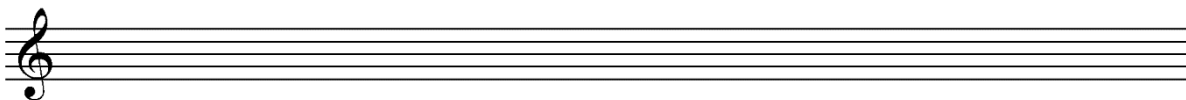

2. Оддий метрга мисоллар келтиринг

31-

1. Берилган товушларга тенг келадиган энгармоник товушлар ёзинг.

B, E, D, G, F, A, C.

2. Мусикий зарблар ҳақида айтинг

32-

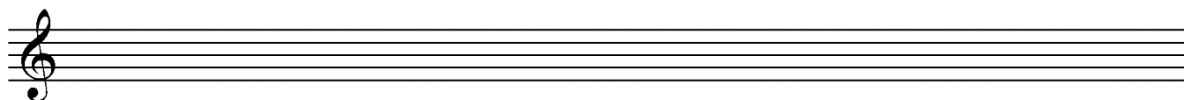
1. Юқори томон диатоник интерваллар тузинг ва сифат миқдорини кўрсатинг.

2. Диапазон деганда нимани тушунаси?

33-

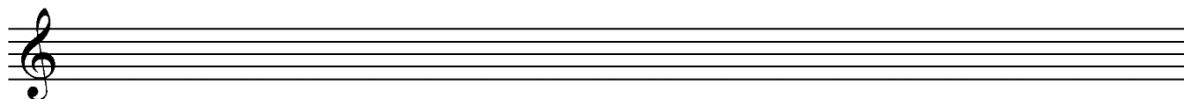
1. d-moll- мелодик турини ёзинг ва куйлаб беринг.

2. Аралаш ўлчовларга мисол келтиринг

34-

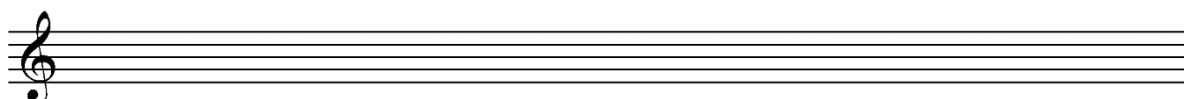
1. Нота чўзимини узайтирувчи белгиларни ёзиб чиқинг.

2. Ўзгарувчан ўлчовлар ҳақида айтинг.

35-

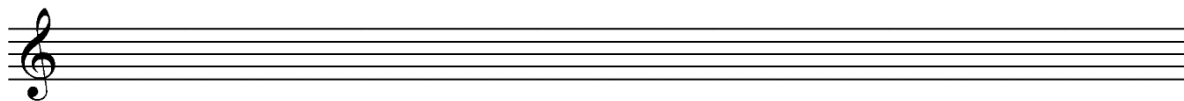
1. E, G, H, B товушлардан юқори ва паст томонга диатоник ярим тонлар тузинг.

2. Мураккаб ўлчовларга мисоллар ёзинг.

36-

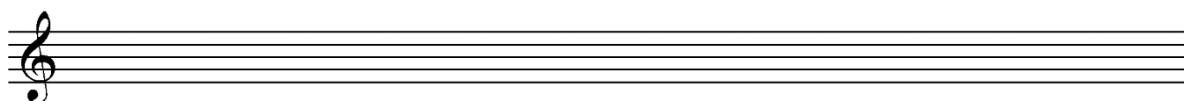
1. Интерваллар кич2, соф5, кат6, орт3, соф1, кич3, А, F, E товушларидан юқори томон тузинг.

2. Такт чизиғи нима?

37-

1. g-moll гармоник турини тузинг ва куйлаб беринг.

2. Чўзимларнинг эркин бўлинишига мисол ёзинг.

38-

1. Musiqa san'atining o'ziga xos xususiyati nimadan iborat?
2. Tovush deganda biz nimani tushunamiz?
3. Biz eshitadigan barcha tovushlarning fizik xususiyati bir xildami?
4. Musiqiy tovushlar qanday xususiyatlarga ega? Bu xususiyatlar nimaga bog'liq?
5. Shovqinli tovushlar qanday bo'ladi?

39

1. Obertonlar nima? Ularning hosil bo'lish sababi nimadan iborat?
2. Tabiiy tovushqator nima?
3. Musiqiy tovushqator nima?
4. Musiqiy tovushqatorning asosiy pog'onalari qanday nomlanadi?
5. Tovushqator asosiy pog'onalari nomlarining kelib chiqish tarixi qanday?

40

1. Oktava nima?
2. Oktavalarining nomlarini sanab bering. Ulardan qaysilari to`liq?
3. Registr nima?
4. Rezonans nima?
5. Temperatsiyalashgan soz deb nimaga aytiladi?

41

1. Yarim ton nima?
2. Butun ton nima?
3. Tovushqatorning asosiy pog`onalari nechta yarim ton bor?
4. Qanday pog`onalarga hosila pog`onalar deyiladi?
5. Hosila pog`onalarning nomlari qaerdan kelib chiqqan?

42

1. Diez so`zi nimani anglatadi?
2. Bemol so`zi nimani anglatadi?
3. Dubl-diez va dubl-bemol so`zlari nimani anglatadi?
4. Alteratsiya so`zi nimani anglatadi?
5. Butun va yarim tonlarning qanday turlari bor?

43

1. Diatonik yarim va butun tonlar xromatik yarim va butun tonlardan nimasi bilan farq qiladi?
2. Tovushlar engarmonizmi nima?
3. Tovushqatorning asosiy pog`onalari harfiy tizim bo`yicha qanday ifodalanadi?
4. Tovushqatorning hosila pog`onalari harfiy tizim bo`yicha qanday ifodalanadi?
5. Tovushlarni harfiy tizim bo`yicha yozishda oktavalar qanday qilib belgilanadi?

44

1. Nota yozuvining kelib chiqish tarixi qanday?
2. Kryuklar va nevmalar nima?

3. Zamonaviy nota yozuviga kim asos solgan?
4. Nota yozuvi nima?
5. Nota yozuvining asosiy elementlari nimalardan iborat?

45

1. Nota nima?
2. Nota belgisi nimadan iborat?
3. Tovushlarning turlicha cho`zimlari notalar bilan qanday yoziladi?
4. Asosiy tovush cho`zimlarini bildiruvchi barcha notalarni sanab bering.
5. Tovush balandligini yozish uchun nimalar qo`llaniladi?

46

1. Nota yo`li nima? U nimadan iborat?
2. Nota yo`lining chiziqlari qanday tartibda sanaladi?
3. Boshlang`ich chiziq nima?
4. Nota yo`lida notalar qanday joylashadi?
5. Qo`shimcha chiziqlar nima va ular qanday sanaladi?

47

1. Nota yo`lidagi notalarning tayoqchalari (shtillari)ning yozilish qoidasi qanday?
 - a) notalar alohida yozilganda qanday?
 - b) notalar guruhlanganda qanday?
2. Kalitlar nima? Ularning necha xil turi bor?
3. Hozirgi davrda kalitlarning qaysi turlari qo`llaniladi?
4. Fortepiano, skripka va violonchel uchun notalar qaysi kalitda yoziladi?
5. Qaysi asboblarda uchun notalar alt kalitda yoziladi? Tenor kalitida-chi?

48.

1. Alteratsiya belgilari nima? Ularni sanab bering.

2. Alteratsiya belgilari nota yo`lida qaerga yoziladi?
3. Tovush cho`zimlarini uzaytiruvchi qanday belgilar bor? Ularning ahamiyatini gapirib bering.
4. Pauza nima?
5. Pauza cho`zimplari qanday o`lchanadi?

49

1. Pauzalar qaerga va qanday yoziladi?
2. Ikki ovozli musiqani bitta nota yo`liga yozilish qoidasi qanday?
3. Fortepiano musiqasi qanday yoziladi?
4. Akkolada nima?
5. Ovoz yoki yakka cholg`u va fortepiano uchun musiqa qanday yoziladi?

50

1. Fortepianosiz turlicha tarkibdagi ansambllar uchun notalar qanday yoziladi?
2. Uch ovozli va to`rt ovozli xor musiqasi qanday yoziladi?
3. Xor, ansambl va orkestr musiqasini yozilish shakliga nima deyiladi?
4. Oktavaga ko`chirish belgisi qanday yoziladi?
5. Nota yozuvini qisqartirish uchun qanday belgilar ishlatiladi? Ularni sanab bering va har birini ahamiyatini tushuntiring.

51

1. Zarb nima?
2. Kuchli va kuchsiz hissalar nima?
3. Metr nima?
4. Takt va takt chizig`i nima?
5. Zatakt nima?

52

1. Oddiy metr deb qanday metrga aytiladi?
2. O`lchov nima?
3. Nota yozuvida o`lchov qanday ifodalanadi va u qaerda joylashadi?
4. Ikki hissali o`lchovlarning qanday turlari bor?
5. Uch hissali o`lchovlarning qanday turlari bor?

53

1. Alla breve nima?
2. Ikki va uch hissali metrlar orasida qanday farq bor?
3. Notalarning guruhlanishi deb nimaga aytiladi?
4. Oddiy metr va o`lchovlarda cho`zimlarni guruhlashning qanday qoidalari bor?
5. Murakkab metr qanday hosil bo`ladi?

54

1. Nisbiy kuchli hissa nima?
2. Murakkab o`lchovlarning qanday turlari bor?
3. Murakkab metr va o`lchovlarda cho`zimlarni guruhlashning qanday qoidalari bor?
4. Aralash metrlar qanday hosil bo`ladi?
5. Eng ko`p qo`llaniladigan aralash metrlarni sanab bering?

55

1. Aralash va murakkab metrlar o`rtasida qanday farqlar bor?
2. Aralash metr va o`lchovlarda cho`zimlarni guruhlashning qanday qoidalari bor?
3. O`zgaruvchan o`lchoqlar qanday bo`ladi? O`lchoqlarning almashishi qan-day tartibda va qaerda yoziladi?
4. Polimetriya nima?
5. Metr sanoqlari va dirijorlik ishoralarini ko`rsating.

56

1. Ritm deb nimaga aytiladi?
2. Sinkopa nima?
3. Sinkopaning qanday turlari bor?

4. Tovush cho`zimlarining erkin ravishda bo`linishi deb nimaga aytiladi?
5. Tovush cho`zimlarining erkin ravishda bo`linishidan qanday ritmik shakllar hosil bo`ladi?

57

1. Tovush cho`zimlarining asosiy va erkin ravishda bo`linishi orasida qanday farq bor?
2. Temp nima?
3. Templarning qanday asosiy guruhlari bor?
4. Vazmin templarga qanday templar kiradi?
5. O`rtacha templarga qanday templar kiradi?

58

1. Interval nima?
2. Oddiy intervallar deb qaysi intervallarga aytiladi?
3. Intervallarning pog`ona (son) miqdori qanday aniqlanadi?
4. Sifat miqdori-chi?
5. Uchtonlik nima?

59

1. Ortttirilgan va kamaytirilgan (xromatik) intervallar hosil bo`ladi?
2. Tarkibli intervallar qanday nomlarga ega?
3. Intervallar qaysi usullar bilan aylantiriladilar?

4. Konsanans va dissonans intervallarga qaysilari kiradi?
5. Intervallar engarmonizmi nima?

60

1. Lad nima?
2. Turg'un va noturg'un tovushlar deb qanday tovushlarga aytiladi?
3. Qanday ladga major ladi deyiladi?
4. Gamma nima?
5. Tabiiy major ladida pog'onalarining joylashish tartibi qanday bo'ladi?

MUSIQA NAZARIYASI TEST SAVOLLARI.

№ 1 Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan bo'limi-1 Qiyinlik darajasi- 1;

Musiqiy tovushlar deb qanday tovushlarga aytiladi?
--

Aniq balandlikga ega bo`lgan tovushlar
Aniq yoki noaniq balandlikga ega bo`lgan, yoqimli tovushlar
Quloqqa yoqimli har qanday tovush
Musiqas asboblarining tovushlari

№ 2. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-2; Fan bo`limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Musiqaviy tovushqatorda nechta asosiy pog`ona bor?
7 ta
5 ta
9 ta
3 ta

№ 3 Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi -2; Fan bo`limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Katta oktavaning tovushlari harfiy tizim bo`yicha qanday yoziladi?
Faqat katta harflar bilan
O`ng tarafining pastiga 2 raqami qo`yilgan katta harflar bilan
Faqat kichik harflar bilan
O`ng tarafining yuqorisiga 1 raqami qo`yilgan katta harflar bilan

№ 4. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan bo`limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Musiqaviy tovushqatorda nechta to`liq oktava bor?
7 ta
9 ta
5 ta
12 ta

№ 5. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan bo`limi-1; Qiyinlik darajasi- 4;

Birinchi oktavaning tovushlari harfiy tizim bo'yicha qanday yoziladi?
O'ng tarafining yuqorisiga 1 raqami qo'yilgan kichik harflar bilan
O'ng tarafining pastiga 1 raqami qo'yilgan kichik harflar bilan
O'ng tarafining yuqorisiga 1 raqami qo'yilgan katta harflar bilan
Faqat kichik harflar bilan

№ 6. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-2; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 1;

Kichik oktavaning tovushlari harfiy tizim bo'yicha qanday yoziladi?
Faqat kichik harflar bilan
O'ng tarafining pastiga 1 raqami qo'yilgan katta harflar bilan
O'ng tarafining yuqorisiga 1 raqami qo'yilgan katta harflar bilan
O'ng tarafining yuqorisiga 1 raqami qo'yilgan kichik harflar bilan

№ 7. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-1; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 1;

Diez so'zi nimani anglatadi?
Tovushni yarim ton yuqoriga ko'taradi
Tovushni bir ton yuqoriga ko'taradi
Tovushni yarim ton pasaytiradi
Alteratsiyalangan tovushlarni o'z holiga qaytaradi

№ 8. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-1; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 1;

Bemol so'zi nimani anglatadi?
Tovushni yarim ton pasaytiradi
Tovushni yarim ton yuqoriga ko'taradi
Tovushni bir ton pasaytiradi
Tovushni bir ton yuqoriga ko'taradi

№ 9. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-2; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 1;

Dubl-diez soʻzi nimani anglatadi?
Tovushni bir ton yuqoriga koʻtaradi
Tovushni bir ton pasaytiradi
Tovushni yarim ton pasaytiradi
Alteratsiyalangan tovushlarni oʻz holiga qaytaradi

№ 10. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-2; Fan boʻlimi-2; Qiyinlik darajasi- 1;

Dubl-bemol soʻzi nimani anglatadi?
Tovushni bir ton pasaytiradi
Tovushni bir ton yuqoriga koʻtaradi
Tovushni yarim ton pasaytiradi
Tovushni yarim ton yuqoriga koʻtaradi

№ 11. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-2; Fan boʻlimi-2; Qiyinlik darajasi- 1;

Bekar soʻzi nimani anglatadi?
Alteratsiyalangan tovushlarni oʻz holiga qaytaradi
Tovushni bir ton yuqoriga koʻtaradi
Tovushni yarim ton yuqoriga koʻtaradi
Tovushni yarim ton pasaytiradi

№ 12. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan boʻlimi-3; Qiyinlik darajasi- 2;

Tovushlar engarmonizmi nima?
Balandligi bir xil, lekin nomlari turlicha boʻlgan tovushlar
Yonma-yon joylashgan ikkita pogʻona orasida hosil boʻlgan oraliq
Bitta pogʻonani alteratsiyalash natijasida hosil boʻlgan oraliq
Alteratsiyalangan tovushlarni oʻz holiga qaytaradi

№ 13. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan boʻlimi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Diatonik yarim ton nima?
Yonma-yon joylashgan ikkita pog`ona orasida hosil bo`lgan yarim ton
Bitta pog`onani alteratsiyalash natijasida hosil bo`lgan yarim ton
Balandligi bir xil, lekin nomlari turlicha bo`lgan tovushlar orasi

№ 14. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Xromatik yarim ton nima?
Bitta pog`onani alteratsiyalash natijasida hosil bo`lgan yarim ton
Balandligi bir xil, lekin nomlari turlicha bo`lgan tovushlar orasi
Yonma-yon joylashgan ikkita pog`ona orasida hosil bo`lgan yarim ton
Alteratsiyalangan tovushlarni o`z holiga qaytaradi

№ 15. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Berilgan misoldagi diatonik yarim tonlarni toping?
1.5.8.10
2.4.5.7
1.5.6.9
4.7.8.9

№ 16. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 3;

Zamonaviy nota yozuviga kim asos solgan?
Gvido d'Aretstso
Platon
Forobiy
Komil Xorazmiy

№ 17. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Nota yozuvida tovush cho`zimi qanday belgilanadi?
Turlicha nota belgilari bilan
Alteratsiya belgilari yordamida
Kalitlar va nota yo`li yordamida
Dinamik iboralar yordamida

№ 18. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-2; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Dinamik iboralar yordamida
Do kaliti
Soprano kaliti
Metstso-soprano kaliti
Alt kaliti

№ 19. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-1; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Bitta yarim notada qancha o`n oltitalik bor?
8 ta
16 ta
4 ta
6 ta

№ 20. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-1; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Turlicha nota belgilari bilan tovushni qaysi xususiyatini tasvirlash mumkin?
Tovush cho`zimini
Tovush balandligini
Tovush qattiq yoki sekinligini

Tovush tembrini

№ 21. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Alt kaliti qaysi tovushni o`rnini belgilaydi?

Birinchi oktava do tovushini

Birinchi oktava sol tovushini

Kichik oktava fa tovushini

Hozirgi davrda ishlatilmaydi

№ 22. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Nota yozuvida tovush balandligi qanday aniqlanadi?
--

Kalitlar va nota yo`li yordamida

Turlicha nota belgilari bilan

Alteratsiya belgilari yordamida

Dinamik iboralar yordamida

№ 23 Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-1; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Tovush cho`zimlarining erkin ravishda bo`linishidan nimalar hosil bo`ladi?
--

Triol, kvintol, sestol, septol, duol va kvartollar
--

Butun, yarim, chorak, nimchorak va o`n oltitalik notalar
--

Oddiy, murakkab, aralash va o`zgaruvchan o`lchovlar

Har xil cho`zimdagi pauzalar

№ 24. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 3;

Quyidagi kalitlarning umumiy nomini aniqlang?

Sol kaliti

Qadimiy frantsuz kaliti
Skripka kaliti
Mi kaliti

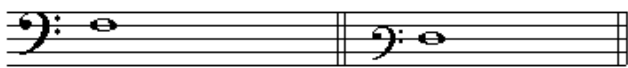
№ 25. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 3;

Tovush cho`zimini nima yordamida uzaytirish mumkin?
Keltirilgan belgilarni barchasi bilan
Liga bilan
Nuqta va qo`sh nuqta bilan
Fermata yordamida

№ 26. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 3;

Bas kaliti qaysi tovushni o`rnini belgilaydi?
Kichik oktava fa tovushini
Birinchi oktava sol tovushini
Hozirgi davrda ishlatilmaydi
Birinchi oktava do tovushini

№ 27. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Quyidagi kalitlarning umumiy nomini aniklang?

Fa kaliti
Bas kaliti
Bariton kaliti
Bas-profunda kaliti

№ 28. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Bitta butun notada qancha o`ttiz ikkitalik bor?
32 ta
16 ta
4 ta
6 ta

№ 29. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 3;

Takt nima?
Bir kuchli hissadan ikkinchi bir kuchli hissagacha bo`lgan oraliq
Metr hissalarining ma'lum bir cho`zimda ifodalanishi
Kuchli va kuchsiz hissalarining bir tekisda almashinib turishi
Metr va ritm zarblarining bir-biriga to`g`ri kelmay qolishi

№ 30. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 3;

Quyidagi qaysi qatorda faqat aralash o`lchovlar keltirilgan?
7/4; 5/4, 7/8, 5/8;
2/4, 3/8, 4/8, 4/4, 6/1, 4/2, 2/4;
4/4, 6/8, 12/8, 9/8, 4/8, 6/1, 9/2;
2/1, 3/1, 2/2; 3/2, 2/4, 3/8, 2/16;

№ 31. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 3;

Bitta chorak notada qancha o`ttiz ikkitalik bor?
8 ta
16 ta
4 ta
32 ta

№ 32. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Tovush cho`zimlarining erkin ravishda bo`linishidan nimalar hosil bo`ladi?
--

Triol, kvintol, sestol, septol, duol va kvartollar
Butun, yarim, chorak, nimchorak va o`n oltilik notalar
Oddiy, murakkab, aralash va o`zgaruvchan o`lchovlar
Har xil cho`zimdagi pauzalar

№ 33. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-2; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Quyidagi qatorlarning qaysi birida faqat oddiy o`lchovlar keltirilgan?
2/1, 3/1, 2/2; 3/2, 2/4, 3/8, 2/16.
2/4, 3/8, 4/8, 4/4, 6/1, 4/2, 2/4;
3/2, 6/4, 4/4; 5/4, 7/8, 6/8;
4/4, 6/8, 12/8, 9/8, 3/8, 2/1, 3/2;

№ 34. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Sinkopa nima?
Metr va ritm zarblarining bir-biriga to`g`ri kelmay qolishi.
Kuchli va kuchsiz hissalarining bir tekisda almashinib turishi.
Metr hissalarining ma'lum bir cho`zimda ifodalanishi.
Bir kuchli hissadan ikkinchi bir kuchli hissagacha bo`lgan oraliq.

№ 35. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-3; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

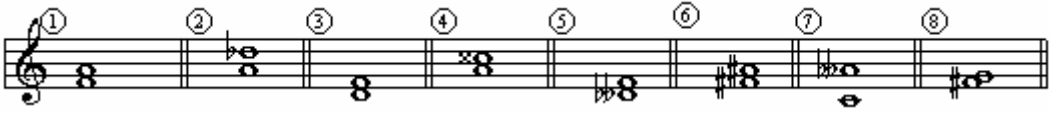
O`lchov nima?
Metr hissalarining ma'lum bir cho`zimda ifodalanishi.
Kuchli va kuchsiz hissalarining bir tekisda almashinib turishi.
Bir kuchli hissadan ikkinchi bir kuchli hissagacha bo`lgan oraliq.
Metr va ritm zarblarining bir-biriga to`g`ri kelmay qolishi.

№ 36. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Quyidagi qaysi qatorda faqat murakkab o`lchovlar keltirilgan
--

4/4, 6/8, 12/8, 9/8, 4/8, 6/1, 9/2;
2/4, 3/8, 4/8, 4/4, 6/1, 4/2, 2/4;
3/2, 6/4, 4/4; 5/4, 7/8, 6/8;
2/1, 3/1, 2/2; 3/2, 2/4, 3/8, 2/16;

№ 37. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 3;

Berilgan misoldagi xromatik (ort. va kamayt.) intervallarn toping?

2.4.5.7
5.6.7
5.6.8
3.5.7

№ 38. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 3;

Berilgan misoldagi engarmonik teng intervallar to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping?

6=4, 1=7
4=6, 6=7
1=3, 2=5
2=4, 4=5

№ 39. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 3;

Xarakterli intervallar qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
ort.2; kam.7; kam.4; ort.5
ort.4; kam.5; ort.2; kam.7

ort.3; kam.4; sof.5; kich.7

kam.7; ort.2; kam.3; ort.5

№ 40. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 3;

Berilgan misoldagi xromatik (ort. va kamayt.) intervallarni toping?

2. 4. 5. 7

1. 5. 7. 8

2. 4. 6. 7

2. 4. 6. 7

№ 41. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 3;

Berilgan misoldagi engarmonik teng intervallar to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping?

4=3, 6=7

4=6, 6=7

4=3, 5=7

4=6, 6=7

№ 42. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 3;

Xarakterli intervallar qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

3. ort.2; kam.7; kam.4; ort.5

ort.4; kam.5; ort.2; kam.7

kam.7; ort.2; kam.3; ort.5

ort.3; kam.4; sof.5; kich.7

№ 43. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-4; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 3;

Garmonik majorning xarakterli intervallari ladning qaysi pog'onalarida uchraydi?
--

III, VI, VII

I, IV, V

II, III, VI

IV, V, II

№ 44. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-4; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 3;

Turg'un interval deb qanday intervalga aytiladi

Ikkala tovushi ham turg'un, ya'ni tonika uchtovushligi tovushlaridan iborat interval
--

Bitta turg'un, bitta noturg'un tovushdan iborat interval
--

Ikkala tovushi ham noturg'un tovushdan iborat interval
--

Bitta turg'un, bitta noturg'un yoki ikkala tovushi ham noturg'un tovushdan iborat interval
--

№ 45. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-4; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 2;

Noturg'un interval deb qanday intervalga aytiladi?
--

Bitta turg'un, bitta noturg'un yoki ikkala tovushi ham noturg'un tovushdan iborat interval
--

Bitta turg'un, bitta noturg'un tovushdan iborat interval
--

Ikkala tovushi ham noturg'un tovushdan iborat interval
--

Ikkala tovushi ham turg'un, ya'ni tonika uchtovushligi tovushlaridan iborat interval
--

№ 46. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-4; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 1;

Do-major tonalligida quyidagi intervallardan qaysilari turg'un hisoblanadi?

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10.

2. 1; 3; 4; 7

2; 7; 5; 4.

2; 3; 4; 7; 8; 10

2; 5; 6; 8; 9; 10

№ 47. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Do-major tonalligida quyidagi intervallardan qaysilari noturg'un hisoblanadi?

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10.

4. 2; 5; 6; 8; 9; 10.

2; 7; 5; 4.

2; 3; 4; 7; 8; 10.

1; 3; 4; 7.

№ 48. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Tresiya nechta pog'onani o'z ichiga oladi?

3

4

5

6Musiqaiy nazariy fanlar o'qituvchisi fani.

№ 49. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi-2;

Uchta pog'onadan iborta interval nima deyiladi?

Tertsiya
Sekunda
Kvarta
Septima

№ 50. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Ucha pog'onadan iborta interval nima deyiladi?
Tertsiya
Sekunda
Kvarta
Septima

№ 51. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1 Qiyinlik darajasi- 2;

6 ta pog'onadan iborat interval nima deyiladi?
Seksta
Kvarta
Kvinta
Septima

№ 52. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Bitta pog'onadan iborat interval nima deyiladi?
Prima
Tertsiya
Oktava
Kvinta

№ 53. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Sof primaning belgilanishini ko'rsating

S1
S5
S4
S8

№ 54. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Orttirilgan sekundaning belgilanishini ko'rsating
Ort.2
Kam.7
Kam.5
Ort.4

№ 55. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Sof kvintaning belgilanishini ko'rsating.
S5
S4
S1
S8

№ 56. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi-2;

7 ta pog'onadan iborat interval nima deyiladi?
Septima
Kvinta
Tertsiya
Oktava

57 Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-14; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Sof kvartaning belgilanishini ko'rsating
--

S4
S5
S1
S8

№ 58. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Engarmonik teng tonalliklarni ko'qrsating.
Des dur - Cis dur
B dur - f moll
a moll - A dur
D dur - H dur

№ 59. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Engarmonik teng tonalliklarni ko'qrsating
fis moll – ges moll
As dur - f moll
ges moll - ais moll
C dur - G dur

№ 60. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 3;

Engarmonik teng tonalliklarni ko'qrsating
es moll – dis moll
As dur – ges moll
ges moll - Ais dur
C dur - G dur

№ 61. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 3;

Engarmonik teng tonalliklarni ko'qrsating
Ces dur – H dur
fis moll –es moll
As dur - f moll
ges moll - ais moll

№ 62. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi-3;

Dominanta sekstakkordi qanday belgilanadi?
D ₆
T ₆
S ₆
VI ₆

№ 63. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 3;

Septakkord nechta tovushdan iborat?
4 ta
1 ta
2 ta
Septakkord nechta tovushdan iborat?

№ 64. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Dominanta sekstakkordi ladning qaysi pog'onadan tuziladi?
VII
V
II
IV

№ 65. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 1;

Sekstakkordlarning bas ovozida qaysi tovush joylashadi?
Tertsiya
Prima
Sekunda
Kvinta

№ 66. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Kvartsekkordlar qaysi tovushdan boshlab tuziladi?
Kvinta
Prima
Tertsiya
Sekunda

№ 67. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-12; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Davriya nima?
Shakl
Pauza
Nota
Akkord

№ 68. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-12; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Davriyalardagi jummalarning chegarasini ko'rsatuvchi belgi nima deb ataladi?
Sezura
ovoz yo'nalishi
akkord joylashuvi
Kadentsiya

№ 69. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-12; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Kadensiya – bu ...
biror tuzilmani yakunlovchi garmonik davra
ikki tovushning oralig'i
uch tovushdan iborat ohangdoshlik
ladning balandligi

№ 70. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Turg'un pog'onalar qatorini ko'rsating.
I, III, V
II, III, IV
I, VI, VII
I, II, IV

№ 71. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 3;

Uch tovushdan iborat akkord nima deb ataladi?
Uchtovushlik
Nonakkord
Septakkord
Nonakkord

№ 72. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Uchtovushlikning asosiy tovushini ko'rsating.
Prima
Tertsiya
Sekunda
Septima

№ 73. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Uchtovushlikning pastdan ikkinchi tovushi nima deb nomlanadi?
Tertsiya
Prima
Kvinta
Septima

№ 74. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

1,5 tonli intervalni ko'rsating.
kichik tertsiya
kichik sekunda
katta septima
orttirilgan kvarta

№ 75. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-5; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

ort.2, kam7, kam.4, ort.5 qanday intervallar hisoblanadi?
Xarakterli
Diatonik
Tarkibli
engarmonik teng

№ 76. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

kat.3+kich.3 qanday uchtovushlikni tashkil qiladi?
Major
Minor
Orttirilgan

Kamaytirilgan

№ 77. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-6; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi-3;

kich.3+kat.3 qanday uchtovushlikni tashkil qiladi?
Minor
Major
Kamaytirilgan
Orttirilgan

№ 78. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Uchtovushlikning pastdan uchinchi tovushi nomini belgilang.
Kvinta
Prima
Tertsiya
Septima

№ 79. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Asosiy uchtovushliklar qatorini ko'rsating.
D,S,T
T,VII, II
T, S, III
VII,III,D

№ 80. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Uchtovushlikning nechta turi bor?
4 ta
1ta
2 a

3ta

№ 81. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 2;

Uchtovushlik nechta aylanmaga ega?
2 ta
1ta
3ta
4ta

№ 82. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 2;

Tonika sekstakkordining belgilanishini ko'rsating.
T_6
S_6
D_6
SII_6

№ 83. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Subdominanta sekstakkordi belgisini toping.
S_6
D_6
II_6
T_6

№ 84. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-1; Qiyinlik darajasi- 1;

Subdominanta uchtovushligi ladning nechanchi pog'onasidan tuziladi?
IV
III
V

VI

№ 85. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 1;

Dominanta uchtovushligi ladning nechanchi pog'onasidan tuziladi?
V
II
III
VII

№ 86. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 2;

Tonika sekstakkordi qaysi pog'onadan tuziladi?
III
I
VI
II

87. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 2;

Tonika sekstakkordi qaysi pog'onadan tuziladi?
III
I
VI
II

№ 88. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 2;

Tonika sekstakkordi qaysi pog'onadan tuziladi?
III
I
VI

II

№ 89. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-2; Qiyinlik darajasi- 2;

Dominantseptakkordning belgilanishini ko'rsating.
D ₇
S ₇
II ₆
VII ₆

№ 90. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 1;

Dominantseptakkord ladning nechanchi pog'onasidan tuziladi?
V
I
III
VI

№ 91. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-3; Qiyinlik darajasi- 1;

Dominantseptakkord qaysi akkordga yechiladi?
T
S
D
Dominantseptakkord qaysi akkordga yechiladi?

№ 92. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-4; Qiyinlik darajasi- 1;

D ₇ nechta aylanmaga ega?
3
0
1

2

№ 93. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-4; Fan bo'limi-4; Qiyinlik darajasi- 2;

D ₇ nechta aylanmaga ega?
3
0
1
2

№ 94. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-4; Qiyinlik darajasi- 2;

Dominantseptakkordni tashkil qiladigan intervallar izchilligini belgilang.
kat.3+kich.3+kich.3
kat.3+kat.3+kich.2
ort.2+kat.3
kich.3+kat.3

№ 95. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-4; Qiyinlik darajasi- 1;

Dominantkvintsekkordning belgilanishini ko'rsating
D ₅ ⁶
D ₇
D ₂
D ₃ ⁴

№ 96. Manba A.V.Vaxromeev Fan bobi-7; Fan bo'limi-4; Qiyinlik darajasi- 2;

Uchtovushlik nechta aylanmaga ega?
2 ta
1ta
3ta

4ta

№ 97. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-4; Qiyinlik darajasi- 3;

D ⁶ ₅ qaysi akkordga yechiladi?

T

S

D

II

№ 98. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-4; Qiyinlik darajasi- 1;

D ⁶ ₅ qaysi akkordga yechiladi?

T

S

D

II

№ 99. Manba A.V.Vaxromeev Fan bob-7; Fan bo'limi-4; Qiyinlik darajasi- 2;

Dominanttertskvartakkordning belgilanishini ko'rsating
--

D ⁴ ₃

D ₇

D ⁶ ₅

D ₂

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

ANIQ VA TABIIY FANLAR FAKULTETI

ART PEDAGOGIKA KAFEDRASI

“TASDIQLAYMAN”

O‘quv-uslubiy bO‘lim boshlig‘i

_____ **A.Abdunazarov**

2024-yil “ _____ ” _____

MUSIQA NAZARIYASI

(solfedjio, garmoniya, musiqiy asarlar tahlili)

FANI BO‘YICHA SILLABUSI

1-kurs kunduzgi ta’lim shakli uchun

Bilim sohasi: 100000 – Ta’lim

Ta’lim sohasi: 110000 – Ta’lim

Ta’lim yo‘nalishlari: 60110600- Musiqa ta’limi

NAMANGAN – 2024

Modul/fan sillabusi

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

60110600- Musiqa ta'limi

Fan:	Musiqa nazariyasi
Fan shakli:	Majburiy
Fan kodi:	MN.S1119
Yil:	1
Semestr:	1-2
Ta'lim shakli:	Kunduzgi
Mashg'ulot shakli va semestrdagi soatlar miqdori:	270
Ma'ruza	20 = 10/10
Amaliy mashg'ulot	40 = 20/20
Laboratoriya mashg'uloti	60 = 30/30
Seminar	-
Mustaqil ta'lim	150
Kreditlar miqdori:	10
Baholash shakli:	Yozma, test, og'zaki
Fan tili	O'zbek

Fanning maqsadi (FM)	
FM1	<i>Talabalarda musiqiy ifodalilikka nisbatan ongli tafakkurni</i>

	<i>tarbiyalash va uni idrok etish kobilyatini hosil qilish, talabalarning musikiy dunyoqarashini, idrokini shakllantirish va rivojlantirish, musiqiy-estetik didini tug'ri yunaltirish va boyitish, ijodiy qobiliyatlarini O'stirish; talabalarni musiqa uqituvchisi sifatida amaliy faoliyatga tayyorlashdan iborat.</i>
FM2	<i>Talabalarga musikiy ifodalilikning asosiy vositalarini tushunib yetishishlarida chuqur bilimlar berish xamda musiqiy-texnik kO'nikmalarni O'rgatish;</i>
FM3	<i>Kompozitorlik ijodining axamiyatli masalalari va asosiy muammolari bilan yaqindan tanishtirish hamda musiqa tizimi va unda muqim O'rin egallagan garmoniya haqida aniq tushunchalar berish;</i>
FM4	<i>Musiqiy asar shaklining tuzilishidagi asosiy qonuniyatlari, muhim musiqa elementlari, musiqiy rivojlanish printsiplari, shakldagi qismlar funktsiyasi bilan talabalarni tanishtirish va turli xil musiqiy shakllarni tahlil qilish malakalarini shakllantirish</i>
FM5	<i>Talabalarning musiqiy fikrlash, musiqiy eshitish, sof intonatsiyani xis eta olish qobiliyatlarini va musiqiy xotirasini shakllantirish, ularda lad, ritm, temp va uslub tuygusini tarbiyalash hamda O'zlashtirgan bilimlarini amaliyotda qO'llay olishga O'rgatishdir.</i>
FM6	Boshlang'ich garmoniya kursi nazariyasi faninig kasbiy faoliyatga oid masalalarini ongli ravishda tadqiq etish, muammolar yechimini topishda garmoniyaning imkoniyatlari mohiyatini tushuntirish va ularni qO'llay olishga O'rgatishdir.

Fanni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan tayanch bilimlar	
1.	Musiqa elementar nazariyasidan musiqa san'at maktablarida, maxsus san'at maktablarida olgan boshlang'ich bilimlar.
2.	Musiqa elementar nazariyasidan ixtisoslashgan maxsus maktablarda va kollejlarda musiqa ta'limi yO'nalashida olgan boshlang'ich bilimlar.

Ta'lim natijalari (TN)

	Bilimlar:
TN1	Musiqiy tizim, tovush, lad, tonallik, interval, akkord, alteratsiya, xromatizm, modulyatsiya, kuy, xalq lادلari, turli xil major va minor gammalar, kvarta-kvinta doirasi, intervallar, akkordlar, transpozitsiya, tonalliklar pogonadoshligi, xromatizm, xromatik gamma, modulyatsiya va ogishma, musika bezaklari;
TN2	Garmoniyaning asosiy konun koidalari, akkordlarning laddagi garmonik funktsiyalarini, stilistik xususiyatlarini bilishlari, musika asarlarini garmonik tahlil qilish usullari;
TN3	Musikiy shaklling muxim elementlari; musikaning asosiy rivojlantirish printsiplari; shakl qismlarining funktsiyalari; bayon etish turlari va xar bir shakl turining tuzilish konunkoidalari;
TN4	Solfedjioning amaliy ahamiyati tushunish, bir va ikki ovozli kuylarni sof intonatsiyada kuylash, musikiy diktant yozish, musika elementlarini tinglab aniklash, kuyga akkompaniment tuzish konun-koidalari xdkida <i>tasavvur va bilimga ega bulishi</i> ,
TN5	Major va minorlarning tabiiy, garmonik, melodik gammalarini, tovushdan va tonallikda intervallarni, akkordlar yechilishlarini, xar xil tovushlardan xalk musika lادلari tovushkatorlarini, berilgan tonallikda intervallar va akkordlar ketma-ketligini, diatonik sekvensiyalarni, major va minor xromatik gammalarini yozma ravishda va fortepianoda tuzish;
TN6	O'tilgan akkordlarni to'rt ovozli tuzilmada xar xil tonalliklarda tuzish, akkordlar ni kushishda ovoz yunalishi konun-koidalarga amal qilish , berilgan kuy yoki basni garmoniyalash, berilgan akordlar bellgilanishlariga xar ab akkordlar ketma-ketligini tuzish va fortepianoda chalish; oddiy shakldagi asar ni yoki asar parchasini garmonik tahlil qilish ;
TN7	Berilgan musikiy asarda shaklning turi, bayon turi, rivojlantirish tamoyillarini bilib, tahlil qilinaotgan asarda ularning ahamiyatini kursatib, x,ar xil tipdagi shakllarning uziga xos xususiyatlarini ajratish; xar-bir asosiy qismni va qismlarning bir-biriga umumiy boglanishini tahlil qilishi; musikiy mavzular tarkibi, ularning bir xilligi yoki xar ama-qarshiligi, xarakteri va mazkur xarakterga erishish vositalaridan foydalanish
TN8	Kuyning ayrim elementlari O'zaro musobatlari, kupincha xalk musika ijodidan keng urin olgan lad-garmonik vositalarining konuniyatlarini, asarning ibora, jumla va boshka qismlarga bulinishini xis etish, turli xildagi major va minor gammalar, intervallar, akkordlar, xalk lادلarini kuylash va tinglab aniklash <i>ko'nikishlariga ega bo'lishi</i> ,
TN9	intervallar, akkordlar, gammalar tuzish; uncha katta bulmagan musika asarlarining ladi, tonalligi aniqlab, obrazlar xarakterini tahlil qilish ;
TN10	berilgan kuy yoki bas ovozini garmoniyalash; akkordlar ketmaketliklarini (tsifrovka) davriya shaklida chalib berish; oddiy shakldagi asarni yoki asar parchasini garmoniya jixdtidan tahlil qilish ; xar kanday shakldagi asarni tahlil qilish ;
TN11	sof, ma'noli, tugri me'yorda, xarakterga mos, dinamik belgilarga e'tibor bergan xolda bir, ikki ovozli xalk, klassik va zamonaviy yulidagi asarlar namunalarini solfedjiolash, ularni eshitib turib notaga solish, davriya shaklidagi otilgan akkordlardan tuzilgan ketma-ketliklar kuylash; xromatik tovushlari mavjud bir tonalli va modulyatsiyalovchi bir ovozli xam da gomofon-garmonik va polifonik uslubdagi kup ovozli namunalar kuylash; interval, akkord, lادلarni tinglab aniklash; berilgan kuyni transpozitsiya kilib kuylay olish; bir va ikki ovozli melodik diktant, intervalli diktantlar yozish <i>malakasiga ega bo'lishi kerak</i> .

Fan/modul mazmuni		
Mashg`ulot shakli: Ma`ruza mashg`ulot (M)		
No	1-SEMESTR	Dars soati
	<i>“Musiqi elementlari nazariyasi” kursi</i>	
M1	Musiqiy tizim. Nota yozuvi tizimi. Ritm. Oddiy metr. Murakkab metr va boshqa turlari . Temp.	2
M2	Lad. Major ladi va tonalliklari. Minor ladi va tonalliklari.	2
M3	Parallel, nomdosh, engarmonnk tent tonalliklar. Xalq musiqasi ladlari.	2
M4	Intervallar. Tabiiy major va minor intervallari. Garmonik major va minor intervallari. Xromatik intervallar yechilishi	2
M5	Xromatik (orttirilgan va kamaytirilgan) xarakterli intervallar. Intervallar engarmonizmi.	2
	Jami	10
	2-SEMESTR	Dars soati
M1	Akkord. Uchtovushlik va uning turlari. Ladning asosiy va yondosh uchtovushliklari	2
M2	Septakkord va uning turlari. Dominantseptakkord	2
M3	Yetakchi septakkord. Subdominantseptakkord	2
M4	Tonalliklar pog`onadoshligi. Alteratsiya va xromatizm. Modulyatsiya va ogishma. Transpozitsiya.	2
M5	Kuy sintaksisi. Musiqi bezaklari va ijrochilik uslublari	2
	Jami	10
	Umumiy soat (ma`ruza)	20
Mashg`ulot shakli: Amaliy mashg`ulot (A)		
1-SEMESTR		
No	<i>“Musiqi elementlar nazariyasi” kursi</i>	Dars soati
A1	Musiqiy tizim elementlari. Nota yozuvi elementlari.	2
A2	Nota chuzimlarnng asosiy va erkin ravishda bulinishi.	2
A3	Lad (major va minor ladi).	2
A4	Parallel, nomdosh, engarmonik teng tonalliklar.	2

A5	Xalq musiqasi ladlari.	2
A6	Oddiy va tarkibli intervallar.	2
A7	Intervallar aylanishi.	2
A8	Xromatik intervallar. Intervallar engarmonik teng ligi	2
A9	Tabiiy major va minor intervallari va ularning yechilishi	2
A10	Xarakterli intervallar va ularning yechilishi. Xromatik intervallar yechilishi.	2
Jami		20
№	2-SEMESTR	Soat
A1	Akkord. Uchtovushlik turlari va aylanmalari.	2
A2	Major va minorning asosiy va yondosh uchtovushliklari, ularning aylanmalari va yechilishi..	2
A3	Septakkord. Dominantseptakkord, uning aylanmalari va yechilishi	2
A4	Etakchi septakkord, uning turlari, tuzilishi, aylanmalari va yechilishi.	2
A5	Ikkinchi pog'ona septakkordi, uning aylanmalari va yechilishi	2
A6	Al teratsiya va xromatizm. Xromatik gamma tuzilishi.	2
A7	Modulyatsiya va ogishma.	2
A8	Transpozitsiya	2
A9	Kuy tuzilishi tahlili.	2
A10	Musiqqa bezaklari va ijrochilikning O'ziga xos uslublari.	2
Jami		20
Umumiy soat (amaliy)		40
Mashg'ulot shakli: Laboratoriya mashg'ulot (L)		
№	1-SEMESTR	soat
L1	Intonatsion mashqlar kuylash, solfedjiolash	2
L2	Notanish notali matnni O'qib kuylash	2
L3	Tinglab aniklash, musiqiy diktant yozish.	2
L4	Major ladida ishlash	2
L5	Minor ladida ishlash	2
L6	Transpozitsiya qilib kuylash	2

L7	Parallel va nomdosh tonalliklarda ishlash	2
L8	Intervallarni tovushdan tuzib, kuylash	2
L9	Intervallarni tonalliklarda tuzib, yechilishlari bilan kuylash	2
L10	Xarakterli intervalarni tovushdan tuzib, yechilishlari bilan kuylash	2
L11	Xarakterli intervalar tonalliklarda tuzib, yechilishi bilan kuylash	2
L12	Xromatik intervallarni tonalliklarda tuzib, yechilishlari bilan kuylash	2
L13	Xromatik intervallarni tonalliklarda tuzib, yechilishlari bilan kuylash	2
L14	Diatonik sekvenssiyalar tuzib kuylash	2
L15	Diatonik sekvenssiyalar tuzib kuylash	2
Jami		30
№	2-SEMESTR	Soati
L1	Uchtovushliklarni tovushdan tuzib kuylash	2
L2	Uchtovushliklar va aylanmalarini tovushdan tuzib kuylash	2
L3	Diatonik sekvenssiyalar tuzib kuylash	2
L4	Melodik bir ovozli diktant yozish.	2
L5	Asosiy uchtovshliklar va aylanmalarini tovushdan yechilishlari bilan kuylash	2
L6	Asosiy uchtovshlik va aylanmalarini tonallikda yechilishlari bilan kuylash	2
L7	Ikki ovozli melodik diktant yozish.	2
L8	Septakkordlar. Dominantseptakkord va uning aylanmalarini kuylash	2
L9	Etakchi septakkordni tovushdan va tonallikda yechilishi bilan kuylash	2
L10	Subdominantseptakkordni tovushdan va tonallikda yechilishi b-n kuylash	2
L11	Garmonik - intervalli yoki akkordli diktant yozish.	2
L12	Bir ovozli kuylar ustida ishlash	2
L13	Ikki ovozli misollar ustida ishlash	2
L14	Garmonik solfedjio - akkordar ketma-ketliklari ustida ishlash	2
L15	Xalq ladlari ustida ishlash	2
Jami		30
Umumiy soat (laboratoriya)		60

Mashg`ulot shakli: Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil O'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan nota daftarida musiqa elementlarini tuzish va kuylash, kuy va bas ovozlari garmoniyalash, asarlarni tahlil qilish, ularni fortepianoda chalib taqdimot qilish tavsiya etiladi.		
Musiqa nazariyasi kursi		
№	1-2-SEMESTRLAR	Soati
MT1	<i>Musiqiy tizim. Nota yozuvi tizimi elementlari</i>	10
MT2	<i>Ritm turlari. Metr turlari. Temp atamaları.</i>	10
MT3	<i>Major va minorning garmonik va melodik turlari</i>	10
MT4	<i>Oddiy va tarkibli intervallar. Intervallar aylanishi. Xromatik intervallar.</i>	10
MT5	<i>Intervallarning engarmonik tengligi.</i>	10
MT6	Tabiiy major va minor intervallari va ularning yechilishi	10
MT7	Xarakterli intervallar va ularning yechilishi	10
MT8	Uchtovushlik turlari va uning aylanmalari.	10
MT9	Asosiy va yondosh uchtovushliklar, ularning aylanmalari. Akkordlar ketma-ketliklari.	10
MT10	Septakkordlar.	10
MT11	Akkordlar engarmonik tengligi. Akkordlar ketma-ketliklari	10
MT12	Tonallikni aniqlash.	10
MT13	Transpozitsiya turlari	10
MT14	Major va minorning xromatik gammalari	10
MT15	Kuy tuzilishining tahlili Musiqa bezaklari va ijrochilik uslublari.	10
	Jami	150
1.	Ta'lim texnologiyalari va metodlari: Ma'ruzalar - interfaol keys-stadilar; seminarlar (mantiqiy fiklash, tezkor savol-javoblar); guruhlarda ishlash; taqdimotlarni qilish; individual loyihalar; jamoa bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar.	

	Amaliy mashg'ulotlarda - mavzularga oid masalalar yechish, amaliy kuzatish, chalish va kuylash amallari bajariladi. Laboratoriya mashg'ulotlari - multimediya qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada har bir akadem. guruhga alohida O'tiladi. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida O'tiladi. "Munozara" texnologiyasi ishlatiladi, savollar mazmuni O'qituvchi tomonidan belgilanadi. KO'rgazmali materiallar va axborotlar multimediya qurilmalari yordamida amallar bajariladi. Mustaqil ishlar-quyidagi turlarda amalga oshirilishi tavsiya etiladi: - esse – dolzarb mavzu bo'yicha shaxsiy fikrini tanqid, publitsistik va boshqa janrlarda elektron bayon qilish; - dokladlar tayyorlash; - konspekt yozish; - glossariy tuzish; - individual va guruhliy O'quv loyihasi; - keys-topshiriqlarini bajarish; - mavzuli portfoliolar tuzish; - axborot-tahliliy materiallar bilan ishlash; - manbaalar bilan ishlash; - infografika tuzish; - chizma-tasviriy modellar (intellekt-kart, freym, mantiqiy graf va h.k.) yaratish; - multimediali taqdimotlar yaratish; - darslarning metodik ishlanmalarini tayyorlash; - darsdan tashqari mashg'ulotlar ishlanmalarini tayyorlash; ta'lim yo'nalishi(mutaxassislik)ning xususiyatidan kelib chiqqan holda mustaqil ishlarning boshqa turlaridan foydalanish mumkin.
2.	Fan O'qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetentsiyalar) Fanni O'zlashtirish natijasida talaba: • <i>musiqiy tizim, tovush, lad, tonallik, interval, akkord, alteratsiya, xromatizm, modulyatsiya, kuy, xalq lادلari, turli xil major va minor gammalar, kvarta-kvinta doirasi, intervallar, akkordlar, transpozitsiya, tonalliklar pogonadoshligi, xromatizm, xromatik gamma, modulyatsiya va og'ishma, musiqa bezaklari;</i> • <i>garmoniyaning asosiy qonun qoidalarini, akkordlarning laddagi garmonik funktsiyalarini, stilistik xususiyatlarini bilishlari, musiqa asarlarini garmonik tahlil qilish usullari;</i> • <i>musiqiy shaklining muhim elementlari; musiqa qonun-qoidalarini, musiqa rivojlantirish printsiplari; shakl kismlarining funktsiyalari; bayon etish turlari va har bir shakl turining tuzilish qonun qoidalarini;</i> • <i>solfejning amaliy ahamiyati tushunish, bir va ikki ovozli kuylarni sof intonatsiyada kuylash, musikiy diktant yozish, musiqa elementlarini tinglab aniqlash, kuyga akkompaniment tuzish qonun-qoidalarini haqida</i>

	<i>tasavvur va bilimga ega bo'lishi,</i> • <i>major va minorlarning tabiiy, garmonik, melodik gammalarini, tovushdan va tonallikda intervallarni, akkordlar yechilishlarini, har xil tovushlardan xalq musiqa lادلari tovushqatorlarini,</i> berilgan tonallikda intervallar va akkordlar ketma-ketligini, diatonik sekvensiyalarni, major va minor xromatik gammalarini yozma ravishda va fortepianoda tuzish; • O'tilgan akkordlarni to'rt ovozli tuzilmada har xil tonalliklarda tuzish, akkordlar ni qo'shishda ovoz yunalishi qonun-qoidalariga amal qilish, berilgan kuy yoki basni garmoniyalash, berilgan akordlar bellgilanishlariga qarab akkordlar ketma-ketligini tuzish va fortepianoda chalish; oddiy shakldagi asar ni yoki asar parchasini garmonik tahlil qilish; • berilgan musiqiy asarda shaklning turi, bayon turi, rivojlantirish tamoyillarini bilib, tahlil kilinayotgan asarda ularning ahamiyatini ko'rsatib, har xil tipdagi shakllarning uziga xos xususiyatlarini ajratish; har-bir asosiy qismni va qismlarning bir-biriga umumiy bog'lanishini tahlil kilishi; musiqiy mavzular tarkibi, ularning bir xilligi yoki qarama-qarshiligi, xarakteri va mazkur xarakterga erishish vositalaridan foydalanish; • kuyning ayrim elementlari O'zaro musobatlari, ko'pincha xalq musiqa ijodidan keng O'rin olgan lad-garmonik vositalarining qonuniyatlari, asarning ibora, jumla va boshqa qismlarga bo'linishini xis etish, turli xildagi major va minor gammalar, intervallar, akkordlar, xalq ladlarini kuylash va tinglab aniqlash kuniklshlariga ega bo'lishi; • intervallar, akkordlar, gammalar tuzish; uncha katta bo'lmagan musiqa asarlarining ladi, tonalligi aniqlab, obrazlar xarakterini tahlil qilish; • berilgan kuy yoki bas ovozinii garmoniyalash; akkordlar ketma-ketliklarini (tsifrovka) davriya shaklida chalib berish; oddiy shakldagi asarni yoki asar parchasini garmoniya jixatidan tahlil qilish; har qanday shakldagi asarni tahlil qilish; • sof, ma'noli, tugri me'yorda, xarakterga mos, dinamik belgilarga e'tibor bergan holda bir, ikki ovozli xalq, klassik va zamonaviy yo'lidagi asarlar namunalarini solfedjiolash, ularni eshitib turib notaga solish, davriya shaklidagi O'tilgan akkordlardan tuzilgan ketma-ketliklar kuylash; xromatik tovushlari mavjud bir tonalli va modulyatsiyalovchi bir ovozli hamda gomofon-garmonik va polifonik uslubdagi ko'p ovozli namunalar kuylash; interval, akkord, ladlarni tinglab aniqlash; berilgan kuyni transpozitsiya qilib kuylay olish; bir va ikki ovozli melodik diktant, intervalli diktantlar yozish malakasiga ega bo'lishi kerak.
3.	Qoldirilgan darslarni O'zlashtirish talablari Dars qoldirgan talaba O'z vaziyatini yozma holda O'zi O'qiyotgan fakultet dekani /O'rinbosariga habar beradi va fakultet dekani /O'rinbosari vaziyatni sababli deb topsagina qoldirilgan dars Hemis tizimidagi jurnalga dekanat tomonidan sababli deb kiritiladi, so'ng talabaga fan bo'yicha qoldirgan mavzuni O'zlashtirish uchun yozma ruxsat beradi. Ushbu ruxsatnoma nusxasini talaba fan O'qituvchiga darsni qoldirishdan oldin taqdim etadi. Talaba sababli yoki sababsiz dars qoldirishidan qat'iy nazar qoldirilgan dars uchun tayinlangan O'quv materiallari va vazifalar bo'yicha kamida 10 ta slayddan iborat taqdimot tayyorlab keying dars boshlangunga qadar topshirishi va yangi dars boshida tayyorlagan taqdimotni 2-4 minutlik himoya qilishi lozim. Eslatma: auditoriya dars soatini

	talaba sababli maksimum 8 soatgacha qoldirish mumkin (Izoh: ushbu soatlar auditoriya dars soatiga nisbatan O'zgarishi mumkin). Dars qoldirgan talaba uchun namunaviy savollar: 1. Siz dars mavzusi bo'yicha qanday yangi bilimlarni O'zlashtirdingiz (kamida 10 ta) 2. Mavzu doirasida avvaldan nimalarni bilardingiz va bu bilimlar mavzuni O'zlashtirishga qanday yordam berdi? 3. Mavzuni O'rganishda siz uchun uchun qiyin va oson juhatlar nimada? 4. Kelgusida ushbu mavzu bo'yicha bilim va ko'nikmalarni qanday foydalanasiz? (Javob varag'ida har bir savol va uning javobi ko'rsatilsin).
4.	Kreditlarni olish uchun talablar: Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la O'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, O'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va joriy, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo'yicha elektron ishni topshirish. Fan bo'yicha talabalar bilimini baholash va nazorat qilish mezonlari Joriy nazorat: Talabaning amaliy, laboratoriya mashg'ulotlari va mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarishi, shuningdek uning ushbu mashg'ulotlardagi faolligi, hamda topshiriqlarni O'z vaqtida to'g'ri bajarganligini fan O'qituvchisi tomonidan baholab boriladi. Talabaning har bir amaliy va laboratoriya mashg'ulotida bajargan topshiriqlari va bilimi quyidagi mezonlar asosida baholanadi: - talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qO'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha topshiriqni to'g'ri bajaradi va tasavvurga ega deb topilganda — 5 (a'lo) baho; - talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qO'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda — 4 (yaxshi) baho; - talaba olgan bilimini amalda qO'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda — 3 (qoniqarli) baho; - talaba fan dasturini O'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda — 2 (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi.
5.	Oraliq nazorat: Oraliq nazorat semestr davomida Sillabusning tegishli bo'limi tugagandan keyin talabaning bilim va amaliy ko'nikmalarini baholash maqsadida O'quv mashg'ulotlari davomida O'tkaziladi.

	Oraliq nazorat bir semester davomida test asosida 1 marta O'tkaziladi. Oraliq (ON) nazorat turlaridagi test mezon: Agar talaba 60 ta testdan 60-54 gacha to'g'ri javoblarga ega bo'lsa "5" (a'lo) baho; Agar talaba 60 ta testdan 53-42 gacha to'g'ri javoblarga ega bo'lsa "4" (yaxshi) baho; Agar talaba testdan 41-36 gacha to'g'ri javoblarga ega bo'lsa "3" (qoniqarli) baho; Agar talaba testdan 35-0 gacha to'g'ri javoblarga ega bo'lsa "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi. Mustaqil ishlar uchun ham bahoberiladi. Talaba mustaqil ish topshiriqlarini mustaqil bajarib, ijodiy fikrlay olsa, mustaqil mushohada yuritsa 5 baho, topshiriqlarni mohiyatini tushunib yoritib bersa, berilgan topshiriqlarni yaxshi topshira olsa 4 baho, topshiriqlarni bajarishda tasavvurga ega bo'lib, berilgan savollarga to'la javob bera olmasa 3 baho, topshiriqlarni mustaqil bajara olmasa 2 baho. Oraliq, joriy nazorat va mustaqil ishbaholarining O'rtachasi kamida 3 baho bilan baholanganda talaba yakuniy nazoratga qO'yiladi. Yakuniy nazorat: Yakuniy nazorat bir semester davomida test asosida amalga oshiriladi. Har bir talabaga ja'mi 30 ta test savoli beriladi va quyidagi mezon asosida baholanadi: Agar talaba 30 ta testdan 30-26 gacha to'g'ri javoblarga ega bo'lsa "5" (a'lo) baho; Agar talaba 30 ta testdan 25-21 gacha to'g'ri javoblarga ega bo'lsa "4" (yaxshi) baho; Agar talaba testdan 20-18 gacha to'g'ri javoblarga ega bo'lsa "3" (qoniqarli) baho; Agar talaba testdan 17-0 gacha to'g'ri javoblarga ega bo'lsa "2" (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi.
Asosiy adabiyotlar	
9.	Urmanova L., Trigulova A., Ibrahimjanova G. Musiqa nazariyasi. -Toshkent, Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
10.	Ibrohimjonova G.A., Yuldoshev U.Yu. Musiqa nazariyasi. – Adabiyot uchqunlari. 2018.
11.	Mark Feezell. Music Theory Fundamentals - High-Yield Music heory, vol. 1. Copyright © 2011 All Rights Reserved.
12.	Michael Pilhofer and Holly Day. "Music Theory for dummies". – Indiana USA 2007 Wiley Publishing Inc.
13.	Ostrovskiy A.L.,Solov'ev Ch., Shokin V.P. Sol'fedjio. - M., «Музыка», 2013
14.	LaduxinN.M. Odnogolosnoe Sol'fedjio. - M., «Музыка», 2005.
15.	Dvuxgolosnoe sol'fedjio. Sost. Sposobin I. - M., «Музыка», 2009.

16.	Ibroximov O., Yunusov R. Solfedjio darsligi. Toshkent, «Musika », 2004.
Qo'shimcha adabiyotlar	
1.	Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.56 B.
2.	Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 B.
3.	Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 B.
4.	Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent –“O'zbekiston” -2017.104 B.
5.	2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
6.	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - T.: Uzbekiston, 2018. -46
7.	Rahimov Q. Musiqaning elementar nazariyasi. (Ma'lumotnoma), Toshkent, “Musika”, 2007.
8.	Rahimov Q. Garmoniya bo'yicha mashq va masalalar to'plami «Aloqachi», 2005
9.	Sami Aziz O'g'li. Garmoniya. T., «Uzbekiston», 2002.
10.	Ibrohimov O., Yunusov R. Solfedjio darsligi. Toshkent, «Musika», 2004.
11.	Azizov O. Solfedjio (ko'p ovoqli). Toshkent, «Musika», 2007.
Internet saytlari	
1	http://b2c.uz/catalog/youth/uz/musika
2	www.musika.uz
3	http://portasound.ru/music-search/musika-olami
4	http://www.youtube.com
5	http://www.ziyonet.uz
6	http://nlib.org.ua/parts/books.htm
7	http://www.classic-music.ru
8	http://mus-info.ru

Dastur muallifi:	<i>B.B.Shokirxanov- ART pedagogika kafedrasi katta O'qituvchisi</i> <i>G'.Toshmatov- ART pedagogika kafedrasi O'qituvchisi</i>
-------------------------	---

E-mail:	Baxtiyorshokirxonov1970@gmail.com gulomjon-1985@mail.ru
Tashkilot:	Namangan davlat pedagogika instituti, “Amaliy, jismoniy tarbiya va sport fanlarni O‘qitish metodikasi” kafedrası
Taqrizchilar:	J. Yarashev – Buxoro davlat pedagogika instituti katta O‘qituvchisi PhD, dotsent S. Mannapov – Farg‘ona davlat universiteti professori

Mazkur Sillabus institut O‘quv-uslubiy Kengashining 2024-yil _____ dagi _____-sonli yig‘ilish bayoni bilan tasdiqlangan.

Mazkur Sillabus institut “ART pedagogika” kafedrasining 2024-yil _____ dagi _____-sonli yig‘ilish bayonnomasi bilan tasdiqlangan.

“Aniq va tabiiy fanlar” fakulteti dekani: _____ T.Abdullayev

2024-yil “_____” _____

“ART pedagogika” kafedrası mudiri: _____ O‘.Abdullayev

2024-yil “_____” _____

“ART pedagogika” kafedrası katta O‘qituvchisi: _____ B. Shokirxanov

2024-yil “_____” _____

“ART pedagogika” kafedrası O‘qituvchisi: _____ G‘. Toshmatov

2024-yil “_____” _____

2-variant.

1. Obertonlar nima? Ularning hosil bo'lish sababi nimadan iborat?
2. Tabiiy tovushqator nima?
3. Musiqiy tovushqator nima?
4. Musiqiy tovushqatorning asosiy pog'onalari qanday nomlanadi?
5. Tovushqator asosiy pog'onalari nomlarining kelib chiqish tarixi qanday?

3-variant.

1. Oktava nima?
2. Oktavalarining nomlarini sanab bering. Ulardan qaysilari to'liq?
3. Registr nima?
4. Rezonans nima?
5. Temperatsiyalashgan soz deb nimaga aytiladi?

4-variant.

1. Yarim ton nima?
2. Butun ton nima?
3. Tovushqatorning asosiy pog'onalari nechta yarim ton bor?
4. Qanday pog'onalarga hosila pog'onalar deyiladi?
5. Hosila pog'onalarining nomlari qaerdan kelib chiqqan?

5-variant.

6. Diez soʻzi nimani anglatadi?
7. Bemol soʻzi nimani anglatadi?
8. Dubl-diez va dubl-bemol soʻzlari nimani anglatadi?
9. Alteratsiya soʻzi nimani anglatadi?
10. Butun va yarim tonlarning qanday turlari bor?

6-variant.

5. Diatonik yarim va butun tonlar xromatik yarim va butun tonlardan nimasi bilan farq qiladi?
6. Tovushlar engarmonizmi nima?
7. Tovushqatorning asosiy pogʻonalari harfiy tizim boʻyicha qanday ifodalanadi?
8. Tovushqatorning hosila pogʻonalari harfiy tizim boʻyicha qanday ifodalanadi?
5. Tovushlarni harfiy tizim boʻyicha yozishda oktavalar qanday qilib belgilanadi?

7-variant.

6. Nota yozuvining kelib chiqish tarixi qanday?
7. Kryuklar va nevmalar nima?
8. Zamonaviy nota yozuviga kim asos solgan?
9. Nota yozuvi nima?
10. Nota yozuvining asosiy elementlari nimalardan iborat?

8-variant.

5. Nota nima?
6. Nota belgisi nimadan iborat?
7. Tovushlarning turlicha choʻzimlari notalar bilan qanday yoziladi?
8. Asosiy tovush choʻzimlarini bildiruvchi barcha notalarni sanab bering.
5. Tovush balandligini yozish uchun nimalar qoʻllaniladi?

9-variant.

6. Nota yo`li nima? U nimadan iborat?
7. Nota yo`lining chiziqlari qanday tartibda sanaladi?
8. Boshlang`ich chiziq nima?
9. Nota yo`lida notalar qanday joylashadi?
10. Qo`shimcha chiziqlar nima va ular qanday sanaladi?

10-variant.

1. Nota yo`lidagi notalarning tayoqchalari (shtillari)ning yozilish qoidasi qanday?
 - a) notalar alohida yozilganda qanday?
 - b) notalar guruhlanganda qanday?
2. Kalitlar nima? Ularning necha xil turi bor?
3. Hozirgi davrda kalitlarning qaysi turlari qo`llaniladi?
6. Fortepiano, skripka va violonchel uchun notalar qaysi kalitda yoziladi?
7. Qaysi asboblar uchun notalar alt kalitida yoziladi? Tenor kalitida-chi?

11-variant.

5. Alteratsiya belgilari nima? Ularni sanab bering.
6. Alteratsiya belgilari nota yo`lida qaerga yoziladi?
7. Tovush cho`zimlarini uzaytiruvchi qanday belgilar bor? Ularning ahamiyatini gapirib bering.
8. Pauza nima?
5. Pauza cho`zimlari qanday o`lchanadi?

12-variant.

6. Pauzalar qaerga va qanday yoziladi?
7. Ikki ovozli musiqani bitta nota yo`liga yozilish qoidasi qanday?
8. Fortepiano musiqasi qanday yoziladi?
9. Akkolada nima?
10. Ovoz yoki yakka cholg`u va fortepiano uchun musiqa qanday yoziladi?

13-variant.

5. Fortepianosiz turlicha tarkibdagi ansambllar uchun notalar qanday yoziladi?
6. Uch ovozli va to`rt ovozli xor musiqasi qanday yoziladi?
7. Xor, ansambl va orkestr musiqasini yozilish shakliga nima deyiladi?
8. Oktavaga ko`chirish belgisi qanday yoziladi?
5. Nota yozuvini qisqartirish uchun qanday belgilar ishlatiladi? Ularni sanab bering va har birini ahamiyatini tushuntiring.

14-variant.

6. Zarb nima?
7. Kuchli va kuchsiz hissalar nima?
8. Metr nima?
9. Takt va takt chizig`i nima?
10. Zatakt nima?

15-variant.

6. Oddiy metr deb qanday metrga aytiladi?
7. O`lchov nima?
8. Nota yozuvida o`lchov qanday ifodalanadi va u qaerda joylashadi?
9. Ikki hissali o`lchovlarning qanday turlari bor?
10. Uch hissali o`lchovlarning qanday turlari bor?

16-variant.

6. Alla breve nima?
7. Ikki va uch hissali metrlar orasida qanday farq bor?
8. Notalarning guruhlanishi deb nimaga aytiladi?
9. Oddiy metr va o`lchovlarda cho`zimlarni guruhlashning qanday qoidalari bor?
5. Murakkab metr qanday hosil bo`ladi?

17-variant.

6. Nisbiy kuchli hissa nima?
7. Murakkab o`lchovlarning qanday turlari bor?
8. Murakkab metr va o`lchovlarda cho`zimlarni guruhlashning qanday qoidalari bor?
9. Aralash metrlar qanday hosil bo`ladi?
10. Eng ko`p qo`llaniladigan aralash metrlarni sanab bering?

18-variant.

3. Aralash va murakkab metrlar o`rtasida qanday farqlar bor?
4. Aralash metr va o`lchovlarda cho`zimlarni guruhlashning qanday qoidalari bor?
3. O`zgaruvchan o`lchovlar qanday bo`ladi? O`lchovlarning almashishi qan-day tartibda va qaerda yoziladi?
4. Polimetriya nima?
10. Metr sanoqlari va dirijorlik ishoralarini ko`rsating.

19-variant.

6. Ritm deb nimaga aytiladi?
7. Sinkopa nima?
8. Sinkopaning qanday turlari bor?
9. Tovush cho`zimlarining erkin ravishda bo`linishi deb nimaga aytiladi?
10. Tovush cho`zimlarining erkin ravishda bo`linishidan qanday ritmik shakllar hosil bo`ladi?

20-variant.

1. Tovush cho`zimlarining asosiy va erkin ravishda bo`linishi orasida qanday farq bor?
2. Temp nima?
3. Templarning qanday asosiy guruhlar bor?
4. Vazmin templarga qanday templar kiradi?
5. O`rtacha templarga qanday templar kiradi?

21-variant.

1. Interval nima?
2. Oddiy intervallar deb qaysi intervallarga aytiladi?
3. Intervallarning pog`ona (son) miqdori qanday aniqlanadi?
4. Sifat miqdori-chi?
5. Uchtonlik nima?

22-variant.

1. Ortttirilgan va kamaytirilgan (xromatik) intervallar hosil bo`ladi?
2. Tarkibli intervallar qanday nomlarga ega?
3. Intervallar qaysi usullar bilan aylantiriladilar?
4. Konsanans va dissonans intervallarga qaysilari kiradi?
5. Intervallar engarmonizmi nima?

23-variant.

1. Lad nima?
2. Turg`un va noturg`un tovushlar deb qanday tovushlarga aytiladi?
3. Qanday ladga major ladi deyiladi?
4. Gamma nima?
5. Tabiiy major ladida pog`onalarning joylashish tartibi qanday bo`ladi?

24-variant.

1. Tonallik nima?
2. Kvinta davrasi deb nimaga aytiladi?
3. Garmonik major qanday hosil bo`ladi?
4. Minor ladi deb nimaga aytiladi?
5. Parallel tonalliklar nima?

25-variant.

1. Minor ladi deb nimaga aytiladi?
2. Parallel tonalliklar nima?
3. Minor ladining qanday turlari bor?
4. Nomdosh tonalliklar nima?
5. Tetraxord nima? Uning qanday turlari bor?

26-variant.

1. Tabiiy major ladida pog`onalarning joylashish tartibi qanday bo`ladi?
2. Tonallik nima?
3. Kvinta davrasi deb nimaga aytiladi?
4. Garmonik major qanday hosil bo`ladi?
5. Minor ladi deb nimaga aytiladi?

27-variant.

1. Tabiiy major ladida pog`onalarning joylashish tartibi qanday bo`ladi?
2. Tonallik nima?
3. Kvinta davrasi deb nimaga aytiladi?
4. Garmonik major qanday hosil bo`ladi?
5. Minor ladi deb nimaga aytiladi?

28-variant.

1. Tabiiy major ladida pog`onalarning joylashish tartibi qanday bo`ladi?
2. Tonallik nima?
3. Kvinta davrasi deb nimaga aytiladi?
4. Garmonik major qanday hosil bo`ladi?
5. Minor ladi deb nimaga aytiladi?

29-variant.

1. Yarim ton va ton nima?
2. Alteratsiya nima?
3. Qanday alteratsiya belgilari bor?
4. Tovushlar engarmonizmi nima?
5. Diatonik va xromatik yarim ton va butun tonlar deb nimaga aytiladi?

30-variant.

1. Qanday tovushlarga musiqiy tovushlar deyiladi?
2. Qanday tovushlarga shovqinli tovushlar deyiladi?
3. Musiqiy tovush qanday xususiyatlarga ega?
4. Tovushlar qanday bo`g`in nomlariga va qanday harfiy ishoralarga ega?
5. Oktavalar qanday nomlanadi?